

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

FAKULTA HUMANITNÝCH VIED

PhDr. Dušan Škvarna, PhD.

**ZAČIATKY MODERNÝCH
SLOVENSKÝCH SYMBOLOV**

**K vytváraniu národnej identity
od konca 18. do polovice 19. storočia**

**Banská Bystrica
2004**

© PhDr. Dušan Škvarna, PhD.

ZAČIATKY MODERNÝCH SLOVENSKÝCH SYMBOLOV

K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia

Recenzenti

prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc.

PhDr. Milan Podrimavský, CSc.

Vydala

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Fakulta humanitných vied

2004

ISBN 80-8055-014-2

OBSAH

ÚVOD	5
1. SYMBOLY A MODERNÁ NÁRODNÁ IDENTITA	7
1. 1. Funkcie a charakter národných symbolov	8
1. 2. Štruktúra národných symbolov	9
1. 3. Časové vymedzenie témy	11
Poznámky a literatúra	12
2. OSVIETENSKÝ HISTORIZMUS A PRVÉ NÁRODNÉ SYMBOLY	14
2. 1. Konštruovanie vlastnej historickej pamäti	15
2. 1. 1. Cyrilo-metodský kult	15
2. 1. 2. Veľkomoravská tradícia	18
2. 2. Záujem o vlastný priestor	21
2. 2. 1. Zvýznamňovanie vlastnej krajiny	21
2. 2. 2. Exkluzivita Tatier	21
2. 2. 3. Prvé národné mená	22
2. 2. 4. Obraz zbojníka	22
2. 3. Konfesionálne symboly v službe národa	23
2. 4. Záver kapitoly	23
Poznámky a literatúra	25
3. ODUŠEVNENIE NÁRODOM	28
3. 1. Podoby a faktory nacionalizácie	28
3. 2. Bipolarita medzi Veľkou Moravou a Uhorskom	29
3. 3. Lákavé a láskavé slovenské obrazy	30
3. 4. Ľudová a národná kultúra	31
3. 4. 1. Jánošík ako národný bohatier	31
3. 5. Čaro vlastnej krajiny	32
3. 5. 1. Magickosť Tatier	33
3. 5. 2. Pozitívne obrazy prírodných javov	34
3. 6. Záver kapitoly	34
Poznámky a literatúra	36
4. POLITIZÁCIA KULTÚRY A SYMBOLOV	38
4. 1. „Znárodňovanie“ prírody	40
4. 1. 1. Tatry ako zrkadlo národa	40
4. 1. 2. Končiare – veční strážcovia národa	42
4. 1. 3. Fauna a flóra	44
4. 2. Pamätné miesta	44
4. 2. 1. Hrady – svedkovia dávnej slávy	44
4. 2. 1. 1. Devín	45
4. 2. 1. 2. Hrady a ich osobnosti	47
4. 2. 1. 3. Národné mená	48

4. 2. 2. Sen o mestskom centre	49
4. 3. Konceptia slovenských dejín a symboly	51
4. 3. 1. Tradičné a nové prvky vo veľkomoravskej symbolike	52
4. 3. 2. Svetlé body v uhorskom prítmí	54
4. 3. 3. Dobové spory a periodizácia dejín	55
4. 4. Kult významných osobností – hrdinov	57
4. 5. Počiatky národnej hudby a symboly	59
4. 5. 1. Prvé lastovičky	60
4. 5. 2. Cudzie národné hymny	61
4. 5. 3. Slovenské hymnické piesne	63
4. 5. 4. Dve najobľúbenejšie hymny	65
4. 6. Slovenský tanec	66
4. 7. Náznaky národného odevu	67
4. 8. Sakralizácia ľudovej kultúry	70
4. 8. 1. Mýtus Jánošíka	70
4. 8. 2. Bača a drotár	71
4. 8. 3. Národná kuchyňa	72
4. 9. Záver kapitoly	73
Poznámky a literatúra	74
5. REVOLUČNÁ KRÍZA 1848–1849 A NÁRODNÉ SYMBOLY	81
5. 1. Nové pozície a podoby symbolov	81
5. 2. Slovenská vlajka na scéne	83
5. 2. 1. Jar národov a národné vlajky	83
5. 2. 2. Vlajka v Žiadostiach	84
5. 2. 3. Vlajka vo verejných priestoroch	86
5. 2. 4. Premena červeno-bielej vlajky na trikolóru	89
5. 2. 5. Trikolóra a verejný priestor	91
5. 3. Z územného symbolu národný znak	94
5. 4. Hymnické piesne vo víre vojny	95
5. 5. Hľadanie podoby národného odevu	97
5. 6. Historické symboly a ozbrojené zápasy	99
5. 7. Záver kapitoly	100
Poznámky a literatúra	103
6. ZOSTAVA A DOSAH SYMBOLOV V POREVOLUČNOM OBDOBÍ	106
6. 1. Heraldické symboly	107
6. 2. Ľudová kultúra a symboly	108
6. 3. Historická koncepcia a národní hrdinovia	110
6. 4. Miléniové oslavy	112
Poznámky a literatúra	114
ZÁVER	116
PRAMENE A POUŽITÁ LITERATÚRA	122

*Mojim starým rodičom, ktorých si v pamäti uchovávam
ako symbol poctivosti a prostej múdrosti.
Bez nich by som nedoviedel tam, kde dovidím.*

ÚVOD

Človek je tvorcom a zároveň zajatcom symbolov (s nimi i mýtov a rituálov). Či si to praje, alebo nie, či si to uvedomuje, alebo neuvedomuje, neustále sa pohybuje v ich svete. Symboly nie sú iba nutnou súčasťou jeho života, ale aj každej ľudskej aktivity a komunikácie. Celá kultúra a umenie sú vlastne ich vytváraním a potvrdzovaním. Preto oprávnenne prevažuje názor, že symbolika je cestou k pochopeniu duchovného sveta človeka a spoločnosti. Tak ako zložito sa štruktúruje spoločnosť, taký pestrý je svet symbolov. Jedna ich skupina sa spája s modernými národnými spoločenstvami. Začiatky tohto druhu symbolov siahajú do 2. polovice 18. storočia, keď sa začali etnické spoločenstvá intenzívne pretvárať na moderné národy. Rozličné sociálne aj prírodné javy sa postupne povyšovali na úroveň symbolov vlastného národa, jeho reprezentanta. Národné symboly boli na svojej dvestoročnej púti dejinami svedkami i iniciátormi najvznešenejších kultúrnych a humánnych úspechov, ale tie isté symboly sprevádzali i najbrutálnejšie tragédie 20. storočia. Tak často, ako sa využívali v prospech kultivácie spoločnosti a slobody človeka, sa aj zneužívali v prospech ľudského zla. Neraz sa umelo, politickými zásahmi, selektovali a rovnako, ale prirodzene, sa prevrstovali, vznikali i zanikali.

Vznik, vývoj, pôsobenie, premeny symbolov spojených s formovaním moderného slovenského národa v prvých dvoch tretinách 19. storočia sociálne vedy zatiaľ nespisovali ani systematickejšie, ani syntetickejšie. Prítom historici venovali tejto problematike menej pozornosti ako etnológovia, literárni historici či historici umenia. Vznikli však viaceré práce venované genéze a podobám jednotlivých symbolických javov. K dispozícii tak máme štúdie približujúce genézu takých symbolov ako Veľká Morava, svätci Cyril a Metod, Devín, Tatry, národné hymny, štátny znak a zástava, odev, Jánošík, bača, halušky.

Táto práca má ambíciu zachytiť vytváranie národných symbolov v celistvosti, v kontexte s vývojom symbolov okolitých národov a s politickým a kultúrnym dianím, ktoré tento proces ovplyvňovalo. Ďalej chce načrtnúť štruktúru, premeny aj synkretizmus týchto symbolov. Z priestorových dôvodov sme museli obmedziť vykreslenie témy rámcovo rokom 1780, teda symbolickým začiatkom intenzívneho formovania moderných národov v strednej Európe na jednej strane a koncom revolúcie

v roku 1849 na strane druhej. Nasledujúce 50. a 60. roky 19. storočia priblížime aspoň stručne. Problematiku predstavíme v chronologickej postupnosti, lebo tak možno lepšie vyjadriť súvislosti, ktoré pozitívne i negatívne ovplyvňovali intenzitu, podoby, charakter aj prezentáciu národných symbolov. Sme si vedomí, že mnohé problémy sme iba naznačili či načrtli, hlbšia analýza by si vyžiadala ďalšie štúdium i ďalšie ujasňovanie si teoretického rozmeru témy.

Na rozdiel od literárnych historikov, ktorí prednostne siahajú po umeleckom texte, či etnológov, ktorí zasa kladú akcent na folklórny materiál, sa táto práca zakladá predovšetkým na tradičnom historickom, publikovanom i nepublikovanom pramennom materiáli – článkoch, korešpondencii, spomienkach, denníkoch, dobových odborných prácach, politických vyhláseniach. Malo by tak dôjsť k prospešnej konfrontácii medzi výpovednou hodnotou týchto troch druhov historických prameňov.

Autor ďakuje viacerým kolegom za inšpirácie, spomedzi nich najmä PhDr. Petrovi Machovi, PhD., a PhDr. Vladimírovi Turčanovi za priateľské poskytnutie viacerých dôležitých odborných prác, a svojim najbližším za trpezlivosť.

1. SYMBOLY A MODERNÁ NÁRODNÁ IDENTITA

„V nesmiernych bolestiach sa zrodzujeme; lebo náš duch nenachádza nikde pripravené cesty, ale musí sa hľadať prostredníctvom bojov vedených v samom sebe.“

Jozef Miloslav Hurban

Formovanie moderných národov, ktoré začalo intenzívne prebiehať v 2. polovici 18. storočia, predstavovalo mnohvrstevný proces. Dotýkalo sa fakticky celej duchovnej sféry, sprevádzala ho však i zmena sociálnej štruktúry a charakteru politiky. Rozhodujúcou podmienkou úspechu tohto zložitého procesu bolo rozšírenie sa národného sebauvedomenia a citové stotožnenie sa s národným celkom. Táto národná sebaidentifikácia sa odohrávala prostredníctvom rôznych integračných nástrojov. Okrem iných nimi bývali tradície, mýty, symboly, legendy, stereotypy, postoj oficiálnej politiky k danému etniku, historické vedomie, obraz susedov a vzťahy k nim. Jeden z najdôležitejších a najprítlačlivejších nástrojov a zároveň znakov národnej identity predstavovali národné symboly.

S definíciami symbolu sa možno stretnúť v priam neprehľadnom počte odborných a encyklopedických prác. Na naše účely postačí konštatácia, že symbolom môže byť akýkoľvek predmet alebo jav prírodného, sociálneho, duchovného charakteru a ľudská bytosť, ktoré sú nositeľom významu či znamenia vzťahujúceho sa na iný predmet, jav alebo osobu. Teda symbol má zástupnú funkciu, plní niečo iné, ako čo sám je. Existenciu symbolov umožňuje fakt, že ľudské myslenie má abstraktný charakter, dokáže zovšeobecňovať a zároveň je nielen individuálne, ale má aj sociálnu (kolektívnu, verejnú) povahu.¹ Vďaka tomu existujú skupinové predstavy, ktoré spájajú členov spoločenstva pevným ideovým putom, normami a vzormi správania, morálnymi i estetickými väzbami, stereotypmi v pohľade na okolie a seba. Uvedené skupinové predstavy okrem iného výrazne pomáhajú vytvárať a stabilizovať symboly, ktoré sa tak stávajú nástrojom vytvárania spoločenskej skutočnosti a pochopenia samého seba. Túto schopnosť nadobudli symboly aj preto, lebo cestou skratkovitosti a zrozumiteľnosti dokážu ľahko vyvolávať citový zážitok. Ich hodnovernosť a rádus ešte zvyšujú obrady a rituály, v ktorých sa prezentujú v idealizovanej až sakralizovanej podobe.

Spoločne so stereotypmi, s mýtmi a tradíciami majú symboly schopnosť odolávať neustálym zmenám v obsahu vedomia a povzbudzovať v ňom rozmer stálosti. Vďaka tomu dodávajú životu spoločnosti i jednotlivca rozmer stability, zaisťujú jeho kontinuitu a tým aj ich identitu. Majú ambíciu byť reprezentatívne, chcú byť nositeľom podstatných znakov a tak dávať nejakému celku nielen pocit jednoty, ale aj jedinečnosti. Naplňajú ju aj preto, lebo zjednodušujú skutočnosť, redukovujú ju na spoločné typické

znaky a vlastnosti. Touto cestou ohraničujú nejaký celok voči jeho okoliu a zároveň ho homogenizujú, čím upevňujú jeho identitu.²

1. 1. Funkcie a charakter národných symbolov

Toto základné vymedzenie symbolov sa v plnej miere vzťahuje aj na ich užšiu skupinu – národné symboly, ktoré vyjadrujú, aspoň podľa subjektívneho presvedčenia ich vyznávačov, hlavné, typické črty národného spoločenstva. Národné symboly sa vytvárali a pretvárali súbežne s formovaním moderných národov, v období, keď národy nadobúdali úplne novú spoločenskú rolu a začali sa vnímať ako jedna z najdôležitejších, priam posvätných spoločenských hodnôt, keď od ich záujmov, blaha a slobody sa mala odvíjať nielen kultúra, ale i politika. V tomto procese sa rodila tak národná ideológia, ako aj obraz národného štátu. Aby sa národ stal prítlačivým a mohol plniť svoju úlohu, musel sa vyzbrojiť lákavou výbavou v podobe celej škály národných symbolov, mýtov, hrdinov, rituálov. Symboly zdôrazňovali národnú príslušnosť. Pritom zjednodušovali skutočnosť a skratkovitou až jednoznačnou formou poskytovali bohatú výpoveď. Touto cestou vytvárali pozitívny obraz vlastného národa, stelesňovali jeho zvláštne až výnimočné znaky, prítlačivé vlastnosti a hodnoty, pripomínali slávne a svetlé stránky vlastnej minulosti a načrtávali projekt jeho „slávnej budúcnosti“, ba až jedinečného poslania. Zároveň vypovedali o skutočných či vykonštruovaných temných až traumatizujúcich momentoch vlastného národa, o jeho krivdách, útlaku, utrpení v minulosti aj v danej prítomnosti. Niesli tak v sebe i politické poslanstvo, poskytujúc argumenty vznikajúcim národným politikám na ich legitimizáciu.³

Dokázali vyvolávať kolektívne pocity a zážitky s pozitívnym i negatívnym citovým nábojom. Práve cestou citov pôsobili stmelujúco (solidarizujúco) na členov vlastného národa, v našom období predovšetkým na jeho „vodcov“. ⁴ Postupne sa im darilo u nich posilňovať pocit blízkosti až jednoty, ako aj úcty až obdivu k vlastnému národu a zároveň vyvolávať presvedčenie o jeho odlišnosti voči vonkajšiemu okoliu natoľko, že mobilizovali najskôr elitu a postupne i časť národného spoločenstva voči prejavom útlaku zvonku. ⁵ Ich podmanivosť a prítlačivosť sa ešte umocňovala vďaka dramatickým mýtom a legendám, ktoré neraz vyjadrovali, ale rovnako vďaka pôsobivým rituálom a obradom, na ktorých sa tak symboly, ako aj mýty uctievali a citovo prežívali.

Rodiace sa národné symboly takto viac či menej úspešne tlmili, ba až likvidovali sociálne, regionálne, kultúrne, jazykové, mentálne či konfesijné rozdiely a trenice v rámci svojho etnika. Stieraním rozdielov, vytváraním pozitívneho sebaobrazu a často kritickými pohľadmi na druhých (heteroobraz), vyvolávaním spoločných zážitkov a evokovaním pocitu spoločnej vôle a hodnôt sa im postupne darilo homogenizovať vlastné národné spoločenstvo. Plnili úlohu nástroja vymedzovania sa a ohraničovania vlastného etnika voči jeho susedom, štátu, politike, cudzej spoločenskej elite a podobne. Slúžili ako účinný zdroj jeho sebaidentifikácie a atribútov svojbystnosti (svojrázu) a zároveň tvorili zložku jeho identity a špecifickej mentality.⁶ Teda smerom

dovnútra – na vlastné etnikum – pôsobili symboly výrazne integračne a naopak, smerom vonok – k jeho okoliu – zohrali úlohu dôležitého vymedzovacieho až dezintegračného faktora.

Vytváranie symbolov ovplyvňoval rad vnútorných i vonkajších, súčasných aj historických momentov. Časť z nich sa sformovala zo staršieho substrátu tak, že tradičné symboly sa „obliekli do národného šatu“ (napr. tradiční svätci či bojovníci alebo učenci sa menili na národných hrdinov, bitky za kráľa na bitky za národ, tradičné pútnické miesta na cirkevno-národné pamätné miesta). Symboly sa neustále konfrontovali s vonkajším prostredím, najmä so symbolmi susedných národov. Na jednej strane mohli stáť voči nim v opozícii, zápasit' s nimi, ba ich až negovať, na strane druhej sa nimi inšpirovali alebo sa od nich preberali, prirodzene, najčastejšie v modifikovanej podobe. Vznikali tak rovnaké či podobné symboly s rozdielnymi nositeľmi (bača – *csikós*) a opačne, rozličné symboly s rovnakým nositeľom (sv. Štefan v maďarskej a slovenskej kultúre). V prípade slovenských symbolov dochádzalo takmer výlučne k vyrovnávaniu sa s maďarským, českým, so slovanským, menej intenzívne s nemeckým kontextom a, prirodzene, aj so symbolmi zviazanými s minulosťou Uhorského kráľovstva. Podotýkame, že zväčša z defenzívnej pozície. Veľmi častým bývalo preberanie a prispôsobovanie symbolov zvonku, ale aj miešanie a spájanie, teda synkretizovanie vlastných symbolov.

Pritom národné symboly vyjadrovali historickú i prítomnú skutočnosť len sčasti, nezriedka boli výsledkom viac účelového výberu než vecných rekonštrukcií. Avšak ani jeden z nich sa nevytváral svojvoľne, vyrastali z reálneho základu, reagovali na skutočné historické javy a odrážali problémy súdobej sociálnej stratifikácie, politickej klímy, miery národnej voľnosti, úspešnosti a pod. Pri ich vytváraní hrali rolu aj konfesionálne tradície, u Slovákov väčšmi ako u väčšiny stredoeurópskych národov. Formovanie symboliky veľmi intenzívne ovplyvňovalo i miesto daného etnika v existujúcom štáte. Ak bolo s ním etnikum stotožňované, tak sa jednoducho preberala či transformovala väčšina historických symbolov zviazaných s tradičnou štátnosťou, s dynastiami, so stavmi. Naopak, v prípade národov, ktoré sa formovali bez podpory štátneho rámca, vznikali symboly komplikovanejšie, s rezervovaným a v krízových momentoch až so spochybňujúcim postojom voči týmto tradičným autoritám. Na vznik národných symbolov teda výrazne vplývala aj zviazanosť s historickou štátnosťou a miera pocitu spoločných dejín s okolitými národmi.

1.2. Štruktúra národných symbolov

Skladba národných symbolov bola (a aj dnes je) veľmi pestrá. Hoci v základných rysoch sa symboly všetkých národov zhodovali, v konkrétnom obsahu existovali medzi nimi nápadné rozdiely. Mieru ich zhody a rozdielov podmieňovali mnohé historické, politické, kultúrne faktory. Jedným z nich bola vlastná historická pamäť. Patrioti každého národa ju konštruovali tak, že z minulosti vyberali tie udalosti

a osobnosti, ktoré považovali za mimoriadne dôležité a príznačné pre svoj národ, ako aj tie, prostredníctvom ktorých mohli vytvárať obraz jeho starobylej slávy a slobody vo vlastnom štáte, resp. jeho poroby. Zväčša tvorili významné periodizačné medzníky.

V bežnom vedomí sa národné symboly často redukujú na znak, vlajku a zástavu, farby. Ich počet však bol a stále je podstatne vyšší. Do zostavy národných symbolov mohli vstupovať najrozličnejšie predmety, osoby, udalosti, javy.⁷ Z nich sa vyberali tie, ktoré boli pre daný národ príznakové a identifikačné. Jednu ich zložku tvorila individualizovaná krajina a jej konkrétne podoby – hory, kopce, bralá, roviny, rieky, moria, taktiež pestrá zmes príznakových javov z rastlinnej a zo živočíšnej ríše (stromy, rastliny, domáce i divé zvieratá, vtáky, iné živočíchy). Ako sme už naznačili, prezentovala sa v nich celá škála historických udalostí a javov a s nimi i tzv. miest pamäti (pamätných miest). Tieto miesta veľmi často predstavovali architektonické stavby a urbanistické celky. Sem možno zaradiť hrady a ich ruiny, kaštiele, paláce, pevnosti, ulice, cintoríny, náhrobné kamene, kostoly, kláštory, pomníky, sídla politických inštitúcií, ale i miesta pamätných bitiek. Ďalšiu zložku tvorili javy z oblasti kultúry – či už umelej (vysokej), alebo ľudovej. Mohli to byť umelecké diela rozličných druhov, hymnické piesne, tance. Symbolmi sa tiež stávali zamestnania, výrobné zariadenia, rôzne druhy výrobkov, odev, gastronómia. Z politickej oblasti to bývali predovšetkým dynastie, panovnícke insígnie, štátne útvary, bojové tradície, hraničné lokality.

Spoločne s historickými javmi azda najrozšírenejšiu škálu symbolov a kľúčový identifikačný znak vlastného národa tvorili významné osobnosti opradené mýtickými znakmi a často i hrdinskou smrťou. Národnými hrdinami sa mohli stať rôzne typy vládcov, bojovníkov, vzbúrencov, svätcov, ďalej politici, učitelia, umelci, dokonca aj literárne postavy.⁸ Tešili sa rozmanitým podobám kultu, ktorý ústil až do ich sakralizácie. Tým sa hrdinom vyjadroval obdiv k ich výnimočným schopnostiam, vlastnostiam a skutkom – či už skutočným, alebo domysleným a vymysleným. Ako nositelia odvahy, statočnosti, morálnej čistoty a slobodomyselnosti sa stávali reprezentantmi nielen šľachetných hodnôt, ale i sebaúcty a vzormi správania. Nie div, že hrdinovia sa tešili veľkej úcte, veď evokovali silné citové zážitky.

Takisto prostriedky šírenia a kultivovania symbolov bývali rôznorodé. Mohla ich výdatne podporovať, alebo naopak brzdiť politika. Prezentovali sa v literárnych a iných umeleckých (hudobných, výtvarných) dielach. Ešte emotívnejší a širší dosah mávali udalosti verejného charakteru – schôdze, zhromaždenia, manifestácie, pochody a výstupy na pamätné miesta, ale i vojny, povstania a iné ozbrojené akcie. Z kultúrnych aktivít hrali v tomto „zakladateľskom“ období úlohu najdôležitejšieho nástroja prezentácie symbolov divadelné predstavenia.⁹ Najtrvalejšie ich však mohli pripomínať pomníky či pamätníky. Veď vďaka svojej materializovanej podobe sa stali trvalými nositeľmi spomínania alebo pripomínania a vďaka umiestneniam na verejných priestranstvách sa stávali miestom manifestácií a uchovávaní kolektívnej pamäti. Tak sa neraz i pomníky, pôvodne nositelia symbolu, stávali samotným symbolom a súběžne

s nimi aj priestor, v ktorom stáli.¹⁰ Častou súčasťou verejných aktivít tohto druhu bývali rituály a obrady, počas ktorých sa symboly kolektívne prežívali, vďaka čomu sa ich prítlačivosť ešte umocňovala.¹¹ U tých národov, kde sa symboly nesmeli verejne prezentovať alebo sa manifestovali skromne či sporadicky, čo bol aj prípad Slovákov, sa národné symboly formovali zložitejšie a pomalšie v porovnaní s národmi, ktoré z rozličných dôvodov takéto možnosti mali.

Prirudzene, miera dôležitosti, vyprofilovanosti, prítlačivosti symbolov a ich životnosti bývala rôzna. Hoci v tomto období ešte iba vznikali, niektoré po krátkom vzplanutí už stihli aj zaniknúť. Iné nedokázali jasne vyprofilovať svoje atribúty, ostali skôr v rovine potenciálneho symbolu. K častým presunom dochádzalo tiež na stupnici dôležitosti, avšak menšia časť symbolov sa ukázala byť už v tomto období rezistentnou voči zmenám a dlhodobo sa zaradila medzi najtypickejšie znaky daného národa. Zaujímavou otázkou je i to, akou cestou vznikali symboly – spontánne, alebo umelo, riadene? Podľa nášho názoru sa obidva faktory kombinovali a doplňovali. V spoločnosti, v jej vrstvách a v jednotlivých regiónoch sa dlhodobo kultivovali a uctievali symboly rôzneho druhu, z ktorých časť sa premenila na národné. V každom prípade toto „pozdvihovanie“ uskutočňovalo politické, resp. iné mienkotvorné prostredie. Iný typ predstavovali symboly, ktoré spontánne vznikli v krízových momentoch (predovšetkým hymny) a vo vlasteneckom prostredí.¹²

1.3. Časové vymedzenie témy

Vytváranie národných symbolov predstavovalo, prirudzene, dlhodobý proces. Prebiehalo ruka v ruku s upevňovaním moderného národného princípu (ideí, ctenia, vedomia). Z istého hľadiska je tento proces neukončený, pretože i dnes sa štruktúra symbolov pretvára a ich funkcie sa prispôsobujú formám komunikácie a zábavy, mentalite, politickej kultúre a stereotypom, technickým možnostiam či iným javom súčasnosti.¹³ V strednej Európe sa začali národné symboly intenzívne formovať v posledných dvoch desaťročiach 18. storočia, počas vlády Jozefa II. V základnom vymedzení prebiehal tento proces u každého stredoeurópskeho národa synchronne. Zhruba v polovici 19. storočia bolo ich jadro už dotvorené a ich stabilita sa definitívne preverila a potvrdila v 60. rokoch uvedeného storočia. V nasledujúcich rokoch a desaťročiach sa síce symboly naďalej pretvárali, ale ich základ už bol stabilizovaný, častejšie dochádzalo k ich modifikáciám než k radikálnym negáciám a inováciám. Zároveň každý národ vykazoval viacero špecifických črt. Prejavovali sa v odlišnej rýchlosti vytvárania vlastných symbolov, v ich rozdielnej skladbe či dosahu na verejnosť a politiku.

Ani slovenský prípad sa v základnom vymedzení neodlišoval od svojho okolia. Súčasne však obsahoval špecifické znaky, ktoré si priblížime v tejto práci. Genézu, resp. dotváranie a pretváranie slovenských národných symbolov budeme sledovať v piatich časových úsekoch, v ktorých došlo ku kvalitatívnym zlomom v ich vývine.

Pritom porušíme zaužívanú trojgeneračnú periodizáciu (1780–1820, 1820–1835, 1835–1848), lebo tri generácie vzdelancov nepôsbili po sebe, ale súčasne, a to viac spoločne ako vedľa seba. Pri takejto periodizácii sa ľahšie ukáže fakt, že napr. Ján Kollár či Ján Hollý v porovnaní s mladšou generáciou štúrovcov síce vyznávali odlišné estetické normy, ale v chápaní národnej symboliky a s ňou aj atribútov modernej národnej identity sa od nich výraznejšie neodlišovali. Práve naopak, v rovnakom čase a kontinuálne s nimi ich rozvíjali a potvrdzovali. Poukázanie na súbežnú viacgeneračnú aktivitu a na väčší podiel starších obrodenských generácií na tvorbe symbolov by malo pomôcť vyvrátiť dosť rozšírený obraz štúrovcov ako voluntaristických konštruktérov národnej identity Slovákov a ich symbolov v polovici 19. storočia a prikloniť sa k názoru, že vytváranie symbolov, podobne ako celý národotvorný proces, bolo prirodzeným a nutným javom, kotviacim v samej logike európskej civilizácie pred dvesto rokmi.

Prvá časová etapa práce zahŕňa osvietenské obdobie v posledných dvoch desaťročiach 18. a v prvom desaťročí 19. storočia, keď sa dominantne nadväzovalo na staršie tradície a historické obrazy. Druhý časový úsek vymedzovali prejavy protoromantického videnia sveta v slovenskej kultúre v druhom desaťročí a 20. rokoch 19. storočia. Tretia fáza sa napĺňala v 30. a 40. rokoch uvedeného storočia a spájala sa s klasickým obdobím romantického emotivizmu. Práve počas týchto dvoch desaťročí prudko vzrástol počet symbolov i úloha národnej symboliky. Štvrtý úsek predstavovalo krátke, zato však mimoriadne dôležité revolučné dvojročie 1848–1849, v ktorom sa objavili heraldické symboly, aby zostali v slovenskej spoločnosti dodnes. Pôvodne mali byť súčasťou práce aj dve kapitoly, ktoré by sa venovali vývoju témy v 50. a 60. rokoch 19. storočia. Z priestorových dôvodov sme však nútení predstaviť tieto dve desaťročia iba stručnou formou, aby si čitateľ mohol urobiť obraz aspoň o základných trendoch vývoja našej témy. Dúfame, že z neho vyplynie, že v 60. rokoch predminulého storočia aj u Slovákov bola zostava symbolov už viac-menej dotvorená, ich štruktúra relatívne stabilná a atribúty jasné.

Poznámky a literatúra

¹ Pozri Murphy, R. F.: Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha 1999, s. 31–32; Studený, J.: Křesťanské symboly. Olomouc 1992, s. 9–10; Velký sociologický slovník, sv. II. Praha 1996, s. 1255.

² Künzli, A.: Die Funktion des Symbols in der Politik. In: Welt der Symbole. Hg. G. Benedetti – U. Rauchfleisch, Göttingen 2001, s. 234–235.

³ Mannová, E.: Historické dimenzie kolektívnych identít v strednej Európe. Historický časopis, 2003, č. 3, s. 493.

⁴ Künzli, A.: cit. dielo, s. 235.

⁵ Loewenstein, B.: Symbole, Mythen, nationale Integration. Anmerkungen zum Thema „Historische Feldbeherrschung“. In: Geschichtliche Mythen in den Literaturen und

Kulturen Ostmittel- und Südosteuropas. Hr. E. Behring – L. Richter – W. S. Schwarz. Stuttgart 1999, s. 24.

⁶ Pozri Bruckmüller, E.: Nation Österreich. Kulturelles Bewusstsein und gesellschaftlich-politische Prozesse. Wien – Köln – Graz 1996, s. 9.

⁷ Typologizáciu symbolov pozri Smith, W.: National Symbols. In: Encyclopedia of Nationalism. Volume 1 – Fundamental Themes. Ed. A. J. Motyl. San Diego 2001, s. 522.

⁸ O typoch národných hrdinov pozri Zieliński, B.: Bohater narodowy w świadomości kulturowej Słowiańszczyzny. In: Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí. Uherské Hradiště 2001, s. 25 – 42.

⁹ Pozri Loewenstein, B.: cit. dielo, s. 26.

¹⁰ Hojda, Z. – Pokorný, J.: Pomníky a zapomínky. Praha – Litomyšl 1996, s. 16 – 17.

¹¹ Pozri Voigt, R.: Mythen, Rituale und Symbole in der Politik. In: Symbole der Politik – Politik der Symbole. Opladen 1989, s. 12 – 14.

¹² Pozri Bruckmüller, E.: cit. dielo, s. 359 – 362.

¹³ O tom, že národné symboly nie sú ani v súčasnosti suchou ratolesťou, hovorí aj vznik Archívu pre národné symboly v Inštitúte pre sociálne vedy FORUM v Komárne. Pozri Juhász, I.: Vom Grabmal zum Nationalsymbol. In: Acta Ethnologica Danubiana 4, Komárom – Dunaszerdahely 2002, s. 71.

2. OSVIETENSKÝ HISTORIZMUS A PRVÉ NÁRODNÉ SYMBOLY

„Hodno jest, abi sme dnešného dňa slávnosť z jakú môžeme najvatšú slávnosťú odbavovali každoročne na památku, že dnešní sv. slovenskí apoštoľi, sv. Ciril aj Method, náš národ ze tmi pohanského bludu, z vazeňá pekelného vivédľi a jemu cestu do zemi zaslúbenej, do slávi ňebeskej ukázali.“

Juraj Fándly

Prvý, osvietenský, resp. poosvietenský úsek formovania moderných symbolov vymedzujú posledné dve desaťročia 18. a prvé desaťročie 19. storočia. V tomto období sa výraznejšia nacionalizácia života iba začínala prejavovať. Okrem iného to verne dokresľuje fakt, že národné symboly len nadobúdali obrysy a ich počet bol ešte veľmi skromný. Z hľadiska genézy ich možno rozdeliť do dvoch skupín. Do prvej patria tie, ktoré sa spájali s historickými javmi vnímanými už pred národným obrozením ako významná hodnota, zväčša už vykazujúcimi funkcie symbolu. Tento typ symbolov, s malými výnimkami sa viažuci na cirkevný život, uhorskú vlasť a Veľkú Moravu, na konci 18. storočia jednoznačne dominoval. Druhú, skromnejšiu skupinu predstavovali nové symboly, ktoré sa práve vytvárali z historických i dobových javov. Teda historizmus v tomto počiatočnom období vytvárania moderných národných symbolov, koniec koncov ako celkovej identity, zohrával exkluzívnu rolu.

Pritom v slovenskom prípade možno sledovať aj dve ďalšie, vedľa seba sa rozvíjajúce a vzájomne sa prepájajúce tendencie. Na jednej strane slovenskí a maďarskí vzdelanci vyznávali spoločné symboly, ktoré sa spájali s dejinami, tradíciami, náboženským životom, heraldikou Uhorského kráľovstva a prostredníctvom ktorých prejavovali svoje spontánne uhorské vlastenectvo. Týkalo sa to predovšetkým kultu domácich, uhorských svätcov, panovníkov (najmä Arpádovcov) a bojovníkov, ako aj udalostí, ktoré znamenali v spoločnej uhorskej minulosti Maďarov a Slovákov prelomové momenty. Na strane druhej začali slovenskí osvietensky založení vzdelanci cieľavedomejšie a jednoznačnejšie ako ich predchodcovia kultivovať a umocňovať vlastnú kolektívnu pamäť a kľásť základy vlastných národných tradícií. Nie náhodou vyšli medzi rokmi 1780 a 1793, teda v priebehu iba 13 rokov, tri práce, ktoré sa primárne venovali starým dejinám Slovákov (Juraj Papánek, Juraj Sklenár, Juraj Fándly), pričom dovtedy historické diela zasvätené iba tejto téme absentovali.¹

Zvýšený záujem o seba a pokusy o pomenovanie vlastnej minulosti urýchlilo predovšetkým to, že maďarské elity začali v rámci procesu nacionalizácie otvorenejšie než predtým vnímať tradičné uhorské symboly ako maďarské a za také ich aj označovať. Prispôbovali ich teda dobe tak, že ich stotožňovali s maďarským etnikom, čo, prirodzene, realizovali cestou rozličných politických, publicistických, osvetových

aktivít. Pritom sa opierali o informácie obsiahnuté v stredovekých literárnych dielach (kronikách), ktoré sa stali východiskom dlhodobo pestovanej podmaniteľskej teórie. Tá v kocke tvrdila, že vďaka bojovým víťazstvám Maďarov spred 900 rokov je Uhorsko krajinou Arpádových potomkov, teda právo na jeho dedičstvo a rozvíjanie civilizácie v ňom sa vzťahuje len na Maďarov, kým Slovákom ako porazenému etniku, resp. etniku, ktorého vládca Svätopluk predal svoju krajinu za bieleho koňa, prináleží rola druhoradého etnika a tým aj osud pomaďarčenia sa. Táto silne fixovaná predstava, ktorá pootvorila dvere k nacionálnej a jazykovej nerovnováhe v Uhorsku, vyvolávala u slovenských predstaviteľov už koncom 18. storočia pocity ohrozenia etnickej existencie Slovákov. Spoločne s hlavnými dobovými civilizačnými podnetmi sa práve tieto pocity stali najdôležitejším mobilizačným determinantom slovenských obranných aktivít, ujasňovania si kategórií Uhor, Maďar, Slovák a vydania sa na cestu kultivovania modernej národnej identity Slovákov.

Uvedené vytlačenie Slovákov z tradičného uhorského kultúrneho priestoru vyvolalo na strane ich vlasteneckých vzdelancov dvojaké reakcie. Po prvé, niektorým tradičným historickým javom priradovali iný obsah ako maďarská strana. Výklady identických historických udalostí sa tak začali v maďarskej a slovenskej interpretácii opierať o novú argumentačnú výbavu a odlišovali sa podstatne viac než v minulosti. Napr. prvého kráľa Uhorska sv. Štefana už vnímala slovenská strana nielen ako heroického zakladateľa štátu, spravodlivého vládcu a svätca, za ktorého dostali Slováci, povedané slovami J. Fándlyho, „širšie uhorské práva“, ale aj ako symbolického ochrancu súdobej rovnoprávnosti národov žijúcich v multietnickom Uhorsku.² Využívala na to predovšetkým jeho slová adresované kráľovičovi Imrichovi o spravodlivej vláde a tolerantnom postoji k všetkým etnikám krajiny. Prirodzene, tomuto obrazu kráľa Štefana pomohol aj fakt, že stredoveké Uhorsko ako dynastický útvar bolo dlhodobo etnicky tolerantnou krajinou. Po druhé, zároveň sa utvárali a sčasti aj dotvárali obrisy samostatných slovenských symbolov. Hoci to prebiehalo predovšetkým cestou „poslovenčovania“ dejín, od prelomu 18. a 19. storočia, ako uvidíme, postupne nadobúdali intímnejší a prenesený význam i niektoré spoločenské javy prítomnosti a prírodné lokality.

2.1. Konštruovanie vlastnej historickej pamäti

2.1.1. Cyrilo-metodský kult

Z minulosti sa začali vyzdvihovať také momenty, ktoré sa označovali za špecificky slovenské, resp. slovanské. Napr. farár Juraj Papánek vo svojich latinsky písaných *Dejinách slovenského národa* vykonštruoval panteón starých slovenských vládcov, ktorý sa tiahol od čias spred Krista po zánik Veľkej Moravy. Záujem slovenských vzdelancov sa najviac upriamoval práve na tento ranostredoveký útvar, na udalosti s ním spojené a osobnosti, ktoré ho reprezentovali, predovšetkým na svätcov Cyrila

a Metoda a vládca Svätopluka. Prirodzene, toto objavovanie Veľkej Moravy ani zd'aleka nezačínalo na nulovom bode. Ved' od 17. a predovšetkým počas celého 18. storočia sa Veľká Morava a predovšetkým kristianizačná misia bratov Cyrila (Konštantína) a Metoda tešili pozornosti historickej tvorby a ich obraz sa postupne konkretizoval. Veľkomoravská problematika tvorila súčasť vtedajšieho historického diskurzu v Uhorsku, to isté platí o českej kultúre, predovšetkým moravských historikoch (Tomáš Pěšina, Jan Středovský, Gelasius Dobner), ako aj o rakúskej historiografii.³ Z tohto aspektu slovenská kultúra len kopírovala záujem svojich susedov o veľkomoravský a cyrilo-metodský fenomén, pritom ho však vykresľovala na základe vlastných interpretačných zásad, okrem iného vymedzených nacionálnou zaujatosťou autorov.

Tento pomerne čulý záujem o udalosti a osobnosti z 9. storočia v habsburskej monarchii sa dá vysvetliť skutočnosťou, že svätci **Cyril a Metod** nestáli mimo pozornosti vtedajšieho cirkevného života. Naopak, ich obraz sa na cirkevnej pôde kultivoval a tešil rastúcej úcte v súlade s posilňovaním uctievania domácich, uhorských svätcov, ktoré začala presadzovať katolícka cirkev počas rekatolizácie v 17. storočí. Solúnski bratia sa vnímali ako významný kristianizačný fenomén v oblasti stredného Dunaja, spájali sa s nimi začiatky, či aspoň masívnejšie rozšírenie kresťanstva a cirkevnej organizácie. Podľa dobových názorov a poznatkov mali kristianizovať dokonca aj Maďarov, a tak sa počas 18. storočia zaradovali medzi svätcov dôležitých nielen pre Slovákov, ale aj cirkev v Uhorsku.⁴ V západoslovenskom regióne zvyrazňoval ich autoritu ešte fakt, že na Morave sa vnímali ako jej patróni. Nielen v cirkevnom, ale aj kultúrnom prostredí posilnilo príťažlivosť a popularitu Cyrila a Metoda aj to, že na požiadanie panovníčky Márie Terézie vydal roku 1777 pápež Pius VI. nariadenie, aby sa každoročne 14. marca uctievala ich pamiatka vo všetkých krajinách habsburskej monarchie. Išlo teda o symbol posvätený najvyššími cirkevnými a politickými autoritami. Na prahu formovania moderných národov v strednej Európe získal cyrilo-metodský kult požehnanie pápeža, právne obsiahol celú monarchiu, zvlášť intenzívne sa uctieval na blízkej Morave, bol integrovaný do zostavy uhorských cirkevných symbolov a tak mal všetky predpoklady, aby sa stal aj pôsobivým národným symbolom.

Prirodzene, najväčšiu pozornosť venovali misii solúnskych bratov cirkevní hodnostári a iní vzdelanci stredoeurópskych Slovanov, ktorí si ich prisvojovali ako slovanských apoštolov. S týmto symbolom sa stotožnili natoľko, že v ňom videli pendant sv. Bonifáca. Tvrdievali, že Cyril a Metod znamenajú pre Slovanov to, čo pre Nemcov Bonifác, svätec z 8. storočia, ktorý sa považoval za hlavného širiteľa kresťanstva medzi Germánmi. Táto zaujatosť cyrilo-metodským kultom a s ním spojenou veľkomoravskou tradíciou sa pritom v posledných desaťročiach 18. storočia ukázala byť najintenzívnejšou v slovenskom prostredí. Spôsobilo to viacero dôvodov. Slovenskí vzdelanci nachádzali vo vlastných, najmä v uhorských dejinách málo bodov, s ktorými mohli bezvýhradne identifikovať iba Slovákov a tým ich presvedčivo vyhraniť voči susedom, predovšetkým Maďarom. O to nástojčivejšie začali spájať Veľkú Moravu

– prvý štátny útvar Slovanov – s vlastným územím a etnikom, a to až natoľko, že predstavovala jadro práve sa formujúcej koncepcie slovenských národných dejín, mala potvrdzovať vlastnú štátnu tradíciu a jej hlavné reálie sa povyšovali na veľavravné národné symboly.

Prvej generácii slovenských obrodencov poskytli potrebné inšpirácie staršie slovenské dejepisné práce, no predovšetkým diela už spomínaných maďarských, českých a rakúskych historikov, ktorí počas 18. storočia výrazne prehĺbili bádanie o veľkomoravských reáliách. Azda najintenzívnejšie ovplyvnil slovenských osvietených patriotov maďarský cirkevný historik a duchovný Štefan Salagius, ktorý pokračoval v hungarizovaní cyrilo-metodskej tradície. V sedemzväzkovej práci *De statu ecclesiae Pannonicae* (O stave cirkvi v Panónii) oceňoval misiu solúnskych bratov, lebo mala veľkú zásluhu na pokresťančení Panónie, preto sa domnieval, že k odkazu Veľkej Moravy by sa mala hlásiť aj súčasná cirkev v Uhorsku, a Slovákov označil za pokračovateľov moravskej cirkvi. Taktiež oceňoval schopnosti vládcu Svätopluka.⁵ Tieto závery si osvojil zapálený osvietenec a duchovný v Trstíne Juraj Fándly. Popri tom, že označoval Cyrila a Metoda za slovanských apoštolov, často a rád zdôrazňoval aj to, že boli „naší najväčší duchovní pastíri, najväčší slovenskí apoštolí“, ktorí vykonali „veľké apoštolské práce pre spaseň nášeho slovenského národu“.⁶

Slovenskí vlastenci aktualizovali cyrilo-metodský kult na súdobé pomery, teda ho „poslovenčovali“ vcelku logicky. Svätec sa všeobecne považoval za dôležitý ukazovateľ kultúrnosti a zrelosti príslušného etnika, symbolizoval jeho prínos nielen do kresťanstva, ale aj celej civilizácie. V období baroka sa pestovala na kontinente martyrológia domácich svätcov a mučeníkov. Zvlášť sugestívne pôsobili dva typy – vierozvestci, ktorí boli priekopníkmi kresťanského učenia, a dynastickí svätci, panovníci. Kanonizácia (zväčša prvých) vládcov stredovekých štátov sa tradične vnímala ako nástroj posilňovania autority štátu či dynastie. Prvá generácia obrodencov väčšiny formujúcich sa národov začala týmto svätcom priradovať aj ďalší význam – označovala ich za posvätných pre celý národ, stotožnila ich s existenciou a dejinami celého národa. Malo to svoju logiku, lebo práve v tomto období sa začal inštitút svätca včleňovať do služieb národných ideí, aby pomáhal zvyšovať prestíž a sebadomie národných hnutí. „Znárodňovanie“ dynastických svätcov, teda vytváranie symbolu „národného kráľa“, sa však dialo iba vtedy, keď sa mohol národ bezvýhradne stotožniť s existujúcim alebo so zaniknutým štátom (Maďari, Česi, Rusi, Bulhari, Poliaci, Srbi).⁷ Táto podmienka platila aj pri pozdvihovaní stredovekých svätcov, vojvodcov, bojovníkov, učencov na národných hrdinov.

Slovenskí vzdelanci tiež uctievali ranouhorských dynastických vládcov, ktorí boli vyhlásení za svätých (Štefan, Imrich, Ladislav). Keďže však si ich v tomto období už stihla „sprivatizovať“ maďarská strana, vnímajúc ich ako dôležité symboly Maďarov, len prostredníctvom nich by nemohli formovať modernú slovenskú identitu. O to

nástojčivejšie siahali po jednoznačnejšom období slovenských dejín, ako bolo uhorské tisícročie. Do slovenskej národnej ideológie začali včleňovať Veľkú Moravu, jej svätcov a politické osobnosti a vnímať ich ako najvlastnejšie národné symboly Slovákov.

Cyrilo-metodský kult od začiatku národného obrodzenia priberal k tradičnému cirkevno-náboženskému posolstvu (prijatím kresťanstva oslobodenie sa od pohanstva) aj národno-kultúrny rozmer a tak nadobúdala viacfunkčnú podobu. Slovenskí obrodenci nehľadali len paralely, ale priamo kontinuitu a zhodu medzi charakterom svojej činnosti a pôsobením oboch gréckych bratov na Veľkej Morave. Bernolákovci označovali seba a svoju tvorbu za pokračovateľa ich odkazu. O svojich aktivitách tvrdievali, že obnovou slovenskej kultúry, oživením národného života a najmä jazyka iba nadväzujú na prerušené a nedokončené dielo vierozvestcov. Boli presvedčení, že svojím jazykovým dielom, usilujúcim sa povýšiť slovenčinu na jazyk vysokej kultúry, jej iba vracajú slávne postavenie z čias veľkomoravského rozkvetu.⁸ Bernolákovčinu v podstate stotožňovali s jazykom (v iných prípadoch ho označovali za blízky jazyku), ktorým písali a ktorý na Veľkej Morave používali a šírili byzantskí apoštoli. Akceptujúc tento pohľad, chceli bernolákovci vcelku odôvodnene venovať aj prvú jazykovednú prácu Antona Bernoláka *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* (Jazykovedno-kritická rozprava o písmenách Slovákov) pamiatke oboch vierozvestcov.⁹

O význame, aký pripisovali kultu sv. Cyrila a sv. Metoda osvietenski obrodenci, veľa napovedá aj fakt, že keď J. Fándly vydal tlačou svoje *Prihodné a swátečné káže*, zaradil do nich i oslavnú kázeň venovanú výlučne Cyrilovi a Metodovi, podľa všetkého v slovenskom prostredí vôbec prvú kázeň adresovanú týmto dvom svätcom. Časť katolíckych farárov po nej bezpochyby siahala a ich glorifikovala, z čoho možno usudzovať, že tento symbol urobil prvé kroky aj smerom k širšej verejnosti. Cyrilo-metodský symbol plnil aj ďalšiu funkciu – mal potvrdzovať starobylosť Slovákov a ich civilizovanosť. Stal sa nástrojom dôkazu, že Slováci boli prvými Slovanmi, kde zvíťazilo kresťanstvo nad pohanstvom, vďaka čomu sa medzi nimi šírila aj vtedajšia vzdelanosť, navyše vo vlastnom jazyku. A čo ešte zvyšovalo jedinečnosť tejto historickej chvíle, bol fakt, že toto včleňovanie sa Slovákov do súdobej civilizácie sa dialo nezávisle od Maďarov a pred ich príchodom. Týmto spôsobom sa usilovala slovenská strana získať svojim názorom väčšiu hodnovernosť a najmä presvedčať maďarskú stranu o oprávnenosti Slovákov na ich rovnoprávne postavenie v Uhorsku a ich samotných o vlastnej historickej perspektíve.

2. 1. 2. Veľkomoravská tradícia

S cyrilo-metodskou tradíciou sa prepájal, ba až prekryval symbol samotnej **Veľkej Moravy** natoľko, že oba kultúry pri povrchnejšom pohľade neraz splývajú. Predsa však veľkomoravská tradícia vykazuje iné atribúty a má odlišný význam. Zatiaľ čo cyrilo-metodská plnila predovšetkým kultúrne poslanie, mala svedčiť o civilizačnej vyspelosti predkov Slovákov, Veľká Morava mala primárne politický význam. Práve

v sledovanom období sa stávala jadrom slovenského historického práva a protiváhou svätoštefanskej tradície, s ktorou sa zasa úzko spájalo maďarské historické právo. Predovšetkým J. Papánek a J. Fándly interpretovali Veľkú Moravu ako štát Slovákov, ako slovenské kráľovstvo. Tomu zodpovedala aj charakteristika jeho hlavného vládcu **Svätopluka**, ktorého napríklad Papánek označoval za „*silného a najslávnejšieho obrancu kráľovstva*“ a ktorého, samozrejme zveličene, prirovnával k Alexandrovi Veľkému.¹⁰ Nie náhodou sa v tomto období, konkrétne vo Fándlyho diele *Compendiata historia gentis Slavae* objavilo prvé zobrazenie Svätopluka v idealizovanej podobe a s kráľovskými insigniami.

Poslovenčovanie Veľkej Moravy napomáhala aj skutočnosť, že pri absencii archeologického poznania dobová spisba na základe písomných prameňov zväčša situovala jej centrá, v ktorých sa koncentrovali najdôležitejšie mocenské a cirkevné inštitúcie, pamätné politické, resp. vojenské udalosti na územie dnešného Slovenska. Magické podfarbenie už v tomto období nadobúdala predovšetkým Nitra, v jej tesnom susedstve sa vypínajúci vrch Zobor, ďalej Devín a do istej miery Bratislava. Napr. podľa Salagia bol **Devín** sídlom arcibiskupa a pre slovenských osvietencov okrem toho znamenal miesto ozbrojených víťazstiev a vlády slovenčiny. Podľa ďalších historikov, napr. jezuitu Jána Trstianskeho, „*kráľovia moravskí povýšili Nitru na sídlo kráľovské a arcibiskupskú Metropolu*“.¹¹ **Zobor** sa stával zaujímavým predovšetkým vďaka názorom, že v jeho útrobach dožil ako pokorný pustovník svoj hrdinský život Svätopluk.¹² Tomu, že v úzkej vlasteneckej spoločnosti sa už formoval obraz **Nitry** ako symbolu veľkomoravskej starobylosti, by mala nasvedčovať aj hymnická pieseň *Nitra, milá Nitra*. Našla sa v pozostalosti bernolákovca a františkána Vojtecha Šimka a vznikla pravdepodobne na prelome 18. a 19. storočia, pričom, čo je pozoruhodné, už vykazovala črty romantickej melanchólie a nostalgie za slávnou minulosťou.¹³

Vo vzťahu k Veľkej Morave (vďaka nej aj k Slovensku) badať aj ďalší nový prvok. Tvorcovia slovenskej ideológie už prejavovali, hoci zatiaľ len v zárodočnej podobe, subjektívny postoj ku konkrétnej krajine a priradovali jej jedinečný, neopakovateľný charakter. Tradičný ideálny obraz univerzálnej alebo biblickej heroickej a posvätnej krajiny z minulosti sa tak pomaly začal prenášať na konkrétnu, skutočnú krajinu. Fándly vzýval Veľkú Moravu ako posvätnú zem, blahoslavenú od Boha, veď v jeho očiach priam stelesňovala slávne dejiny vlastného národa, s ňou sa spájali radosť z pamätných víťazstiev i smútok z rovnako pamätných porážok, vnímala sa ako bašta úspešnej obrany pred Maďarmi i pred nemeckou rozpínanosťou. Historickú jedinečnosť Veľkej Moravy sa slovenská strana pokúšala dokazovať aj jej aktuálnym odkazom, pozostávajúcim z presvedčenia, že pokračovateľom Veľkomoravskej ríše je habsburská monarchia, v ktorej sa po stáročiach opäť spojili rozličné národy, najmä slovanské.¹⁴

Výraznou črtou dobových interpretácií veľkomoravskej skutočnosti bola túžba nielen po idealizácii hrdinov, ale aj po harmonizácii ich vzťahov. Reálne a prirodzené

konfliktné situácie, z ktorých však mohol vyplynúť negatívny obraz niektorého z ich aktérov predstavujúcich pozitívne symboly, čím sa mohla spochybníť hodnovernosť celej Veľkej Moravy, sa interpretovali tým spôsobom, že konfliktnosť sa buď minimalizovala, alebo sa umelo prekryla zmierlivosťou. Napr. známy spor medzi Svätoplukom a Metodom tlmili hlavní historici Papánek a Fándly tak, že Svätopluk mal oplakávať krivdu, ktorú napáchal na arcibiskupovi Metodovi, a za svoje hriechy sa mal kajaať.¹⁵ Harmonicky sa vykresľovali aj vzťahy medzi osobnosťami Veľkej Moravy a českými kniežatami. To isté konštatovanie platí o vzťahu medzi zánikom Veľkej Moravy a vznikom Uhorska. Slovenskí osvietenský patrioti, ktorí hlboko prežívali uhorské vlastenectvo, nevideli v konci Veľkej Moravy národnú tragédiu a Uhorsko považovali za jej prirodzeného pokračovateľa, veď podľa nich „*Slovania mali práva uhorských občanov, ktoré im udelil kráľ sv. Štefan, jeho nasledovníci a predchodcovia*“, a taktiež vtedy „*užívala sa slovančina na kráľovskom dvore*“.¹⁶

Avšak zároveň už v 80. rokoch 18. storočia možno zaregistrovať aj opačnú hodnotiacu tendenciu zániku Veľkej Moravy, smerujúcu k disharmonickému chápaniu veľkomoravsko-uhorských a dávnych slovensko-maďarských vzťahov. Cítiť to predovšetkým z textu bernolákovca a dubnického farára Ondreja Mésároša z roku 1786, ktorý označil zánik Veľkej Moravy ako slovenského štátu za tragický akt, ktorý uvrhol Slovákov aspoň načas do poroby až otroctva.¹⁷ Prirodzene, bipolarita slobody, ktorú stelesňovala Veľká Morava, a útlaku, ktorý zasa zosobňovalo Uhorsko, sa prejavovala na konci 18. storočia iba náznakovo a ojedinele, v zrelšej podobe sa presadila pod vplyvom nových ideových a politických skutočností až v nasledujúcich desaťročiach.

Potrebné je upozorniť aj na to, že cyrilo-metodskú a veľkomoravskú symboliku si osvojovala nielen katolícka časť slovenských vzdelancov, ale rovnako evanjelici. Evanjelickí vlastenci sa tiež identifikovali s Veľkou Moravou ako so slovenským, resp. s československým štátom a Cyrila a Metoda prijímali predovšetkým ako zvestovateľov kresťanstva medzi Slovákami a šíriteľov Božieho slova v domácom jazyku. Takisto považovali samých seba za pokračovateľov diela oboch vierozvestcov a spojivo medzi nimi a sebou videli v reformácii, ktorá rehabilitovala domáce jazyky a deklarovala návrat k pôvodným kresťanským ideálom. Rozdiel medzi oboma konfesijnými prúdmi národného života vo vzťahu k veľkomoravskej symbolike možno pobaďaať len v odlišnom akcente na slovenský, resp. československý rozmer a v intenzite, keďže v tomto období ju jednoznačnejšie a častejšie zdôrazňovali katolícki vzdelanci. Pozitívny obraz Veľkej Moravy, Cyrila a Metoda, Svätopluka možno nájsť napríklad v básňach dolnozemskej evanjelických farárov Mateja Markoviča a Juraja Rohoňa, ako aj v rozsiahlom časopiseckom článku, ktorý jeho autor, ďalší dolnozemskej duchovný Ján Hrdlička, z veľkej miery vyplnil citáciami textu práce katolíckeho duchovného Juraja Papánka.¹⁸ V prvých rokoch 19. storočia sa s týmito symbolmi možno stretnúť v paberkovitej podobe aj u Bohuslava Tablica.

2. 2. Záujem o vlastný priestor

2. 2. 1. Zvýznamňovanie vlastnej krajiny

Odhliadnuc od lokalít spojených s náboženskými symbolmi (pútnické miesta), historické veľkomoravské lokality boli prvými, ktoré prestali byť hodnotovo neutrálne a nezaujímavé pre kultúru. Jej tvorcovia im nielen venovali pozornosť, ale im aj pripisovali význam dôležitosti pre vlastný národ a začali ich vnímať ako pozitívne hodnoty. Pomenovali tak prvé znaky vlastného územia ako atribúta národa. Na prelome 18. a 19. storočia sa táto citová zaujatosť vlastnou krajinou rozširovala aj na niektoré ďalšie dominantné lokality (najmä horské končiare) a predovšetkým na miesta zviazané so slovenskou minulosťou a so známymi osobnosťami. Týkalo sa to najmä hradných objektov, ktoré sa ako miesta pamäti v európskej literatúre tešili zvláštnej pozornosti už od polovice 18. storočia. V slovenskom prípade sa v takejto pozitívnej pozícii objavil ako prvý **Oravský hrad**. Významný poeta a literárny historik Bohuslav Tablic ho oslávil vo svojej ranej básni *Orava, hrad Turzův* najmä v spojitosti, ako napovedá jej názov, s pôsobením a so životom palatína Juraja Turza (Thurzo), osobnosti pôsobiacej na prelome 16. a 17. storočia.¹⁹ Z horských lokalít sa cti prvého ospievaného vrchu dostalo **Sincu** v básni gemerského rodáka Juraja Palkoviča, ktorú uverejnil roku 1801 vo svojej zbierke *Muza ze slovenských hor*.²⁰ Jej názov, obsahujúci označenie slovenské hory, tiež predstavuje nóvum. V prvých rokoch 19. storočia sa vďaka spomínanému B. Tablicovi zjavil vo vysokej kultúre takisto nový, no čoskoro veľmi frekventovaný pojem **Slávia**. Hoci neoznačoval konkrétnu krajinu, ale skôr Slovanov a vyjadroval akúsi ich duchovnú jednotu a zvláštnosť, priam navádzal intímnejšie vnímať rôzne slovanské reálie vrátane javov prírody.²¹ Tak sa v prvom desaťročí 19. storočia v slovenskej kultúre objavovala, aj keď zatiaľ iba okrajovo, úcta k vlastnej krajine. Postupne začala prerastať do obdivu priamoúmerne so silnejúcim presvedčením, že príroda a národ existujú v tesnom prepojení, pretože príroda a jej zložky (fauna, flóra, rieky, horstvá, rovina a pod.) verne odrážajú, ba priam stelesňujú ducha vlastného národa. Čoskoro sa začal cieľavedome pestovať idealizovaný obraz vlastnej krajiny, ospevovať jej úkazy a javy ako vzácne a jedinečné. Hoci tento proces nacionalizácie prírody bol na prahu 19. storočia iba v zárodočnom štádiu, už v priebehu jeho druhého desaťročia sa idealizovaný obraz menil čoraz jednoznačnejšie na emotívne silne pôsobivý typ národných symbolov, ktoré niesli v sebe už aj politický náboj.

2. 2. 2. Exkluzivita Tatier

V tomto smere priam učebnicovo pôsobil prípad Tatier, ktoré sa čoskoro stali jedným z hlavných slovenských symbolov. S prítomnosťou Tatier (skôr vo význame Karpaty, čoho sa dotkneme neskôr) sa možno stretávať v slovenskej kultúre počas celého 18. storočia, ale až na jeho úplnom konci sa v nej objavovali v pozitívnej pozícii ochrancu a teplého domova. Toto exkluzívne postavenie si **Tatry** získali vďaka dobovým

teóriám etnogenézy Slovanov (Slovákov) a osídlenia podunajského regiónu (Slovenska). Nadväzujúc na autochtónnu teóriu, medzi slovenskými vzdelancami konca 18. storočia dominovalo presvedčenie o tzv. tatranskej (centrálnej, karpatskej, panónskej) pravlasti Slovanov a Slovákov. Podľa neho predkovia Slovanov po odchode z biblickej krajiny našli svoju novú vlasť v Karpatskej kotline, najmä v oblastiach ležiacich na sever od Dunaja, teda pod „Tatrami“. Z tatranskej kolisky sa postupne rozišli na všetky strany do dnešných sídel a na pôvodnom mieste ostalo iba ich jadro – Slováci. Z tejto konštrukcie logicky vyplynul aj ďalší dôležitý záver o charaktere a pôvode slovenčiny. Keďže Slováci boli priamymi potomkami Praslovanov, aj slovenčina sa považovala za najčistejší a najzachovalejší slovanský jazyk, lebo údajne stála najbližšie k praslovančine. Zvykla sa tiež označovať za matku slovanských jazykov i za jazyk, v ktorom šírili kresťanstvo a kultúru na Veľkej Morave Cyril a Metod. Tieto dobové teórie pestovali počas 18. storočia rozliční slovanskí i nemeckí vzdelanci a slovenská kultúra ich obratne využívala.²² Tvorili napr. jeden z argumentov v prospech rozhodnutia kodifikovať spisovnú bernolákovčinu.

2. 2. 3. Prvé národné mená

S prvými náznakmi citového vzťahu k vlastnej krajine a lokalitám sa objavil aj náznak používania domácich, slovansky, resp. slovensky znejúcich mien. Bezpochyby sa tak dialo pod vplyvom záujmu o Veľkú Moravu a konštruovania atribútov jej hrdinov. Z moravského prostredia poznáme už z roku 1773 prípad, keď si historik na olomouckej univerzite Josef Monse, mimochodom nemeckého pôvodu, „*patrioticky zmenil svoje druhé meno Vít (síce českého patróna, predsa nemeckého svätca) na meno Vratislav*“ (ten, čo vracia vlasť starú slávu).²³ Hoci u Slovákov k poslovenčovaniu osobných mien prišlo až podstatne neskôr, prvé mená tohto typu sa ocitli na prelome 18. a 19. storočia v umeleckej literatúre. Predovšetkým v básnickej tvorbe spomínaného J. Palkoviča možno nájsť také mená ako Dobromil, Krasomil, Slavín.

2. 2. 4. Obraz zbojníka

Na konci 18. storočia možno nájsť v slovenskej kultúre aj prvé informácie o zbojníkoch. Názov článku, voči nim inak kritického, *Znameníť kázeň jedného kazetele za dnů hlavního zbojníka Jánošíka* svedčí o tom, že obraz **Jánošíka** mal sedemdesiat rokov po jeho smrti miesto nielen v ľudovej tvorbe, ale aj v pamäti slovenských vzdelancov.²⁴ Bezpochyby tomu pomohol fakt, že v literatúre sa pestovala zbojnícka tematika, ktorá často vykazovala paralelné znaky s kristologickou témou. Roku 1807 privolať J. Palkovič vo svojom *Wétssom a zwláštnějssom Nowom i Starom Kalendáři zbojníkov*, medzi nimi aj Jánošíka a **Rajnohu**, čo povedané slovami poľskej slovakistky J. Goszczyńskiej, predstavovalo „*veľmi vážne spojivo vo vytváraní zbojníckeho mýtu*“.²⁵ A o dva roky nato uverejnil B. Tablic v práci *Slovenskí veršovci* dve veršované skladby o Jánošíkovi od neznámych autorov, ktoré pozmenil a pridal k nim aj jeho krátky životopis.

Tieto prvé informácie predstavujú spolu s ľudovou tvorbou zárodok jedného z najrezistnejších a emotívne najpôsobivejších slovenských symbolov.²⁶

2. 3. Konfesionálne symboly v službe národa

Formujúcu sa slovenskú symboliku zreteľne ovplyvnil v tejto prvej etape aj konfesionálny dualizmus Slovákov. Okruhy katolíckych a evanjelických vzdelancov popri spomínaných spoločných symboloch, resp. pozitívnych obrazoch pestovali aj svoje tradičné symboly. Katolíci prechovávali úctu najmä voči ďalším domácim (uhorským) svätcom z raného obdobia Uhorska. Podstatne intenzívnejšie však uctievali domáce náboženské, resp. cirkevné symboly evanjelickí vzdelanci. Pritom väčšina týchto symbolov sa geneticky viazala na české etnické a kultúrne prostredie. Logicky to vyplynulo najmä z dvoch momentov. Evanjelickí Slováci tradične silno spájali svoju náboženskú kultúru a vieru s českou reformáciou a navyše pestovali presvedčenie, že Česi a Slováci tvoria spoločný slovanský kmeň (národ).

Nóvum tejto orientácie predstavovalo to, že tradičným náboženským symbolom už začali dávať národný obsah. Svedčí o tom napr. osobnosť **Jána Husa**, v tomto smere dominantného hrdinu. Osvietenský vzdelanec ho už vnímal nielen ako morálneho hrdinu, nezlomného hlásateľa a obhajcu pravdy, ale aj ako vzor statočnosti pre národ. Podobnou významovou premenou prechádzala **bitka na Bielej hore** (dnes súčasť Prahy). Preberajúc interpretácie súdobých českých autorov, nevideli v nej už iba prehru českých stavov a protestantizmu, ale zreteľnejšie ju označovali aj za tragickú národnú porážku a do budúcnosti memento pre národ. Rovnako prechovávali úctu voči **Jánovi Amosovi Komenskému**.²⁷ Na začiatku 19. storočia sa občas objavil aj kult Jána Žižku.

Z uhorských reformátorov vyzdvihovali najmä už spomínaného **Juraja Turza**. Na jednej strane ho obdivovali ako ochrancu uhorských (slovenských) evanjelikov a mocného palatína Uhorska, na strane druhej ho už vnímali aj ako hrdého slovenského veľmoža, ktorý patrí všetkým Slovákom.²⁸ Na Turzovom príklade vidieť, ako sa v jednom symbole synkretizoval tradičný vlastenecký (uhorský), náboženský a národný obsah.

2. 4. Záver kapitoly

Zhruba v posledných dvoch desaťročiach 18. storočia nastala aj pri spoločenských symboloch d'alekosiahla diskontinuita. Jej podstata spočívala v tom, že v časti starých symbolov nastal neprehliadnuteľný významový posun – začali sa spájať s národom. Druhú, rovnako dôležitú stránku tejto kvalitatívnej zmeny tvorilo to, že sa formovali základy nových, už dominantne národných symbolov. V tomto prvom období bol ich počet skromný, štruktúra jednoduchá a diferenciacia medzi jednotlivými národnými symbolmi pomerne slabá.

Táto konštatácia platí aj v slovenskom prípade. U slovenských vzdelancov dominantne pretrvávala naviazanosť na tradičné uhorské symboly, ktoré však už často modifikovali tak, aby sa v nich našli aj Slováci ako etnikum a aby si našli dôstojné

miesto vo vtedajšom Uhorsku. Teda jedna časť symbolov, ktoré vyzdvihovali, mala rovnaký základ a veľmi podobný obsah ako symboly vyznávané uhorskou politickou elitou a maďarskými vzdelancami.

Druhá ich časť mala odlišný základ i charakter. Spájala sa s preduhorskými historickými obdobiami, najmä s Veľkou Moravou, ktorá sa vnímala ako vzor, nádej, výstraha a aktuálne sa využívala (módne povedané inštrumentalizovala) na rôzne účely. Veľkomoravský celok evokoval obraz slávnych a hrdinských dejín. Z neho sa etabloval rad symbolov: samotná Veľká Morava, jej vládcovia, významné bitky, pamätné centrá a miesta, sv. Cyril a sv. Metod a ich misijné pôsobenie. Tieto symboly sa z historických reálií kultivovali a prežívali najintenzívnejšie preto, lebo umožňovali určiť vlastné, od uhorského komplexu a od Maďarov odlišné historické zakotvenie Slovákov. Predovšetkým práce J. Papánka a J. Fándlyho ich privlastňovali Slovákom, videli v nich dôkaz občianskej a cirkevnej samostatnosti Slovákov v ranom stredoveku, a teda aj ich životaschopnosti v súčasnosti. Logicky sa stali nielen jadrom utvárania špecificky slovenskej kolektívnej pamäti a pilierom modernej, obrodenskej koncepcie slovenských dejín, ale aj súčasťou bázy, od ktorej sa mohla odvíjať a s ktorou sa mohla spájať špecifická slovenská identita. Zároveň sa stávali oporou formujúcej sa slovenskej ideológie, sebavedomia národného pohybu a argumentom využívaným v prospech práva Slovákov na rovnoprávne postavenie v súčasnosti. Veľkomoravský kult sa vnímal predovšetkým ako politická a cyrilo-metodský kult zasa dominantne ako kultúrna tradícia, dokazujúca kultúrnu vyspelosť Slovákov v dávnej minulosti. Veľká Morava bola protiváhou ideológie svätoštefanskej koruny (maďarského historického práva), hlavným argumentom slovenského historického práva a príkladom vlastnej historickej štátnosti.²⁹ Z Cyrila a Metoda sa stával symbol národných svätcov, zo Svätopluka zasa národného vládcu, stelesňujúceho chrabrého, víťaziaceho bojovníka. Najmä s jeho postavou sa spájal záblesk vlastných bojových tradícií, ktoré sa však v prípade Slovákov ani neskôr výraznejšie nerozvinuli, pretože historická predloha to neumožňovala.

Tretia časť symbolov, ktoré vyznávali evanjelici, sa stotožňovala s českými symbolmi. A napokon do štvrtej skupiny možno zaradiť javy, ktoré sa na prelome 18. a 19. storočia stávali pre vysokú kultúru zaujímavé po prvý raz. Pozornosť jej tvorcov pútala, hoci zatiaľ iba okrajovo či v náznakoch, vlastná krajina a jej lokality, domáce mená, fenomén zbojníka. Postupne z nich vytvárali pozitívne obrazy a následne, v druhom desaťročí 19. storočia, sa už menili na symboly.

V tomto období sa rozlišovanie medzi označením slovanský a slovenský nedialo ešte dôsledne. Ich obsah sa často kryl alebo zamieňal. Pod označením slovenský (Slovák) sa neraz myslel slovanský celok. Dôvodom toho bolo presvedčenie, že Slováci predstavovali základ Slovanov, ich prajadro. Z kontextu sa však dá vyčítať, že autori zväčša mysleli súdobých Slovákov.

Načrtnutý rámec utvárania samostatných, špecificky slovenských symbolov naznačuje, že v každom prípade harmonizovali, alebo aspoň koexistovali s uhorským štátnym kontextom a vlastenectvom. Miera zhodných a rozdielnych atribútov medzi nimi na jednej strane a uhorskou, resp. maďarskou symbolikou na strane druhej bola v rovnováhe. Slovenskí vlastenci predovšetkým ešte nepociťovali medzi Uhorskom a Veľkou Moravou rozpor, Uhorsko vnímali ako prirodzeného pokračovateľa Veľkej Moravy, v ktorom Maďari a Slováci pokojne spolunažívali.³⁰ Podobne ako idealizovali Veľkú Moravu, idealizovali aj stredoveké Uhorsko.³¹ Táto silná previazanosť tvorcov slovenskej národnej idey s uhorským kontextom predstavovala jeden z dôvodov, prečo sa slovenská identita emancipovala pomalšie a nejednoznačnejšie a národné hnutie sa utváralo zložitejšie ako v prípade susedov. Pritom sa však ojedinele ozvali aj hlasy tvrdiace, že zánik Veľkej Moravy znamenal pre Slovákov veľké nešťastie a ich uvrhnutie do otroctva.

Pre symboly tohto osvietenského obdobia je charakteristické, že miera ich intimity, resp. emotivity v porovnaní s neskoršími desaťročiami bola podstatne slabšia. Kultivovali a uctievali sa vlastne výlučne formou literárnej tvorby, ktorá bola slabo rozvinutá a málo diferencovaná. Ich prijímateľmi boli iba vzdelanci a málopočetná vlastenecká spoločnosť. Istú výnimku predstavoval len kult sv. Cyrila a sv. Metoda, o ktorých sa mohla vďaka kázňam dozvedieť aj širšia spoločnosť.

Pri vytváraní vlastnej, národnej pamäti sa prudko menilo chápanie dejín. Prevrstvovala sa dôležitosť udalostí, dochádzalo k ich novej selekcii, k vyradovaniu či marginalizovaniu jedných a vystupňovaniu až idealizácii druhých. Z nášho hľadiska sa rodil rad nových zjednodušených historických interpretácií aj preto, lebo minulosť sa využívala ako nástroj na presadzovanie praktických záujmov prítomnosti a zdôvodnenie súčasného postavenia. Na strane druhej nové paradigmy spojené s národom pomohli odkryť a pomenovať také stránky minulosti, ktoré dovtedajšia historiografia nedokázala postrehnúť. Dominancia národného princípu v historických interpretáciách v nasledujúcich desaťročiach ešte vzrástla, čo umožnilo konštruovať ďalšie národné symboly a starým vtláčiť nové významy.

Poznámky a literatúra

¹ Všetky práce vyšli po latinsky: Papanek, G.: *Historia gentis Slavae*, Pécs 1780; Szklenár, G.: *Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus*, Posonii 1784; Fándly, J.: *Compendiata historia gentis Slavae, Tyrnaviae 1793*.

² Fándly, J.: Výber z diela. Pripravil J. Tibenský. Bratislava 1954, s. 381, 384.

³ Pozri Tibenský, J.: *Historiografické zdroje a spoločenskopolitické vplyvy na vývoj veľkomoravskej tradície do počiatku slovenského národného obrodovania*. In: Svätopluk 894 – 1994. Editori R. Marsina – A. Ruttikay. Nitra 1997, s. 223 – 224; Kutnar, F. – Marek, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha 1997, s. 106 – 108, 147 – 151.

⁴ Tibenský, J.: tamže, s. 223.

⁵ Tibenský, J.: Juraj Fándly – úvodná štúdia. In: Fándly, J.: Výber z diela, s. 78.

⁶ Fándly, J.: Výber z diela, s. 340.

⁷ Pozri Karagjozov, P.: Slovanští světci a obrození – Kult jazyka mlčení v Čechách. In: Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí. Studie Slovákckého muzea. Uherské Hradiště 2001, s. 111 – 112.

⁸ Pozri Butvin, J.: Devín v slovenskom národnom hnutí. Zborník Filozofickej fakulty UK Historica, XXI, 1970, s. 3.

⁹ Poznáme to z textu Ondreja Mésároša. Pozri napr. Vragaš, Š.: Cyrilometodské dedičstvo v náboženskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov. Bratislava 1991, s. 65.

¹⁰ Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava 1965, s. 113.

11 Cit. podľa Tibenský, J.: Historiografické zdroje a spoločenskopolitické vplyvy na vývoj veľkomoravskej tradície do počiatku slovenského národného obrodenia, s. 225.

¹² Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, s. 115, 119.

¹³ Pozri Lepáček, V.: Vojtech Šimko, spisovateľ Bernolákovskej školy. Turč. Sv. Martin 1942, s. 121 – 122. Túto pieseň prvýkrát opublikoval Ján Kollár v Národných spievankách roku 1834.

¹⁴ Fándly, J.: Výber z diela, s. 377 – 378; Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, s. 119 – 120.

¹⁵ Podľa súdobých prevažujúcich názorov, ktoré sa inšpirovali S. Timonom, žil päť rokov len s tromi pustovníkmi v samote na Zobore, kde aj zomrel. Pozri Fándly, J.: Výber z diela, s. 373.

¹⁶ Tamže, s. 381 a 385. Anton Bernolák vo svojej prvotine Divus Rex Stephanus, Magnus Hungarorum Apostolus (Jasný kráľ Štefan, veľký apoštol Uhrov), ktorá vyšla roku 1782 v Trnave, oslávil tohto zakladateľa Uhorského kráľovstva.

¹⁷ Pozri Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, s. 144.

¹⁸ Pozri Tibenský, J.: tamže, s. 100, 162 – 163, a Staré noviny literního umění, 1785, s. 721 – 741.

¹⁹ Vojtech, M.: Od baroka k romantizmu. Bratislava 2003, s. 126 a 130. Tablic priložil k básni odborný výklad dejín tohto hradu.

²⁰ Tamže, s. 98.

²¹ Gáfríková, G.: Prvý historiografický koncept slovenskej literatúry. In: Studia Academica Slovaca, 33, Bratislava 2004, s. 60 – 62.

²² Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, s. 112; Tibenský, J.: Juraj Fándly – úvodná štúdia, s. 76 – 77.

²³ Historiografie Moravy a Slezska. Editor Ivo Barteček. Olomouc 2001, s. 36 – 37.

²⁴ Staré noviny literního umění, 1785, s. 65 – 68. O ďalších rukopisných prácach z tohto obdobia pozri tiež Melicherčík, A.: Jánošíkovská tradícia na Slovensku. Bratislava 1952, s. 100 – 101.

²⁵ Goszczyńska, J.: Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku. Warszawa 2001, s. 63 – 64.

²⁶ Melicherčík, A.: cit. dielo, s. 98 – 99.

²⁷ Macho, P.: „Náš“ Komenský? K jednotlivým vrstvám identity J. A. Komenského v novodobej slovenskej reflexii. In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Připravili J. Malíř a R. Vlček. Brno 2001, s. 76.

²⁸ Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa, s. 166.

²⁹ Pozri Tibenský, J: Miesto veľkomoravskej a cyrilometodejskej tradície vo vývoji historického vedomia slovenskej spoločnosti ako divergentného faktora vo vzťahu k ideológii svätoštefanskej. In: Polska, czeska i slowacka swiadomość historyczna XIX wieku. Pod red. R. Hecka. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, s. 48 – 49.

³⁰ Disharmóniu sa snažili eliminovať aj tvrdením, že „*Maďari boli iba pomocníkmi pri rúcaní slovenského kráľovstva... Svätopluk bol porazený nie iba bojovnosťou Maďarov, ale krviprelieváním mnohých národov*“. Fándly, J.: cit. dielo, s. 367; tiež s. 370.

³¹ O postoji slovenských patriotov k vzťahu Veľkej Moravy a Uhorska pozri Kowalská, E.: Der konfessionell geprägte Patriotismus am Beginn der nationalen Bewegung der Slowaken. In: Patriotismus und Nationsbildung am Ende des Heiligen Römischen Reiches. Hrg. O. Dann – M. Hroch – J. Koll. Köln 2003, s. 226 – 228.

3. ODUŠEVNENIE NÁRODOM

„Jánošík bol muž veľmi pekného vzhľadu, silný a šikovný. Vždy bol pekne oblečený... Ľud v dobrom spomína aj na jeho povahové vlastnosti. Chudobných počestných nenechal skoro nikdy odísť bez toho, aby ich neobdaroval. Bral vždy len bohatým cestujúcim...“

Ján Čaplovič

Ak v prvom desaťročí 19. storočia zaznamenávame skromný počet a dosah špecifických slovenských symbolov, v jeho druhom decéniu a najmä v 20. rokoch sa situácia v tejto oblasti začala prudko meniť. Pribúdali nové symboly, rozširovala sa ich obsahová náplň a rovnako oblasti života, ktorých sa dotýkali.

3.1. Podoby a faktory nacionalizácie

Pod túto zmenu sa podpísali mnohé vplyvy, ktoré mali kultúry i politický charakter. Spomedzi nich spomenieme aspoň tri najdôležitejšie. Nacionálna atomizácia, ktorú presadzovali a precizovali intelektuálne, resp. politické elity takmer všetkých etník Uhorska a ktorá bola na prelome 18. a 19. storočia iba v zárodku, sa prehľbovala a nadobúdala presnejšie obrysy. Vyvolal ju proces sebauvedomovania a túžba, aby sa národy stali politickým faktorom. Tejto zmene nepriamo pomohla nová politická situácia a klíma v Uhorsku, najmä v 20. rokoch 19. storočia, keď zaznamenala maďarská národná idea prudký vzostup. Šľachtickí vzdelanci, ktorí boli jej hlavným nositeľom a tvorcom, ju logicky tesne viazali na Uhorsko a jeho tradíciu, ale v tomto období jej úspešnosť podmieňovali aj modernizáciou a pomaďarčením Uhorska. Všetky dôležitejšie symboly, ktoré sa spájali s Uhorskom, už prisudzovali prednostne alebo výlučne Maďarom. Keďže teda tradičné uhorské symboly interpretovali ako maďarské, o to ľahšie a rýchlejšie sa už vtedy mohli vytvárať aj nové maďarské symboly, spojené s oblečením, hudbou, prírodou, so stravou. Pritom maďarská elita bola politicky najvplyvnejšia, majetkovo najsilnejšia, kultúrne najrozvetvenejšia, vďaka čomu mala dominantný mienkotvorný dosah.

Po druhé, rast nacionalizácie života v Uhorsku pozitívne ovplyvňoval aj rozkvet slovanskej vzájomnosti, ktorú zvlášť oduševnene vyznávali a obhajovali práve slovenskí vzdelanci. Pocit blízkosti až jednoty Slovanov, umocňovaný apeláciami na ich spoluprácu a vzájomné poznávanie sa, vyvolával mimoriadny záujem o dianie v slovanskom svete a o solidarizovanie s ním. Aj slovenské vlastenecké prostredie precitlivené prežívalo historické osudy Slovanov, horlivo sa zaujímalo o zlomové udalosti z ich dejín, ktoré sa spájali s útlakom a víťazstvami, a uctievalo kult významných slovanských osobností.

Tretím dôležitým inšpiračným bodom, ktorý najskôr zasiahol nemecké krajiny, odkiaľ sa rýchlo rozšíril do ostatných stredoeurópskych regiónov, bolo nové,

v podstate už romantické chápanie kultúry a dotvorenie konceptu moderného etnického národa. V porovnaní s racionalistickým osvietenstvom vznikal podstatne odlišný typ myslenia, charakteristický silným citovým prežívaním a citovou väzbou na vlastný jazyk. Národ a jeho atribúty sa začali chápať ako intímne až posvätné hodnoty. Inšpirujúc sa názormi nemeckých tvorcov raného romantizmu, predovšetkým filozofom Johannom Gottfriedom Herderom, medzi stredoeurópskymi vzdelancami sa udomáčňovalo presvedčenie, že každý národ tvorí vzácne a jedinečné spoločenstvo, lebo sú mu vlastné zvláštne a neopakovateľné znaky, črty a schopnosti.

Z tejto premisy vyplynulo presvedčenie, že aj kultúra každého národa predstavuje zvláštny a jedinečný svet symbolov, hodnôt, obrazov, poznatkov. Rovnako ako národ, aj ona tvorí vnútorne zložito štruktúrovaný, ale voči okoliu (susedom) jednotný, uzavretý a odlišný svet osebe. Tvorcovia moderných nacionalizmov od tohto okamihu po viacero generácií horlivo a cieľavedome pestovali obraz a obsah národných kultúr. Vďaka tomu sa aj dovtedy nepovšimnuté, bokom od vysokej kultúry stojace javy premieňali na pozoruhodné až vzácne a charakteristické hodnoty. Týkalo sa to predovšetkým ľudovej kultúry a prírody, v ktorých sa tiež mali ukrývať typické črty vlastného národa. Ľudová, najčastejšie slovesná kultúra sa stávala východiskom formovania novej, vysokej národnej kultúry, alebo sa do nej aspoň dôstojne vkomponovávala. Rehabilitácia ľudovej kultúry sa premietla aj do úcty k jej nositeľovi – ľudu, teda nepriviligovanej väčšine obyvateľstva, najmä roľníctvu. Tým sa vymedzili aj možnosti a hranice národných kultúr a otvoril sa obrovský priestor tvorbe národných symbolov, ktoré mali v skratke zrozumiteľne a príťažlivo vyjadrovať charakter národného ducha, jednej z obľúbených kategórií sociálneho myslenia celého 19. storočia. Zaradovali sa medzi ne aj tie javy, ktoré vykazovali istú hodnotovú potenciú a emotívny náboj už v predchádzajúcom období.

3. 2. Bipolarita medzi Veľkou Moravou a Uhorskom

Nový koncept spoločnosti otváral priestor na vykreslenie jej zložitejšej štruktúrovanosti a hlbšieho, psychologického (mentálneho) rozmeru života. Vykazoval podstatne viac demokratických črt ako jeho osvietenský predchodca. Zároveň však obsahoval potencie, ktoré sa dali zneužiť a aj sa zneužívali v prospech útočného a netolerantného nacionalizmu, ako i novej, tentoraz nacionálnej povýšeneckosti. Tento model myslenia sa v druhom desaťročí a v 20. rokoch 19. storočia v slovenských pomeroch ešte iba udomáčňoval. Za uvedené obdobie však už stihol preukázať značný počet svojich atribútov, aby sa naplno rozvinul v 30. a 40. rokoch.

V druhom a treťom desaťročí 19. storočia sa veľkomoravská a cyrilo-metodská symbolika a tradícia definitívne potvrdili ako trvalé, nespochybniteľné hodnoty. Na rozdiel od predchádzajúceho, osvietenského obdobia ju tentoraz v pamäti aktívnejšie uchovávali evanjelickí vzdelanci. Prirodzene, slovenskí evanjelici vnímali tento symbol v duchu československej kmeňovej jednoty ako príklad spoluzitia Čechov, Moravanov

a Slovákov. Napríklad Bohuslav Tablic v rozsiahlej štúdií vnímal **Veľkú Moravu** ako spoločný československý štát.¹ Zároveň, robiac zadost' slovanskej vzájomnosti, jej výraznejšie ako predchodcovia pripisovali znaky slovanského štátu. Celkove sa však kult **Cyrila a Metoda** a veľkomoravská tradícia spomínali zriedkavejšie ako v predchádzajúcich desaťročiach. S novou energiou a v novej situácii ju slovenské hnutie opäť posunulo do centra svojho záujmu až na začiatku 30. rokov, tentoraz najmä zásluhou Jána Hollého, ktorý začal pracovať na svojom prvom veľkom básnickom cykle *Svätopluk* roku 1827.²

Nóvum v slovenskej kultúre spočívalo aj v tom, že v očiach časti slovenských vlastencov už Veľká Morava a **Uhorsko** neharmonizovali. Vzťah medzi nimi nepovažovali za kontinuálny, ale katastrofický. V Uhorsku nevideli prirodzeného pokračovateľa Veľkej Moravy, ale práve naopak, jej zánik vnímali ako osudovú národnú katastrofu, porovnateľnú s tragédiou Čechov na Bielej hore. To bol dôvod, prečo, povedané slovami P. J. Šafárika, „*zmizli Slováci už v IX. stor. z dejín a ich osudy a činy strácajú sa odvtedy v dejinách maďarského národa*“.³ A na inom mieste svojej práce *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* dodáva, že „*po zániku Veľkomoravskej ríše zhasla samostatnosť Slovákov – a ich reč sa presťahovala zo zámkov a kniežacích palácov do chyže roľníka. Stáročia najhlbšieho mlčania nasledujú po vojnách a búrkach spôsobených nájazdmi uchvatiteľských národov; meno Slovákov a ich reči mizne z dejín...*“.⁴

Veľkomoravská tradícia sa neodškriepiteľne stávala protipólom svätoštefanskej tradície. Túto obrodenskú generáciu zaujímali oveľa viac preduhorské obdobia dejín Slovákov než obdobie uhorské, ktorému venovali iba menšiu pozornosť. Minulosť Slovákov omnoho častejšie spájali s dejinami ostatných Slovanov než s ich vtedajšou a stáročnou vlasťou. V tomto kontexte sa začali častejšie črtáť obrysy obrazu Uhorska ako utláčateľa Slovákov a názor o ich neslobodnom osude zavinenom tisícročie trvajúcou porobou.

3. 3. Lákavé a láskavé slovanské obrazy

V duchu slovanskej solidarity vnímali slovenskí vzdelanci zlomové, najmä tragické momenty histórie ostatných Slovanov ako imanentnú záležitosť Slovákov. Svedčí o tom aj pokus uctievať slovanské národné sviatky. Za také považovalo napríklad okolie duchovného v Pešti a ideológa slovanskej vzájomnosti Jána Kollára tragické historické udalosti – bitku na srbskom Kosovom poli z roku 1381, bitku na českej Bielej hore z roku 1620 a porážku poľského povstania vedeného Kościuszkom z roku 1794. Kollár držal na výročia týchto udalostí trikrát do roka akýsi národný pôst.⁵

Značne sa rozrástol rozsah uctievaných osobností. Na rozdiel od nedávnej minulosti sa tešili pozornosti, vážnosti a obdivu mnohí vojenský hrdinovia, učenci, politici prítomnosti i minulosti. Išlo o osobnosti všetkých slovanských národov, čo plne zodpovedalo nadchýnaniu sa slovanskou solidaritou a cítením. Najmä Ján Kollár

mal záľubu označovať, často iba na základe etymologizovania, za Slovanov aj také významné osobnosti, ktoré nimi vôbec neboli. Vďaka idealizácii vyznievali ako svätci, stelesňujúci pozitívne hodnoty a vlastnosti.

Katolícki bernolákovci prejavovali už v tomto období úctu najmä čerstvo zosnulému **Antonovi Bernolákov**, ako aj žijúcemu **Alexandrovi Rudnaiovi** (Rudnay).⁶ V pamäti sa ako pozoruhodná osobnosť a rodák uchovával aj **Móric Beňovský**.⁷ Na historickej scéne sa posilnil taktiež „národotvorný“ význam **Jána Jiskru**. Už nepredstavoval iba bojovníka a ochrancu majetkov Habsburgovcov v Hornom Uhorsku, ale taktiež toho, kto pomohol posilniť slovenčinu, a predovšetkým v očiach evanjelikov aj toho, vďaka ktorému Slovensko výrazne doosidlili Česi.⁸ Tento veľmi nepresný historický koncept, mimochodom rozvíjaný už hlboko v 18. storočí, v tomto období najdôslednejšie propagovali B. Tablic a P. J. Šafárik. Podľa druhého menovaného až po usadení sa husitov „*pod vodcovstvom bojovného Jiskru... sa mohli Slováci... dozvedieť po prvý raz od čias Cyrila a Metoda, že také niečo, ako ich reč, môže sa preniesť aj na papier*“.⁹ Stabilnú úctu v evanjelickom prostredí si zachovával **Ján Hus**. Pozitívne postoje aj na katolíckej strane možno postrehnúť voči husitskému vodcovi Jánovi Žižkovi.¹⁰

3. 4. Ľudová a národná kultúra

Ďalší nový prelomový jav predstavovala spomínaná prítomnosť ľudovej kultúry vo vysokej tvorbe. Nie náhodou sa aj v slovenskej kultúre obracala pozornosť smerom k folklóru. Prvou lastovičkou v tomto smere bolo vydanie prvého dielu *Písni světských lidu slovenského v Uhřích*, ktorý vyšiel roku 1823 v Pešti hlavne zásluhou P. J. Šafárika.

Zdôrazňovanie ľudovej kultúry, ako sme spomenuli v predchádzajúcej kapitole, umožnilo, aby niektorí hrdinovia (či presnejšie typy hrdinov) tešiaci sa pozornosti ľudovej kultúry a javy spojené s ľudovým prostredím postupne prehlbovali svoj symbolický význam a menili sa na národných hrdinov. Bolo to možné i preto, lebo obsahovali výrazný národnoidentifikačný potenciál.

3. 4. 1. Jánošík ako národný bohatier

V tomto smere prevýšil ostatné javy záujem o ľudového zbojníka. Hoci dobová literatúra vykresľovala obraz viacerých z nich, obdiv k heroizmu zbojníka sa jednoznačne skoncentroval už v tomto období na terchovského rodáka **Juraja Jánošíka**, ktorý bol popravený pred celým storočím, roku 1713.¹¹

Nie náhodou objavili motív Jánošíka pre vysokú kultúru evanjelickí vzdelanci, ktorí študovali na nemeckých univerzitách. Zbojnícka tematika sa tešila veľkej obľube nemeckej romantickej kultúry, nadšene siahajúcej po námetoch z ľudovej slovesnosti. Ak prejav J. Palkoviča a B. Tablica v príspevkoch, o ktorých sme sa zmienili v predchádzajúcej kapitole, bol o Jánošíkovi a zbojníkoch ešte pomerne zdržanlivý, v prípade iba devätnásťročného študenta kežmarského lýcea Pavla Jozefa Šafárika to

už zďaleka neplatí. Vďaka jeho prvotine *Tatranská múza s lýrou slovanskou*, ktorá vyšla vlastne sto rokov po jeho poprave, roku 1814, „vstúpila do spoločenského vedomia zbojnícka legenda práve tak v spracovanej umeleckej vízii, ako aj v podobe folklórnych znakov“. ¹² Šafárik ako prvý vybavil Jánošíka takými atribútmi, že sa menil z ľudového zbojníka na neohrozeného až mýtického národného hrdinu. Ako zbojníka džentlmena ho vykreslil o niečo neskôr v článku *Zbojníci* aj Ján Čaplovič, žijúci vo Viedni. ¹³

Hoci časom sa celý rad pozitívnych vlastností a schopností prisudzovaných legendárnemu Jánošíkovi rozlične modifikoval, ich jadro ostávalo rezistentné voči meniacim sa podmienkam. Vďaka tomu sa udržiaval v kolektívnej pamäti ako ideálny hŕny chlapec, zosobňujúci odvahu, vzdor, silu, česť. Nestelesňoval už iba radikálny odpor proti sociálnej nespravodlivosti a za práva ľudu (ako ľudový hrdina), ale tento odpor sa prenášal aj do polohy bojovníka proti občianskej neslobode a za práva svojho národa. Takto jednoznačne pozitívne vymodelovaný symbol vyplňoval chudobne zastúpený historický priestor (najmä bojové tradície) v slovenskej symbolike, hlavne jeho uhorskú stáročnú éru, a posilňoval v nej i rozmer morálnej autority. Zároveň si nemožno nevšimnúť, že v jeho prítlačivosti sa predovšetkým od 30. rokov 19. storočia zrkadlili aj pocity neistoty z ďalšieho osudu Slovákov a z premien v Uhorsku. Tento symbol rovnako naznačuje silné sociálne cítenie slovenského národného hnutia, v ktorom sa už formovala línia posilňovania plebejských čŕt. S postupným, no treba povedať, že popretfhaným narastaním plebejských znakov sa upevňovalo aj miesto Jánošíka v kolektívnej pamäti mnohých Slovákov, čím sa stával jedným z najhlavnejších a najvitálnejších slovenských symbolov. Pritom však treba tiež podotknúť, že jeho obraz a miesto v národnej kultúre a hnutí nikdy neboli jednoznačné, skôr rozporuplné, keďže s tradične idealizovaným Jánošíkom sa menšia časť slovenských vlastencov nestotožňovala. ¹⁴

3. 5. Čaro vlastnej krajiny

V proromantike sa popri ľudovej tvorbe dostalo nové miesto v kultúre aj prírode. Za vkusné a pravdivé sa už nepovažovalo tak ako v klasicizme vykresľovať ideálnu, abstraktnú krajinu pripomínajúcu raj. Tento raj a jeho atribúty sa už naplno a cieľavedome prenášali do domácej, konkrétnej prírody, ktorá sa začala tešiť pozornosti, nadšeniu i obdivu tvorcov národných ideí a kultúry. Veď podľa nich príroda nestála bokom, neutrálne voči národu a spoločnosti, ale verne odrážala národného ducha. V tomto smere sa tlačili do popredia dominantné znaky prírody, ktoré sa ako typické prisudzovali národu. Preto príroda v 20. rokoch 19. storočia už očividne strácala dovtedajšiu hodnotovú neutralitu a v očiach patriotov nadobúdala nielen pozitívne vlastnosti a prítlačivé znaky, ale sa tiež idealizovala a postupne pretvárala až na tajomné, mýtni opradené sakrum. Vďaka odlišným geologickým a botanickým znakom a rázu začala plniť národnoidentifikačnú rolu, pomáhala odlišovať vlastný národ od okolitých

etník, hlavne od jeho susedov. Zároveň sa tak vymedzovali čoraz presnejšie obrisy národného územia.

3. 5. 1. **Magickosť Tatier**

V prípade Slovákov sa na jedného z najtypickejších a trvalých reprezentantov slovenskosti povyšovali práve v tomto období **Tatry**. V odbornej literatúre sa pomerne často vykresľuje dobové označenie Tatry mechanicky, v dnešnom zmysle slova (najmä ako Vysoké Tatry). Treba povedať, že ide o zjednodušené pochopenie tohto pojmu, pretože dobové texty vnímali Tatry až v troch významoch. Po prvé, pod označením Tatry, čo dosvedčujú mnohé príklady z 1. polovice 19. storočia, sa najčastejšie chápala celá slovenská majestátna horská krajina. Napr. podľa rukopisu Jána Pulla „*Tatry, ktoré sa Alpím pripodobniť môžu. Počínajú sa pri Presspurku... od tud vedle Moravy, Slezska, Polska, Ladomerne, Haliča až k Sedmohradsku se rozprostirajú... nadevšecky vyniká Kriván na pomezí Liptovském a Spisském, potom nasleduje Choč v Liptově a Magura v Spissi*“.¹⁵ Niekedy doboví autori používali namiesto výrazu Tatry pojem Karpaty. Vychádzajúc z masívneho horstva ako typického znaku slovenskej krajiny, v mnohých textoch 1. polovice 19. storočia logicky znamenali Tatry, **Tatransko** synonymum Slovenska. Potom sa analogicky Slováci neraz označovali za Tatrancov. V druhom význame, ktorý sa však v tomto období vyskytoval zriedkavejšie, sa pod označením Tatry skutočne mysleli Vysoké Tatry. V treťom význame sa pod týmto výrazom skrývali celé Karpaty.

Exkluzívne miesto Tatier v rodiacej sa zostave slovenských symbolov v 20. rokoch 19. storočia bolo vcelku odôvodnené. Ved' vďaka mnohým jednoznačným znakom, výrečným najmä na pozadí kontrastu hory – roviny, nadobúdali v dobovom politickom a kultúrnom kontexte potenciú plniť viacero dôležitých etnoidentifikačných funkcií. Oproti fádnej a jednotvárnej maďarskej roviny, ale zriedkavejšie aj už vôbec nie jednoznačnému protikladu s „germánskymi“ Alpami sa zdôrazňovala i zvyrazňovala ich mohutnosť, farebnosť, prítulnosť, nepoddajnosť, nezlomnosť a pod. Prostredníctvom týchto znakov sa dali Slováci presvedčivo odlíšiť od okolitých etníc, najmä od Maďarov, ktorí sa už výrazne spájali s rovinou. V duchu pocitu národného ohrozenia a proromantických nádejí a obáv im veľkolepé Tatry mali predstavovať neohrozenú baštu a útočisko, ale aj liek proti vlastnej malosti a bezmocnosti. Ak sa Tatry vnímali smerom k Maďarom ako ostrý deliaci bod, smerom k Slovanom zasa zohrávali rolu spojiva. Teda umocňovalo sa staršie presvedčenie o stredovom postavení Slovákov v slovanskom svete. Táto výnimočná centrálna poloha mala posilňovať argumenty v prospech rovnoprávneho postavenia Slovákov vo vtedajšom Uhorsku a evokovať nádej na lepšiu budúcnosť ešte slabého a bezmocného Slovenska v slovanskom svete, ktorá mala ostro kontrastovať s jeho smutnou minulosťou.

Magickosť obrazu Tatier znásobovali aj ideologické a vedecké koncepty, ktoré sa preberali z predchádzajúcich desaťročí. Podobne ako v osvietenskej spisbe, aj teraz

sa vnímali ako miesto jedinečného historického aktu – etnogenézy Slovanov. Tatry (v zmysle Slovensko, stredné Podunajsko) sa uznávali za kolísku, pravlast' všetkých Slovanov, preto Slováci predstavujú ich jadro a slovenčina, podľa Kollára, „*stojí gramaticky a zemepisne v strede všetkých slovanských nárečí: lebo Karpaty alebo Tatry sú a ostávajú kolískou Slovanov*“.¹⁶ Preto nie div, keď Kollár hovoril o Tatrách ako o pomníku Slovanov.

Z podobných pohnútok starobylosti sa stávali Tatry obľúbeným symbolom aj v poľskej kultúre. Hoci v 30. rokoch 19. storočia nastali v otázke pravlasti Slovanov isté korekcie, na príťažlivosti Tatier a ich symbolickom potenciáli to nič neubralo, naopak, práve vtedy sa potvrdilo ich jedinečné miesto v slovenskej symbolike.¹⁷

3. 5. 2. Pozitívne obrazy prírodných javov

Do zostavy symboliky sa s menšou intenzitou zaraďovali, či aspoň ponúkali aj ďalšie prírodné javy. Z rastlinnej ríše nadobúdala pozitívne konotácie predovšetkým **lipa**. Podľa V. Macuru „*premena lipy v národný symbol je natoľko spätá s Kollárom, že sa všeobecne traduje, že je priamo dielom Kollárovým*“.¹⁸ Macura však podotýka, že symbolické danosti nadobúdala lipa už v prvých rokoch 19. storočia v českom kultúrnom prostredí a Kollár ich skôr len rozvinul. Lipa, vyjadrujúca mäkkosť, užitočnosť (rezbárstvo, med) i krásu, predstavovala protipól duba, ktorý sa časťou slovanskej publicistiky označoval za neužitočný a nepoddajný strom Germánov. Za kontrastom oboch symbolov sa skrýval protipól pozitívneho autoobrazu Slovana a negatívneho obrazu Nemca.¹⁹ Naopak, na symbol lipy sa začal pozitívne viazať symbol **holuba** (holubice), ktorý predstavoval mierumilovnosť a nevinnosť Slovanov a podporoval pocit o holubičej povahe Slovanov (Slovákov). Prirodzene, bipolaritu slovanskej lipy a germánskeho duba nemožno absolutizovať. Ved' u Kollára, ba i Štúra nájdeme o dube i pozitívne zmienky. Skôr sa kládli základy tejto bipolarity, ktorá sa naplno prejavila až o niekoľko desaťročí neskôr. Pozitívne črty sa objavili aj v spojitosti s riekami, ktoré sa, mimochodom, podobne ako lipa často vyskytovali v ľudovej slovesnosti. V tomto smere pokročilo subjektívne vnímanie predovšetkým v prípade **Dunaja**, ktorý sa zaraďoval medzi najmohutnejšie slovanské rieky.

3. 6. Záver kapitoly

Pri sledovaní procesu vytvárania symbolov v druhom a treťom decéniu 19. storočia vidíme, že kontinuálne nadväzuje na vývoj z predchádzajúceho obdobia. Tvoríaca sa slovenská národná kultúra od neho preberá viaceré symboly a zároveň pozdvihuje na symbolickú úroveň viaceré kultúrne už fixované príťažlivé obrazy. V porovnaní s predošlými desaťročiami však symboly nadobudli oveľa hlbší citový a intímnejší rozmer. Slovenská kultúra ako celok sa síce identifikovala aj v tomto období s tradičnými uhorskými symbolmi, na strane druhej, čo je z hľadiska sledovania utvárania slovenskej národnej identity mimoriadne dôležité, jej radikálnejšia časť im venovala malú a nezriedka

aj negatívnu pozornosť. O čo menej energie venovala kultivácii uhorského vlastenectva, o to intenzívnejšie sa zameriavala na emancipovanie atribútov slovenskosti.

Podobne ako v celej slovenskej kultúre, aj v črtajúcej sa zostave symbolov možno badať niekoľko javov, ktoré, ako ukázal vývoj, predstavovali jej charakteristickú črtu: nespochybniteľnosť až sakralizácia veľkomoravskej a cyrilo-metodskej tradície, magickosť Tatier a vstup fenoménov ľudovej slovesnosti do vysokej kultúry, zatiaľ najmä v postave zbojníka – Juraja Jánošíka. V tejto zostave sa zároveň objavovali tendencie, ktoré sa plnšie či dokonca dominantne prejavili alebo naopak korigovali v neskorších desaťročiach. Práve obdiv k ľudovej kultúre, špecifické prepojenie prírodných daností s ľudovým prostredím (zamestnanie, architektúra, výrobné materiály), ako aj nezáujem privilegovaných vrstiev o slovenskú symboliku pootvoril dvere plebejským a rustikálnym prvkom v nej. Rovnaký činiteľ prispel aj k tomu, že sa pomer časti slovenskej elity k Uhorsku menil. Podstatne častejšie ako v predchádzajúcom období Uhorsko zosobňovalo vinníka stáročného spánku, dokonca útlaku Slovákov a postupne nadobúdalo obrysy negatívneho symbolu. Začala sa črtiť jedna z alternatívnych odpovedí na hlasy maďarských a nemeckých kritikov prisudzujúcich Slovákom ahistorickosť. A do tretice, z toho istého pozadia vyvierala absolutizácia záujmu o horskú krajinu, javy a atribúty pre ňu typické, ako aj sebaidealizácia ako holubičieho národa. Na rozdiel od predchádzajúcich javov v tomto období dominantne pôsobilo oduševnenie slovanskou solidaritou a jednotou, čo viedlo k tomu, že symboly sa neraz vnímali ako slovanské a menej ako slovenské.

Spomínané tri tendencie do istej miery vymedzovali limity slovenskej kultúry – komplikovaná komunikácia s privilegovanou, no mienkotvornou menšinou spoločnosti, ťažkosť s chápaním historického dedičstva, zložitejšie integrovanie rozsiahlych rovinatých a nížinných oblastí siahajúcich až k uhorsko-srbským hraniciam do spektra slovenskej identity. Uvádzaný trend však v tomto období ešte nebol vyprofilovaný, v zmenených a priaznivejších politických podmienkach sa mohol výrazne modifikovať. Keďže pred rokom 1848 nijaká zmena nenastala, v 30. a 40. rokoch 19. storočia sa ďalej prehĺbil a konkretizoval.²⁰

V danom období sa symboly, okrem niekoľkých výnimiek, kultivovali, profilovali i propagovali literárnou formou. Za nówum možno považovať, že tradičné žánre obohatili prvé divadelné hry. Rastúci význam nových symbolov nepriamo potvrdzuje aj to, že sa stretávame s prvými pokusmi uctievať ich už aj rituálnou formou (napr. národné sviatky). Taktiež to, že ich presvedčivosť a príťažlivosť sa mala umocňovať používaním viacerých symbolov. Tak sa napr. prekrývala oslava horskej krajiny (Tatier) s oslavou zbojníka, najmä Jánošíka. Podobný charakter mala dvojica symbolov lipa – holub. V porovnaní s maďarskými mali slovenské symboly naďalej veľmi skromný dosah, ktorý neprekračoval úzku vlasteneckú spoločnosť. Kreovali a pestovali sa mimo oficiálnej politickej sféry a záujmu mienkotvorných vrstiev šľachty a majetného

mešťanstva, ktoré zostali pri pestovaní tradičných uhorských symbolov alebo sa už stotožňovali s modernými maďarskými symbolmi.

Poznámky a literatúra

¹ Tablic, B.: O literních svazcích Slovákův s Čechy a Moravany v nynější i někdejší době. In: Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky. V Praze 1846, s. 11 – 12.

² Mráz, A.: Hľadanie a istoty. Bratislava 1969, s. 47.

³ Šafárik, P. J.: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí. Spisy Pavla Jozefa Šafárika, zv. 1. Editor K. Rosenbaum. Košice 1992, s. 222.

⁴ Tamže, s. 227.

⁵ Sziklay, L.: Maďarské vzťahy Jána Kollára v Pešti. In: Dějiny a národy. Praha 1965, s. 87.

⁶ Horváth, P.: Anton Bernolák (1762 – 1813). Pôvod a osudy jeho rodiny. Život a dielo. Bratislava 1998, s. 203; Napríklad V. Šimko venoval Rudnaiovi báseň, v ktorom ho vykreslil aj ako národovca, pozri Lepáček, C.: cit. dielo, s. 98.

⁷ Napr. Ján Čaplovič uverejnil o ňom roku 1829 životopisný príspevok. Pozri Čaplovič, J.: O Slovensku a Slovákoch. Zostavila V. Urbancová. Bratislava 1975, s. 205 – 207.

⁸ Tablic, B.: cit. dielo, s.15 – 16.

⁹ Šafárik, P. J.: cit. dielo, s. 227.

¹⁰ Melicherčík, A: Jánošíkovská tradícia. Bratislava 1952, s. 115.

¹¹ Prvýkrát sa zbojnícka ľudová tradícia premietla do divadelnej hry vďaka farárovi z Hronca Štefanovi Petrušovi. Napísal ju roku 1823, avšak nebola uverejnená. V popredí hry ešte nebol Jánošík, ale Rajnoha. V literatúre sa tiež spomínali Surovec, Adamčík, Ilčík.

¹² Goszczyńska, J.: Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku. Warszawa 2001, s. 66.

¹³ Čaplovič, J.: cit. dielo, s.174 – 176.

¹⁴ Napr. už v čase zrodu Jánošíka ako národného hrdinu ho Ján Kollár zaraďoval do slovanského pekla. Pozri Goszczyńska, J.: cit. dielo, s. 66 – 67. Avšak ani Šafárik neobišiel jeho negatívne stránky. Pozri Balegová, O.: Šafárikov Jánošík ako epický problém a obraz konštrukcie sveta. In: Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike. Ved. redaktor P. Petrus. Košice 1993, s. 137 – 143.

¹⁵ Pull, J.: Zemepis. Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia v Martine (ďalej SNK-ALU), sig. MJ 880.

¹⁶ Kollár, J.: Pamäti z mladších rokov života. Zostavil K. Rosenbaum. Bratislava 1972, s. 256.

¹⁷ V tomto období už porovnávací jazykoveda urobila také výrazné pokroky, že vyvrátila kontinuálny vývoj stredoeurópskych národov od biblických čias a pôvodnosť ich dnešných sídel. V slovenskom prípade ako prvý korigoval priťažlivú

„tatranskú teóriu“ Šafárik tak, aby zodpovedala novým vedeckým pohľadom na genézu indoeurópskych národov. Hoci ju vo svojich *Dejinách slovanskej reči a literatúry* (1826) ešte obhajoval, v *Slovanských starožitnostiach*, ktoré vyšli roku 1836, už hovoril o dvojitom príchode Slovanov do karpatskej oblasti. Druhý z nich tvoril súčasť sťahovania národov. O jeho historických názoroch pozri Kowalská, E.: Historická koncepcia diela P. J. Šafárika. In: Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrozenie. Zostavil I. Sedlák. Martin 1989, s. 48 – 61.

¹⁸ Macura, V.: Znamení zrodu. Praha 1995, s. 91.

¹⁹ Tamže, s. 92.

²⁰ V tejto súvislosti považujeme za potrebné upozorniť na fakt, že časť publicistov, politikov, ale i odborníkov chybne, no pritom rada spája genézu pocitu tisícročného útlaku, plebejstva či holubičej povahy Slovákov, ktoré občas interpretuje izolovane až vulgárne, so štúrovcami. Sčasti ide o neznalosť, sčasti o zlomyseľnosť. Ako sme sa pokúsili ukázať, korene týchto javov tkvejú už na prahu 19. storočia a čiastočne mimo slovenských reálií.

4. POLITIZÁCIA KULTÚRY A SYMBOLOV

„Tatry nejsou temné, zasmušilé, jak germánske Alpy, ale vážne, světlé, milostivé... v Tatrách máš všechna téměř nářečí Slovanská... z toho ohledu bys Tatry nazvatí mohl srdcem Slovanstva, aj ze srdce cít se rozlívá a v něm vězí, tak pocit vzájemnosti naší hluboko tkví v Tatrách, z nichž se i rozlívati počal poprvé.“

Ludovít Štúr

Proces formovania moderných národov v strednej Európe nadobudol najintenzívnejšie parametre v 30. a 40. rokoch 19. storočia. V tomto období sa už nacionalizácia života nedala spochybníť zľahčujúcim konštatovaním, že ide iba o prechodné, dočasné rojčenie mladých a málo významných nadšencov. Naopak, rôznou mierou stihla zasiahnuť všetky oblasti života a nadhlo sa stávala jedným z centrálnych bodov spoločenského diania. Národné hnutia čoraz jasnejšie a nástojčivejšie zdôrazňovali a rozvíjali tézy posilňujúce svojbytnosť vlastných národov. Oduševnene definovali a vyzdvihovali až ospevovali ich zvláštne znaky, ako aj črty vlastných národných kultúr. Rovnako zanietené hľadali a pomenovávali rozdiely medzi vlastným národom a jeho susedmi. Národ vnímali ako sakrálnu hodnotu, ktorú treba chrániť a rozvíjať za akúkoľvek cenu.

Ambície národných hnutí postupne nadobúdali politický charakter. K tejto politizácii viedlo hnutia presvedčenie, že sloboda vlastného národa je *conditio sine qua non*. Priam úzkostlivo pomenovávali podmienky svojho plnoprávneho postavenia a bezpečia. Na program dňa sa už dostávalo nielen priznanie rečových práv, ale zreteľnejšie či aspoň zastrene aj vymedzenie vlastného územia, konštituovanie vlastnej politiky a politickej reprezentácie. V tomto období sa čo do počtu i vnútorného zaangažovania badateľne rozrastala vlastenecká spoločnosť, zlepšovala sa jej organizovanosť a v rámci nej silneli prejavy spolupatričnosti. Aktivity národných hnutí oslovovali rôznou mierou aj širšiu verejnosť. Vymedzenie národa ako uzavretého svojbytného celku a túžby po jeho veľkolepej prezentácii priam volali po manifestačnom vyjadrení – rituáloch a symboloch. Nie náhodou práve v 30. a 40. rokoch 19. storočia sa rozšírila ich škála, atribúty a prítlačivosť.

V Uhorsku aj v tomto období prebiehal proces nacionalizácie najúspešnejšie a najrýchlejšie u Maďarov. Maďarská elita, využívajúc tradíciu Uhorska, centrálnu i regionálne politické inštitúcie, ako aj náklonnosť privilegovaných a majetných vrstiev, dokázala skoro a plynulo naplniť a konkretizovať atribúty modernej maďarskosti. Pritom dôležitou stránkou jej definovania bola vízia pomadžarčenia Uhorska. V danom období už nešlo iba o ideový či publicistický, ale najmä o politický problém. Od roku 1830, keď uhorský snem prijal prvý z ďalšej série rečových zákonov, sa maďarizácia stala vecou prestíže reformne orientovanej maďarskej politiky, intelektuálov, tlače.

Pocit ohrozenia nepriamo nútil slovenskú stranu reagovať a vyvolával u nej potrebu promptne spresňovať vlastnú identitu – slovenskosť.

Teda profilácia národných identít neprebíhala ani v Uhorsku harmonicky a tolerantne. Jednotlivé nacionalizmy sa dostávali do sporov, slabší sa cítili byť ohrození silnejšími, vytváralo sa konfliktné prostredie. Prajnosť voči sebe kontrastovala so závišťou a s nedôverou voči iným. Presne v rovnakej pozícii sa ocitli symboly. U vlastných prívržencov vyvolávali nadšenie a radosť, u odporcov odpor a pohrdanie, u väčšiny spoločnosti ešte stále ľahostajnosť. Napr. podľa dramatika Jána Chalupku „*sa Slovákov každé slovo počíta za zločin* (z maďarskej strany – pozn. autora). *Už to sa im za zle vykladá, že s oduševnením myslia na svoju Nitru a svoj Devín, že hovoria o sedemdesiatich miliónoch svojich rečove príbuzných*“.¹ Takisto výrazne, ako sa odlišovali podmienky a cesty utvárania moderných národov, sa rozchádzali aj spôsoby vzniku a obsah ich symbolov, ktoré pritom mali spoločné korene.

Symboly všetkých národov, teda aj slovenského a maďarského, sa vyznačovali spoločným rysom, ktorým bola viazanosť na vlastné etnické prostredie. Dotýkali sa už všetkých sfér života, pričom využívali predovšetkým tie javy, ktoré mali značné národnoidentifikačné potencie – ľudovú kultúru, odev, hudbu, stravu, zamestnanie, prírodu, dejiny. Zároveň v maďarskom prípade sa druhá časť symbolov, čo bolo prítomné už v predchádzajúcich obdobiach, silno viazala na Uhorsko, panovnícke dynastie, šľachtické prostredie, a teda aj na tradíciu vysokej politiky, kultúry, na bojové tradície. Slovenské symboly vznikali v deformovaných podmienkach bez pomoci štátu, pri minimálnom záujme, ba až odpore šľachty, v pocite vlastného ohrozenia a neslobody. Preto boli uhorský štát a aristokratické prostredie v slovenskej symbolike len veľmi skromne zastúpené. Aj v tomto momente možno sledovať náznak toho, ako sa slovenská kultúra zbavovala naviazanosti na tradície Uhorska a ako hľadala náhradné podnety. Jej tvorcovia sa ocitli v akomsi dualistickom rozpoltení medzi slabnúcou úctou k tradičnej vlasti a čoraz intímnejšou láskou k svojmu národu, ktorý už spájali s konkrétnym geografickým priestorom (otčina). Kreovali rad symbolov, z ktorých viaceré pôsobili dezintegrujúco na uhorské vlastníctvo.

Zlomový bod z hľadiska charakteru slovenských symbolov znamenal rok 1843, keď evanjelickí štúrovci, predstavujúci najaktívnejšiu a najprogressívnejšiu zložku slovenského pohybu, po prvý kodifikovali nový spisovný jazyk a po druhé nedvojzmyselne deklarovali, že Slováci tvoria svojbytný kmeň (národ). V ponímaní charakteru Slovákov sa tak ocitli na rovnakej platforme ako katolícki vzdelanci, čo nesmierne urýchlilo slovenský národnoemancipačný proces. Táto zmena sa odrazila aj pri interpretácii a profilácii slovenských symbolov. Dovtedy sa často ponímali ako súčasť slovanských alebo československých symbolov. Odtiaľ úsilie po jasnom vymedzení sa ako svojbytného národa nielen voči Maďarom, ale aj voči Čechom viedlo k tomu, že sa symbolom cieľavedome – niekedy prirodzene, inokedy vykonštruovane – prisudzovali typické znaky slovenskosti.

Tvorbu symbolov značne stimulovalo a poznačilo romantické myslenie a videnie sveta. Sentimentálne nadchýnanie sa heroizmom a pátosom otváralo priestor intenzívnemu citovému prežívaniu skutočnosti. Dôraz na jej zmenu a pretváranie zasa podnecoval nadšený aktivizmus. A pestovanie sebalásky a ľahostajnosti voči druhým entitám umožňovalo nekritické videnie seba samého (svojho národa) a vyúsťovalo až do sebaidealizácie na jednej a zveličeného kriticismu voči druhým na strane druhej. Prehľbovala sa tak bipolarita pozitívnych autoobrazov a negatívnych heteroportrétov, prítomných už v predchádzajúcich desaťročiach.

4. 1. „Znárodňovanie“ prírody

Škála symbolov sa aj u Slovákov značne rozšírila a výrazne sa prehľbil ich emotívny náboj. K starším symbolom, ktoré viac či menej modifikovali svoj obsah, sa prirad'ovali nové. Plne v zhode s romantickým kánonom výrazne zosilnelo zastúpenie symbolov spojených s prírodou. Umožnil to fakt, že romantici radi prirad'ovali prírode vlastnosti a schopnosti živých tvorov i samotného človeka. Vďaka tomu sa mohla javiť vonkajšia prírodná scenéria ako zrkadlo hlbšieho, tajomstvami opradeného vnútorného diania.² Harmonickú a intímnu interakciu prírody a človeka považovalo romantické myslenie za jeden z nosných rozmerov ľudského života. Rovnakú harmóniu prenášalo aj na vzťah prírody a národa. Patrili k sebe, inak povedané, jedným zo základných atribútov národa bolo jeho vlastné a typické územie.

4. 1. 1. Tatry ako zrkadlo národa

U Slovákov sa tieto znaky vcelku prirodzene sústreďovali na **Tatry**, vďaka čomu sa ich národnoidentifikačná funkcia oproti predchádzajúcemu desaťročiu ešte rozšírila. V predchádzajúcej kapitole sme upozornili na to, že pod dobovým označením Tatry sa skrývali tri rozličné významy – najmenej často celé Karpaty, po druhé dnešné Vysoké Tatry a najčastejšie slovenská horská krajina.³ Objavoval sa aj výraz **Tatransko**, ktorý bol synonymom Slovenska. Bezhraničný obdiv Tatier romantickými nadšencami spôsobilo viacero tradičných, ale najmä nových činiteľov. Tradičným i teraz zostávalo pestovanie pocitu, že boli kolískou, pravlasťou Slovanov, že slovenčina je najbližšia praslovančine a že Slováci tvoria mýtický stred celého Slovanstva. Novým javom bolo, že v tomto období sa precíznejšie až úzkostlivo vymedzovali etnické územia, ktoré sa začali vnímať ako jeden z atribútov národa. V mnohoetnickom Uhorsku už vlastenecké prostredia pociťovali vlastné etnické územie ako užšiu, pritom pravú vlasť (otčinu). Intímnym vzťahom k Tatrám sa vyjadrovala láska a obdiv k svojmu územiu, k svojej krajine.

Vzácnosť vlastnej krajiny zvyrazňovalo ešte presvedčenie, že v prírode, v prírodných podmienkach sa verne ukrýva jedinečný národný duch a odráža sa charakter národa. Tak sa Tatrám prirad'ovala schopnosť vyjadrovať národného ducha Slovákov (v dobových dokumentoch tiež národného génia). Hurbanov názor vyslovený

v práci *Slovensko a jeho život literárny* je iba jedným z mnohých: „*Tatry sú skamenelá, v tvrdej hmote vtelená idea Slovenska; lebo tá velebnosť, moc, sila, to ozorné, to veličizné, zrutné, ktoré hľadá na teba, kriese v slovenskom duchu akýsi temný pocit veľkého povolania.*“⁴ Príroda definitívne strácala svoju hodnotovú neutralitu, priradovali sa jej pozitívne alebo naopak negatívne vlastnosti a znaky podľa toho, či bola „naša“, alebo nie. Vlastná krajina sa často vykresľovala v zámernom kontraste s prírodným prostredím tých etník, ktoré sa javili ako nepravé. V slovenskom (slovanskom) prípade sa tento kritický obraz sústredil najmä na Maďarov a Nemcov (Germánov). Zdôrazňovanie až absolutizovanie prírodných rozdielov na jednej strane vyplynulo zo sociálnej skutočnosti, na druhej strane kotvilo v charaktere samotnej prírody. Za typickú geografickú črtu Maďarov sa považovala, nie celkom neodôvodnene, rovina, naopak, v prípade Slovákov to bola horská až vysokohorská krajina. V očiach obrodencov vynikali velebné, svetlé, priateľské Tatry v ostrom kontraste s nezaujímavou, fádnu, nevlúdnu a prašnou rovinou. Ale ani Alpy, ktoré sú majestátnejšie, vyššie i rozľahlejšie ako slovenské horstvá, ako svedčí citát v motte tejto kapitoly, nedopadli v tejto konfrontácii o nič lepšie. Kvôli plnšiemu obrazu uvedieme, že české vlastenecké prostredie považovalo za konštitučné prvky českého domova predovšetkým poľia a lúky, rybníky, lesíky, malebné dvory, o čom svedčí napríklad dielo básnika Karla Hynka Máchu.⁵ Z konkrétnych prírodných lokalít hory Říp, Blaník, najvyššie české pohorie Krkonoše.

Tatrám (v zmysle Vysokých Tatier) sa výrazne prirad'ovala schopnosť geografického a duchovného spojiva medzi Slovanmi. V rozmanitých modifikáciách by sme mohli Hurbanove slová nadšenia „*nezabudňem nikdy na tje blahoslavenstva – ktorými som napájajú dušu, keď som po prvší raz na prostred cesti do oblakou, na Kriváňe stojac vid'eu Slovanstvo*“ nájsť v textoch takmer každého aktívneho slovenského vlastenca 30. a 40. rokov 19. storočia.⁶ Zároveň vnímali toto horstvo aj ako puto viažuce k sebe samotných Slovákov žijúcich na východ a na západ od Tatier.⁷ Tatrám pripadla aj rola akéhosi mystického ochrancu a útočiska Slovákov.⁸ Keďže v očiach slovenských vlastencov nadobudli v širšom i užšom význame výnimočné schopnosti, pateticky im nielenže prirad'ovali jedinečné znaky ako hrdosť, mohutnosť, stálosť, nezlomnosť, ale láska a obdiv k nim nadobúdali až sakralizačné podoby. Označovali ich napríklad „*Tatra svätá*“, „*večný anjel zmieriteľ*“ či „*svätá zem našich otcov*“.⁹

Kult Tatier sa prejavil nielen v teoretických úvahách či umeleckej tvorbe, ale aj v praktických podobách. Jeden z prvých almanachov mladých štúrovcov dostal názov *Tatránka*. Prvý celonárodný kultúrny spolok sa tiež nápadne nazýval *Tatrin*. Práve s jeho pôdou sa spája aj prvá informácia o slovenskom znaku. Druhé tatrinke valné zhromaždenie (sednica) v Liptovskom Mikuláši roku 1845 prijalo návrh na zhotovenie pečate tohto spolku. Mali ho tvoriť „*Tatry s orlom, rozvinujúcim svoje krídla nad nimi alebo Tatry, pri nich kríž, v nich zaťatá zlomená strela a nad nimi vychádzajúce*

slnce“.¹⁰ S Tatrami sa spája aj prvý náznak obrazu národnej zástavy. Možno to dedukovať z kontextu burcujúcej básne *Nad Tatrou zástavy vejú*, ktorú napísal Samo Chalupka evidentne pod vplyvom osobných zážitkov z poľského povstania už na začiatku 30. rokov 19. storočia. V tejto básni totiž v súvislosti s bojom Slováka za svoju vlasť „viala“ presnejšie nešpecifikovaná zástava. Báseň prvýkrát uverejnil Fejérpataky v *Novom i starom vlastenskom kalendári* na rok 1834 a rok nato ju zaradil do druhého zväzku *Národných spievaniek* aj Kollár.¹¹ Z dobových materiálov tiež vieme, že roku 1846 oslovilo meštiansko-študentské divadlo v Banskej Štiavnici tunajšieho maliara Höniga, ktorý „na prostredniu oponu mal vymalovať *Tatry a nad nimi letiaceho orla*“.¹²

4. 1. 2. Končiare – veční strážcovia národa

Symbolika sa v tomto období prenášala z horstva (Tatier) už aj na konkrétne „tatranské“ končiare a s nimi späté regióny. Najčastejšie sa táto čestná úloha priradzovala piatim z nich: Kriváňu, Zoboru, Sitnu, Javorine, Poľane. Prečo sa posúvali na piedestál výnimočnosti práve tieto vrcholy? Po prvé sa dominantne vypínali nad okolitou, pritom rozľahlou krajinou a z diaľky na seba upozorňovali, po druhé ich príťažlivosť znásobila skutočnosť, že ľudové povesti ich opriadli rozmerom tajomnosti a príťažlivej jedinečnosti. Vďaka tejto symbióze prírodnej danosti a ľudovej kultúry mohli zreteľnejšie ako iné vrcholy a podobne ako Tatry vyjadrovať pocit spolupatričnosti a hrdosti, javiť sa ako jeho neohrození strážcovia a evokovať predstavu akéhosi ich osloboditeľského posolania. Táto obľúbená personifikácia znamenala pre slovenskú vlasteneckú spoločnosť inšpiráciu a oporu posilňovania slovenskej identity, avšak väčšine národne indiferentných alebo maďarsky cítiacich domácich šľachtických úradníkov a vzdelancov sa tento postoj javil tak, „že dogmata po Javorine, Kriváni atd. hľadáme“.¹³

Nadšenci neospevovali nebotyčné a hrdé končiare iba literárne, ale na tieto „posvätné“ miesta podnikali aj vychádzky. Tie už nemali charakter obyčajných výletov kotviacich v láske k prírode a túžbe po oddychu, ale dominantne mali manifestačné poslanie. Podľa stanoveného programu a prostredníctvom rituálov sa na ich vrcholoch oslavovalo miesto dôležité pre národ, pateticky sa prežíval jeho osud, umocňovala sa vôľa a odhodlanie angažovať sa za slobodu vlastného národa. Preto doboví aktéri zvykli tieto podujatia dosť neskromne označovať za národné slávnosti.

Najväčšej pozornosti i popularite sa tešil **Kriváň**, majestátny tróniaci ako večný strážca a pozorovateľ osudu Slovákov západnej (liptovskej) časti Vysokých Tatier. Vtedy sa vďaka polohe mnohým javil byť najvyšším tatranským štítom, hoci so svojimi 2 499 metrami nadmorskej výšky sa zaradil až na 17. miesto.¹⁴ Kriváň romanticky uctievala vlastenecká spoločnosť, ako to vidieť napríklad u mikulášskeho národovca Gašpara Fejérpatakyho (od roku 1849 Belopotockého), ako „*slovenský Blaník, symbol*

lepšej budúcnosti národa, opradený ľudovými bájami, piesňami a povestami“¹⁵ či ako pozorovateľa, ktorý nesie „*na sobe vzdychy a upení utlačeného národa nášého*“.¹⁶

Prvý známy výstup na Kriváň s národným poslaním sa spája so septembrom 1836, keď naň vystúpil práve spomínaný vydavateľ kalendárov a divadelný zanietenec Gašpar Fejérpataky s ďalšími štyrmi mikulášskymi druhmi. Iný, oveľa známejší, ba najznámejší výstup sa spája s augustom 1841.¹⁷ Po roku 1844 podnikali na Kriváň kolektívne výstupy účastníci prvých troch zasadnutí Tatrána, ktoré sa každoročne konali v auguste v Liptovskom Mikuláši. Táto tradícia manifestačných výstupov na Kriváň v mesiaci august sa uchovávala počas celého 19. storočia a v modifikovanej podobe ju možno badať až dodnes.

Ostatné sakralizované vrcholy boli podstatne nižšie ako Kriváň. V prípade Zobora pri povýšení na národný symbol nezohrala hlavnú rolu ani tak jeho dominantná poloha a majestátny výzor – veď sa týčil nad Podunajskou nížinou a Nitrou, ako skôr posvätné tradovaná väzba na Veľkú Moravu a Nitru. V tomto smere znamenal **Zobor** pre slovenských vlastencov výnimočné miesto pamäti, veď zosobňoval svedka zašlej slávy Slovákov a zároveň ich tisícročného smútku. Nielenže zblízka „pozoroval“ osudy Veľkej Moravy, ale navyše podľa tradovanej legendy mal na ňom dožiť svoj život ako kajúci sa a pokorný pustovník slávny kráľ Svätopluk, ktorý vraj na tomto kopci zložil svoje kosti.¹⁸ Iná legenda sa dokonca spájala s rytiersko-osloboditeľskou víziou. Napríklad Hurban vysoko oceňoval povesť, podľa ktorej mal na Zobore odpočívať syn Svätopluka a posledný veľkomoravský panovník Svatoboj, ten raz ožije a oslobodí Slovákov z jarma, do ktorého upadli jeho smrťou.¹⁹

Sitno, tróniace neďaleko Banskej Štiavnice, nadobúdalo magický rozmer za vďaka známej povesti o tunajších rytieroch, ktorí vstanú zo spánku vtedy, keď bude národu najhoršie. Prirodzene, najmä banskoštiavnickí študenti spájali obraz Sitna s porobou svojho národa a s jeho vykúpením. **Pol'ane** sa ušlo v slovenskej kultúre a vedomí exkluzívne miesto predovšetkým vďaka básnikovi Andrejovi Sládkovičovi. To sa však týka až 50. rokov 19. storočia.

Iný prípad predstavovala **Javorina**, ležiaca rovno na slovensko-moravskej hranici. Do pozornosti sa dostávala predovšetkým vďaka tomu, že v regióne siahajúcom od Nového Mesta nad Váhom až po Skalicu sa už stihla vytvoriť početnejšia vlastenecká spoločnosť, ktorá dokázala manifestačne osláviť i začatie vydávania *Štúrových Slovenských národných novín* výstupom práve na „vysokovypnutú“ Javorinu. Táto „národná slávnosť“ sa konala 11. a 12. septembra 1845 za účasti asi 50 ľudí. Podľa *Slovenských národných novín* spomínaný výstup „*mal predstavovať tú dlhú mnohými prekážkami zahatávanú púť našu národnú*“ a vatra, ktorú založili na vrchole Javoriny, „*ohnisko nášho života*“.²⁰ Na slávnosti sa striedal spev, recitácie básní, rečnícke výstupy miestnych národovcov (L. Šulek, J. Trokan, D. Sloboda, S. Jurkovič). Prítomní emotívne prežívali východ slnka ako znak priaznivejšej budúcnosti a majestát „Bielych hôr“ (Biele Karpaty) im symbolizoval slobodu. Táto akcia sa stala základom neskorších

pravidelných výstupov na Javorinu, na ktorých sa demonštrovala solidarita, v istých obdobiach i jednota medzi Čechmi a Slovákmi.

4. 1. 3. Fauna a flóra

Cti povýšenia na národné symboly, hoci už nie tak výrazne a jednoznačne ako predchádzajúcim prírodným výtvorom, sa dostávalo aj ďalším prírodným javom. Medzi symbolmi slovenskosti sa objavovali napríklad rieky, najčastejšie **Dunaj**, **Váh** a **Hron**. V prípade Dunaja, ktorý sa iba okrajovo dotýkal slovenského etnického územia, sa vyzdvihovala jeho mohutnosť (akýsi pendant majestátu Tatier), ale aj úloha spojiva medzi severnými a južnými Slovanmi a zároveň akási symbolická hranica s inoetnickým, najmä maďarským a nemeckým svetom. S ďalšími dvoma riekami, prameniáciami v srdci Slovenska a tečúcimi dominantne po slovenskom etnickom území, sa zasa spájal pocit, že vyjadrujú čistú slovenskosť, pričom reprezentovali skôr ohraničenie voči maďarskému etnickému územiu.

Z fauny sa pozornosť upriamovala najčastejšie na dravce **orla** a **sokola**, ktoré sa považovali za typické vtáky Tatier. V umeleckej literatúre aj v publicistike nájdeme veľa príkladov, ktoré dokladajú, že symbolizovali (neraz spoločne s Tatrami či Kriváňom) silu, slobodomyselnosť, vzletnosť, neohrozenosť. Nie náhodou sa tieto symbolické vyjadrenia dávali za vzor toho, v akom duchu rozvíjať národnú aktivitu. Názov *Orol tatránski* mala príloha *Slovenských národných novín*. Zvláštne a pozitívne vlastnosti sa prisudzovali, ako sme už naznačili v predchádzajúcej kapitole, aj **lipe**, ktorá si vo vlasteneckom prostredí získala označenie „strom Slovanov“ a vnímala sa ako posvätný strom, ktorý kvitne ako „Slavsko“.²¹ Odtiaľto bol už iba krok nielen k jej uctievaniu, ale aj ritualizovaniu. Roku 1837 symbolicky pod obrovskou lipou v Bukovci pri Myjave prijal Alexander Boleslavín Vrchovský Michala Miloslava Hodžu za člena tajnej spoločnosti Vzájomnosť.²²

4. 2. Pamätné miesta

4. 2. 1. Hrady – svedkovia dávnej slávy

Medzi dôležité symboly sa zaraďovali aj ďalšie dominantné, tentoraz kultúrne javy spojené s horským prostredím – hrady. Prítlačivosť hradov v kultúre sa datuje už od polovice 18. storočia, a to najmä v Anglicku. Hrady a predovšetkým ich ruiny priam ideálne zodpovedali romantickému videniu sveta. Evokovali rad tajomstiev, ktorými nadchýnali, a boli opradené dramatickými udalosťami, hrdinskými skutkami. V romantizme sa vyzdvihovali ako pamätníky slávnej minulosti, slobody národa, ale tiež ako symboly súčasného utrpenia a útlaku.²³

Slovenská kultúra prejavovala o hrady značný záujem. Vyplýval aj z toho, že počet hradov a predovšetkým hradných ruín bol na Slovensku vysoký, nachádzalo sa ich tu okolo 170. Prítlačivosť hradov v nej umocňoval aj prevažujúci magický názor, ako

napríklad tvrdil E. Palud'aj (Palugyai), že väčšina hradov na Slovensku siahala až „do kvetoucího slávskeho Velko-Moravského království, aby divokých plemen vpádum překážela“.²⁴ Tomuto záujmu o hrady prospelo i básnické dielo Jána Hollého, vychádzajúce v 30. rokoch 19. storočia, v ktorom autor ospieval hlavne Devín. V tejto súvislosti možno tiež spomenúť rozmanité práce Alojza Medňanského (Mednyánszky), o ktorom ešte bude reč. V domácom jazyku začal ako prvý systematickejšie uverejňovať dejepisné návrhy o hradoch G. Fejérpataky vo svojom kalendári v 30. a na začiatku 40. rokov a od roku 1836 banskobystrický farár Karol Kuzmány v almanachu *Hronka*. Nadobudnúť symbolický celonárodný význam sa však podarilo iba niekoľkým hradom – tým, ktoré sa spájali s udalosťou alebo osobnosťou dôležitou, teda pamätnou pre život a osud Slovákov. Hodno spomenúť najmä Devín, Trenčín a Oravský hrad.

4. 2. 1. 1. Devín

Nielen medzi hradmi, ale celkovo v zostave pamätných miest Slovákov zaujal exkluzívne miesto **Devín**, hrdo sa čnejúci nad sútokom Dunaja a Moravy. Spájalo sa s ním viacero personifikovaných významov. Hoci prevažovali pozitívne zafarbenia, možno vystopovať prítomnosť dvojíc s opačnými znamienkami, takých typických pre romantizmus: radosť – smútok, nádej – sklamanie, hrdosť – žiaľ. Ruiny Devína vnímali obrodenci ako miesto najsvätejšie, miesto vytvárania slovenskej národnej pamäti, pretože stelesňovali zlatý vek slovenských dejín, keď sa mohol slovenský národný duch rozvíjať slobodne. Veď bol podľa nich sídlom veľkomoravských (slovenských) panovníkov Mojmíra, Rastislava a Svätopluka. Devín bol v ich očiach hlavou ríše, miestom, odkiaľ vypravil Rastislav k byzantskému cisárovi posolstvo s prosbou o vyslanie vierozvestcov na Veľkú Moravu, ako aj miestom, kde týchto vierozvestcov slávnostne uvítali a kde sa začala ich nezabudnuteľná misia.²⁵

Ale Devín stelesňoval aj miesto pamätajúce a symbolizujúce smutný koniec Veľkej Moravy, historickú prehru, úpadok až zánik samostatného života Slovákov a ich útlak. Pocit jedinečnosti tejto lokality zvýznamňovala ešte jeho poloha, keďže tvorila hraničné miesto, v ktorom sa stretával svet slovanský, maďarský a germánsky a na ktorom sa mali Slováci hrdinsky brániť pred nepriateľmi.²⁶

Prirodzene, dobovým aktérom išlo aj v prípade Devína o kultivovanie národnej pamäti (historického vedomia), ale rovnako o to, aby sa precítením a vzývaním *genia loci* vyvolávala viera, že zlatý vek slobody neostane iba nenávratnou starobyľou minulosťou, ale v nových časoch sa bude znova naplňať. Preto sa nezastavili, podobne ako v prípade Kriváňa, iba pri literárnom uctievaní tohto pamätného miesta, ale priamo na ňom sa prostredníctvom rituálov odhodlali umocniť spoločné zážitky a posilniť motiváciu k činom.²⁷ Dokladá to vôbec prvá manifestačná vychádzka slovenských študentov. Aktérmi tohto „sympózia“, ako ju sami nazvali, bolo asi 20 študentov bratislavského lýcea, ktorí sa združovali v Spoločnosti československej (slovenskej). Ak spomínaný Fejérpatakyho výstup na Kriváň, ako i časté stretnutia bratislavských

študentov lýcea nad mestom mali ešte skromnú podobu, vychádzka na Devín v apríli 1836 spĺňala predstavy o „národnej slávnosti“. Pritom treba povedať, že aj v tomto prípade bola inšpirácia nemeckým príkladom neodškriepiteľná. Nemeckí vlastenci totiž už pravidelne a v ostentatívnej opozícii voči politickej moci konávali dlhodobejšie verejné manifestácie na pamätné miesta spojené s minulosťou svojho národa. Zažil ich už Ján Kollár roku 1817 počas štúdia v Jene, keď niekoľko stoviek študentov z jedenástich vysokých škôl vystúpilo na pamätný hrad Wartburg. V roku 1832 sa zhromaždilo na ruinách Hambachu už do 30 000 mešťanov, remeselníkov, roľníkov. Počas troch dní sa dovolávali národnej slobody Nemcov, čo znamenalo predovšetkým ich spojenie do jedného štátu.²⁸ Obdobné aktivity na „rumy hradu otcov“ podnikali aj maďarskí nadšenci, ale pokusy stretávať sa na pamätných miestach vyvíjali začiatkom 30. rokov 19. storočia aj českí a poľskí študenti.²⁹ Teda pamätná vychádzka na Devín bola skromnou verziou obdobných aktivít mladých nemeckých (i maďarských) patriotov, rovnako očarených duchom národa a slobody.

Manifestačné stretnutie študentov na Devíne dozrievало dlhodobejšie a, ako spomínal Hurban, skryto, v tajnosti.³⁰ O úmysle uskutočniť ho sa prvýkrát dozvedáme v jarných mesiacoch roka 1835 z listu L. Štúra adresovaného vtedy hlavnej osobnosti mladoslovenského pohybu Alexandrovi Boleslavínovi Vrchovskému do Viedne. Oznamoval mu, že „*mínime na svatodušní svátky deržeti svátek národní... v skutku vítání by ste nám byli, kdy by ste všickni bratři naši se tu dostavili, abychom se obapolne seznaní mohli. Povolěj všech, kteří odejíti budou moci ach! bude to den pamatný*“.³¹ Nevieme, z akého dôvodu sa tento pokus ešte neuskutočnil. O necelý rok členovia bratislavskej spoločnosti informovali svojich kolegov v slovenskej spoločnosti pri evanjelickom kolégiu v Prešove: „*My se hotujeme na pamatném Děvíně padlé samostatnosti slovenské národní svátek zasvětití*.“³² Tento pokus, treba povedať, že v skromnejšej forme, zúžený iba na nevel'kú skupinu lyceálnych študentov, už bol úspešný.

Obraz devínskej slávnosti z účastníkov najkonkrétnejšie vykreslil J. M. Hurban vo svojej rozsiahlej memoárovej práci *Ludovít Štúr – Rozpomienky*.³³ A pred dvadsaťročím ho spresnil historik Vladimír Matula vďaka objaveniu nových dokumentov v ruských archívoch.³⁴

Ceremoniál sa odohrával podľa vopred starostlivo pripraveného programu a presných pravidiel, vďaka čomu sa ešte umocňoval spoločný zážitok jeho aktérov. Tak ako sa na ňom v krátkom slede striedali rečnícke výstupy, piesne a básne, tak sa striedali chvíle smútku a žiaľu s chvíľami radosti a optimizmu, pričom predovšetkým Devín ako centrum starej vlasti Slovákov nadobúdala až sakrálne znaky. Hlavný rečník slávnosti Štúr pateticky zvolával, že „*rozkotána jest někdejší vlast naše, svědkové jsou velebné zvráskalé tyto rumy, které byly sluncem vlasti této, v níž stávala říše samostatná; šedivé, posvatné tyto rumy viděly západ její, oni zrútili se s ní. V ruměch těchto nahých, prachu velebném starožitnosti blahé, shromaždili sme se my dnes*

*potomkové zapadlé ríše, dnes chceme obnoviti památku její, dnes chceme aspoň důstojnému tomuto starožitnosti prachu, hlavě naši někdejší samostatné ríše, se požalovati, nařky naše nade hrobem tímto zlatého našeho věku zopětovati“.*³⁵

Udalosť na Devíne napovedá veľa o pokročení vývoja slovenskej symboliky. Ukazuje, ako sa rozširovala jej skladba, ako sa demonštrovali kolektívne, prostredníctvom obradov a pritom už aj vo verejnom priestore. Zároveň dokazuje, ako sa na umocnenie zážitku využívali rituály a naraz oslavovali viaceré symboly. Napr. na Devíne sa už tradične spievala obľúbená *Nitra, milá Nitra*, no popri nej sa prvýkrát verejne prezentovala nová, čoskoro populárna hymnická pieseň *Hej, Slováci*, rovnako prvýkrát zaznela aj Štúrova pieseň *Devín, milý Devín*, ktorá sa v nasledujúcich desaťročiach zaradila medzi obľúbené hymnické piesne slovenských vlastencov.³⁶ Samozrejme, na Devíne sa uctil predovšetkým kult tohto hradu a veľkomoravských reálií, ale taktiež Nitra, ba, vari po prvý raz, už aj kupec Samo. Pocit jedinečnosti chvíle ešte utvrdil akt rituálneho prijímania národných mien, ktoré sa tiež stali národnými symbolmi. A čo je takisto zaujímavé, ohlas tejto slávnosti bol vo vlasteneckej spoločnosti zreteľný. V dokumentoch sa možno stretnúť s prejavmi uznania, obdivu i s túžbou tento akt precítiť, zopakovať ho, ba pravidelne v ňom pokračovať. Rozpätie solidarity na báze pocitu národnej jednoty sa tak viditeľne rozrastalo. Hovoriac s prešovskými študentmi, „*kdyby sme byli znali, který den tomu obětujete, my by sme jej spolu s Vámi aspoň duchem, telesně vzdálení jsouce, světili“*.³⁷

Hoci Štúr, vnímajúc túto slávnosť ako zárodok hlavného národného sviatku, zaprisahával prítomných, aby „*každoročně památku dávné vlasti veleslavně“* obnovovali, pred rokom 1848 sa už nezopakovala.³⁸ Devín síce navštevovali bratislavskí študenti v nasledujúcich rokoch aj naďalej, ale v menších skupinkách a tieto vychádzky mali podstatne skromnejší program a slabšie manifestačné poslanie.³⁹

4. 2. 1. 2. Hradý a ich osobnosti

Významným miestom pamäti sa stával aj **Trenčiansky hrad**, predovšetkým preto, lebo sa spájal s kultom Matúša Čáka, o ktorého mieste v slovenskej symbolike sa zmienime neskôr. Napr. známeho zberateľa povestí a rozprávok Pavla Dobšinského, putujúceho po otčine, nadchýnalo, že stojí na miestach, na ktorých Matúš Čák „*hl'adieval pred stoletiami, keď sa nad krajinou touto duch jeho zachvieval. Zabúřili veky Matúšove nad Považím a nad Tatrami, ale keď nepoznaný zašiel jeho duch, upadli rady slovenské zase do nečinnosti a prachu. Ej, ale duch Matúša v novom svete prerodený z hrobu povstáva“*.⁴⁰ A do tretice, symbolickú podobu nadobúdala aj **Oravský hrad** – ten zasa pripomínal slávne časy spojené s pôsobením a so životom Juraja Turza (Thurzo), keď slovenská aristokracia ešte slúžila svojmu národu, čím sa pripomínalo „zlyhanie“ súdobej domácej šľachty. Napr. divadlu slovenských študentov na levočskom lýceu, ktoré sa nachádzalo v dome zbrojárskeho majstra Springera, podarovali v polovici 40. rokov spomínaného storočia dvaja majetní zemianski synovia Revickí z Oravy farby, plátno

a papier a mladší z nich sám namaľoval na papierovú oponu Oravský zámok a nad ním letiaceho sokola.⁴¹ Na rozdiel od Devína sa v tomto období na Oravský a Trenčiansky hrad neuskutočnil nijaký národnomanifestačný výstup.

4. 2. 1. 3. Národné mená

Na devínskej slávnosti v apríli 1836 silno rezonoval obrad, počas ktorého si všetci jej účastníci slávnostne pridali ku krstným menám aj národné a zaviazali sa ich používať verejne. Týmto „národným krstom“ sa nehlásili iba symbolicky k svojmu národu, ale zaväzovali sa angažovať sa pre jeho blaho.⁴² Národné mená sa stávali ďalšou, pritom veľavýznamnou podobou symbolov. Treba povedať, že Devín neznamenal v tomto smere prvý krok. Prijímanie a používanie národných mien je staršieho dáta a kotví mimo slovenského priestoru. V duchu hesla *nomen omen* sa v menách hľadal hlbší význam, stopy vlastnej minulosti a typické národné črty. Tento problém intenzívne zaujímal odbornú spisbu, v slovenskom prípade Ján Kollár vydal roku 1830 v Budíne *Rozpravy o Gmenách, počátkách a starožitnostech národu Slawského a jeho kmenů*. V umeleckej literatúre sa objavovali hrdinovia a postavy so slovanskými menami. Príkladom toho sú Hollého *Selanky*. Názov každej z nich opatril autor slovanským (slovenským) menom.

V predchádzajúcej kapitole sme poznamenali, že s takýmto – vtedy ešte výnimočným prípadom – sa na Morave možno stretnúť už roku 1773. Pred rokom 1820 manifestačne prijala druhé, slovanské (české) mená skupina národovcov vo východných Čechách. Menami ako Liboslav, Ladislav, Hostivít, Silorad chceli symbolicky aj navonok vyjadriť príslušnosť k modernejšiemu typu českého vlastenectva.⁴³ Postupne si národné mená osvojovali aj českí vlastenci v ďalších regiónoch a v Prahe. Rozhodnutia tohto druhu však neznamenal ani české špecifikum. Česká strana nepriamo iba reagovala na rozvinutejšie nemecké vlastenecké prostredie, v ktorom vypukla móda dávať si nemecké mená. Obdobný proces prebiehal aj v prostredí maďarských patriotov. Navyše v ňom sa popri dávaní si maďarských mien v 30. rokoch 19. storočia už rozšíril manier pomadžarčovať si slovansky, resp. nemecky znejúce priezviská.⁴⁴

Z tohto hľadiska sa vyvíjalo poslovenčovanie osobných mien v závese za susedmi. Niektorí študenti a vzdelanci si síce pridávali ku krstným menám i národné už v 20. a na začiatku 30. rokov – napr. Hodža meno **Miloslav**, Vrchovský **Boleslavín**, dokonca aj Kollárov generačný druh a kežmarský profesor Benedikty v mladosti používal meno **Blahoslav** –, avšak až devínska slávnosť poskytla impulz, ktorý vyvolal v tomto smere zreteľný zlom. Priam elektrizovala podobne mysliacich kolegov predovšetkým na lýceách v Prešove, Levoči, Banskej Štiavnici, Kežmarku, mnohí z nich tento „národný krst“, ktorý mával rôznu podobu, vykonali tiež.⁴⁵ Podľa Francisciho spomienok si levočskí študenti tieto mená dávali „slobodným vyvolením alebo ťahaním z klobúka hodených doň viacerých ceduliek takých mien. Kto aké meno si vytiahol, také i prijal

a obyčajne i podržal“.⁴⁶ Slovanské (slovenské) mená si stihla už pred rokom 1848 osvojiť mladšia generácia evanjelických vlastencov, postupne sa k nim pridávali aj mladí katolícki nadšenci.

Išlo o začiatok vytvárania mozaiky slovenských (národných) osobných mien, ktorých paleta sa postupne rozširovala.⁴⁷ Pri ich výbere sa vlastenci najčastejšie inšpirovali veľkomoravským a „staroslovanským“ príkladom. Týmto aktom demonštrovali túžbu zvýrazniť odlišnosti od inoetnického okolia, manifestačne vyjadriť svojbytnosť Slovákov (Slovánov), upevniť a demonštrovať vlastnú historickú pamäť. „Znárodňovanie“ mien patrilo medzi faktory, ktoré pôsobili mimoriadne silno na nacionálnu atomizáciu života v strednej Európe.

4. 2. 2. Sen o mestskom centre

Komplikovane sa u Slovákov vyvíjal problém vytvárania mestského centra a tým aj uctievanie mestského prostredia. Historický vývoj spôsobil, že v širokej slovenskej spoločnosti, ktorú idey moderného nacionalizmu, okrem výnimiek, ešte nezasiahli, resp. zasiahli iba okrajovo, neexistoval pocit, že nejaké mesto symbolizuje Slovákov. Vďaka historickému vývoju i súčasným okolnostiam mohli „šľastnejšie“ národné hnutia v tomto období už jednoznačne identifikovať jedno, pritom významné mesto ako centrum i symbol vlastného národa. U Maďarov to bola predovšetkým Pešť, u Chorvátov Záhreb, u Čechov Praha. V spojitosti s Prahou českí vlastenci pateticky zdôrazňovali, že tento svätostánok národa by mal byť samozrejým cieľom púti každého pravého Čecha.⁴⁸

V úplne odlišnej situácii sa ocitli Slováci, keďže v danom období sa u nich súbežne nenaplnili dva predpoklady. Po prvé, slovenské národné hnutie sa nestihlo a nedokázalo jednoznačne stotožniť s nejakým mestom ako svojim centrom, po druhé, žiadne mesto (jeho verejnosť, inštitúcie, elita) nepomáhalo tomuto hnutiu tak, aby vytváralo zdanie jeho oficiality a uľahčovalo rozvíjať modernú slovenskú národnú ideu. Slovenský národný pohyb vzbudzoval malý záujem a pozornosť obyvateľov miest aj tam, kde prebiehal najintenzívnejšie. Prítom slovenskí vlastenci túžili označiť nejaké mesto za srdce svojich aktivít a hlavné centrum Slovákov. V tomto období išlo oveľa viac o jeho hľadanie ako o nachádzanie. Keďže takéto mesto neexistovalo, usilovali sa ho určiť na základe historických zdôvodnení, prirodzene, berúc do úvahy aj etnickú skladbu, regionálne zázemie, menej už jeho momentálny rozvoj a hospodárske perspektívy. Silná túžba po vyjadrení symbolickej hodnoty mestského centra ich priviedla k takým obdobiam dejín, ktoré vykazovali podľa nich pozitívne črty – slávu, starobylosť a samostatnosť Slovákov.

Najväčšiemu obdivu sa v tomto smere tešila **Nitra** ako mesto, kde sídlili veľkomoravskí panovníci a biskupi, počnúc Metodom; mesto, ktorému tróni bájny Zobor. Nitra nestelesňovala iba osud Veľkej Moravy, ale celého národa. Karol Kuzmány v jednom z prvých rozsiahlych článkov venovaných špeciálne Nitre už roku 1836

poznámenal: „*Nitra jest i chrám i hrob slávy otcov jeho* (Slováka – pozn. autora).“⁴⁹ Romantici, ktorí jej oslave venovali veľa publicistických článkov a básní, v nej videli priam nadprirodzený jav, posvätné mesto, matku slovenských miest, pretože žiadne iné „*místo Slovákov k národnému životu procitnuvšímu tak zajímavé paměti nepodává, tak svatá citění a truchlomilá autlá zadumění v něm nevbuzuje*“.⁵⁰ Toto mesto ospevovala jedna z najstarších vlasteneckých piesní, ktorá sa tešila značnému kultu všetkých generácií i orientácií obrodencov – *Nitra, milá Nitra*. Ako prvá z nich bola uverejnená roku 1834 v Kollárových *Národných spievankách*, o dva roky neskôr aj v Kuzmányho *Hronke*.⁵¹ Názov *Nitra* dostal aj almanach, ktorý vydávali od roku 1842 štúrovci v Bratislave. Pohľad na „velebnú“ a „staroslávnú“ Nitru ponúkali návštevníkom divadelných predstavení obrazy na oponách roku 1841 v Sobotišti a o rok neskôr v Myjave.⁵² V tomto období už nadobudol obraz Nitry v slovenskej kultúre natoľko ustálenú podobu, že zohrával rolu stereotypu.

Zameranie sa na Nitru ako centrum Slovákov obrodenci nezdôvodňovali iba jej veľkomoravskou minulosťou. Zároveň sa pokúšali pomenovať kontinuitu medzi tou dobou a svojou prítomnosťou. Cestu k nej otváral predovšetkým inštitút Nitrianskeho biskupstva a cirkevná správa. O to odôvodnenejšie, že s regiónom Nitry sa na prelome 18. a 19. storočia spájali pomerne živé aktivity bernolákovcov, ktorí sami seba považovali za pokračovateľov v diele sv. Cyrila a sv. Metoda, ako aj to, že vyšší nitrianski cirkevní hodnostári vrátane biskupov Jozefa Vuruma a Imricha Palud'aja (Palugyay) a ich okolie v prvej polovici 19. storočia prejavovali voči slovenským jazykovým a literárnym aktivitám pochopenie, alebo ich aspoň nebrzdili. Hľadanie tejto kontinuity naznačuje napr. báseň známeho veršovca a farára v Košeci Jozefa Emmanuela, ktorú venoval biskupovi Palud'ajovi.⁵³ Na strane druhej bol v 30. a 40. rokoch 19. storočia v Nitre a jej okolí slovenský pohyb chabý, spájali sa iba so skupinou študentov tamojšieho diecézneho seminára a s niekoľkými duchovnými. Tento kontrast medzi slávnou minulosťou, smutnou prítomnosťou a nádejnou budúcnosťou, v romantizme pociťovaný tak intenzívne, postrehol aj Pavol Dobšinský, ktorý žiadal, že „*ešte neprišiel čas, aby sa jedným zápalom rozplamenila za slávu svoju celá Nitra*“.⁵⁴

Spomenuté konštatovanie sa môže vzťahovať i na **Trenčín**, ktorý sa zasa vnímal ako miesto pamätne spojené s iným slávnym okamihom dejín Slovákov – s vládou a so životom Matúša Čáka, zvaného Trenčiansky. Symbolický charakter Trenčína, ktorý v podkapitole o hradoch vyjadril mladý Dobšinský priam učebnicovo romanticky, racionálnejšie zdôvodnil a hlbším obsahom naplnil o čosi starší L. Štúr: „*Vyjda z rána na prochádzku k Váhu, zarazil sem oči na hrad Trenčanský, obra sestárlého, nad nímž pravě mrákavy letěly. Mysl mou proběhly podivné myšlěnkы. Dějiny slovenské, po pádu Nitry, ustoupily odtud, kde byly silně nápadu vystaveny, hlouběji do Tater, Trenčína a zde ještě vyvolaly posledního svého repreasentanta Matouše. Zastavil sem se nad náramnou důležitostí polohy Trenčína a doliny jeho. Byla to naše Granada,*

a *Matouš El Zagris*.“⁵⁵ Narážkou na stredovekú Granadu a El Zagrisa Štúr chcel zvýrazniť význam Trenčína ako útočiska kresťanských Slovákov pred pohanskými Maďarmi. Pritom Štúr spájal toto mesto aj s osobou „*udatného Jiskru, ktorý osadiac sa pevne na Trenčianskom hrade... mocne panoval nad severozápadnou časťou Uhorska – Tatranskom*“.⁵⁶ V Trenčíne ďalej videl mesto, ktoré prebralo funkcie centra Slovákov po veľkomoravskej Nitre a zároveň mu poslúžilo na to, aby dokazoval kontinuitu slovenských dejín medzi Veľkou Moravou a Matúšom Čákom na začiatku 14. storočia, ba dokonca s Jánom Jiskrom v polovici 15. storočia.

Hoci príťažlivosť ostatných miest za Nitrou a sčasti i Trenčínom ďaleko zaostávala, viaceré z nich sa stali objektom záujmu slovenských vlastencov. Intímny vzťah prechovávali napr. k **Bratislave**, obdivujúc predovšetkým jej veľkomoravskú minulosť. Aby si výraznejšie uchovávali pamäťovú stopu viazucu sa k slávnemu 9. storočiu a smutnému začiatku 10. storočia, keď tu mal ešte panovať slovenský (slovanský) duch, dali tomuto mestu nové meno. Najskôr vďaka J. Kollárovi a P. J. Šafárikovi ho v 30. rokoch 19. storočia pomenovali Břetislava (Vratislava) a po roku 1843 štúrovci upravili toto meno na slovenskú a dnešnú podobu Bratislava.⁵⁷ Keďže však v tomto pre Uhorsko tradične výnimočne dôležitom meste absolútne prevažovali Nemci (vrátane Židov), ktorí tu tvorili v 1. polovici 19. storočia takmer tri štvrtiny obyvateľov (Slováci necelú pätinu), vôbec neexistovala reálna šanca, aby nadobudlo atribúty národného symbolu a stalo sa hlavným mestským centrom Slovenska. Hoci sa v ňom už od 80. rokov 18. storočia sústreďoval rad najdôležitejších slovenských aktivít, v očiach bratislavskej verejnosti vyznievali slovenskí obrodenci, obrazne povedané, ako podozriví disidenti, či aspoň podivní nadšenci.

Pozitívne znaky nadobúdala **Banská Štiavnica**, v ktorej vtedy už absolútne dominovalo slovenské obyvateľstvo. Jej príťažlivosť pre slovenský pohyb vyvieral zo symbiózy dvoch faktorov: z bohatej minulosti a z toho, že sa v tomto meste v 40. rokoch 19. storočia sformovala pomerne živá vlastenecká spoločnosť s viacerými aktívnymi osobnosťami, so slovenským meštianskym divadlom či s kaviarňou so slovanskou tlačou. Pokusy o výraznejšie identifikovanie mesta s vlastným etnikom možno postrehnúť aj v prípade **Trnavy**, ktorú najmä katolícki bernolákovci vyzdvihovali v spojitosti s rozvojom vzdelanosti, s univerzitou a aktivitami prvej obrodenskej generácie na konci 18. storočia.

Zhrnúc, v predrevolučnom desaťročí nenadobudlo žiadne mesto – s výnimkou Nitry, v skromnejšom meradle i Trenčína – takú príťažlivosť, aby sa pozdvihlo na úroveň národného symbolu. Nejasnou a zahalenou ostávala aj otázka reálneho mestského centra národného života, ktoré existovalo iba v platonickej podobe

4. 3. Koncepcia slovenských dejín a symboly

V 30. a 40. rokoch 19. storočia sa intenzívne dotvárali národne poňaté koncepcie dejín, čo platí aj o slovenskom prípade. Všetky národné historiografie, ktoré sa často

ocitali v nezmieriteľných ideových sporoch, spájali spoločné črty – túžba po pomenovaní, a pokiaľ možno, aj oslávení minulosti vlastného národa, citové vykreslenie jeho historickej jedinečnosti, vyzdvihovanie bipolárnych momentov dejín, v ktorých národ prežíval svoju slobodu, slávu a na strane druhej útlak až porobu. Konštruovanie novej pamäti, v ktorej sa subjektom dejín stal národ, muselo nevyhnutne viesť k „prehodnoteniu“ a radikálnej reinterpretácii minulosti. Z hľadiska tradičnej „nacionálnej“ historiografie sa rad bezvýznamných či menej dôležitých historických javov začal javiť ako dôležitý, mnohé udalosti nadobudli nové hodnotiace znamienka i obsah, nejedna fakt a nejedna súvislosť sa jednoducho vykonštruovali. Konceptia národného štátu, ktorú najdôslednejšie rozpracovalo nemecké kultúrne prostredie a ktorá sa dokázala v Európe už viackrát aj úspešne splniť (Belgicko, Grécko, v zárodku Srbsko), predurčila potrebu hľadať tie momenty minulosti, v ktorých národ žil voči svojmu okoliu samostatne a dominantne. Tak predstavoval nový historizmus dôležitý politikum, inštrument dokazovania nárokov vlastného národa na svojbytný život, rovnoprávne či dominantné až monopolné postavenie v štáte a politike.

4. 3. 1. Tradičné a nové prvky vo veľkomoravskej symbolike

Hlavný podiel na dotvorení koncepcie slovenských dejín v duchu moderného nacionalizmu, reprezentovaného heglovským chápaním vývoja národného ducha, mala štúrovská generácia. Z tohto pohľadu vcelku logicky smeroval záujem slovenskej kultúry v 30. a 40. rokoch 19. storočia k reáliám spojeným s Veľkou Moravou, veď tá sa im javila ako epocha, počas ktorej národný duch Slovákov zaznamenal slobodný a nádejný rozlet, ten sa však jej zánikom náhle a nadlho prerušil. Táto téza umožnila ešte viac znútorniť a zemitívniť veľkomoravskú a cyrilo-metodskú symboliku. **Veľká Morava** sa opäť stala nielen najfrekventovanejšou témou a hlavným pilierom slovenského historizmu, ale aj základným historickým argumentom národného hnutia.⁵⁸ Spustenie novej vlny záujmu o ňu uľahčilo veľkolepé básnické dielo Jána Hollého, ktoré vychádzalo práve v 30. rokoch 19. storočia.

V tomto období sa obraz a charakteristika veľkomoravských reálií zhruba zhodovali s obrazom z predchádzajúceho i z osvietenského obdobia. **Cyril a Metod** sa vnímali ako národní patróni, ktorí sa zaslúžili o kristianizáciu Slovákov, o ich kultúrny a civilizačný vzostup, rozkvet slovenčiny.⁵⁹ Za hlavné stredisko ich pôsobenia sa považoval Devín a Nitra. Neprehliadnuteľný bol aj fakt, že s idealizáciou osobností Veľkej Moravy sa súbežne vyvíjala snaha umelo harmonizovať vzťahy a záujmy medzi jej hlavnými osobnosťami v záujme blaha národa. Pritom v chápaní veľkomoravskej problematiky možno badať v slovenskej kultúre aj nové momenty. Intenzívnejšie ju prezentovali najmä v 40. rokoch 19. storočia evanjelickí vzdelanci. Ak pre Hollého boli veľkomoravské reálie primárne slovenské a len druhotne slovanské, evanjelici ich dlho dominantne vnímali ako československé. Avšak aj oni postupne poslovenčovali túto krátku historickú epochu, čo definitívne uzavreli štúrovci v roku 1843.

V danom období sa veľkomoravský priestor „zaľudňoval“ viac než predtým. Záujem o hlavných vládcov sa rozšíril na ďalšie osobnosti, do popredia sa dostali predovšetkým **Pribina a Kocel**. Napr. podľa Kollára „*we slawských dějinách jsau tři mužové pro každého Slawomila znameniti, pro každého Slowáka nejjamatnější, totiž Rastislaw, Svatopluk a Kocel, knížata morawskoslowenské*“.⁶⁰ Väčší dôraz sa tiež kládol na rozmer aktívneho vzdoru proti hrozbe poroby. Predovšetkým Hollého dielo sa hmýrilo ozbrojenými zápasmi a hrdinskou obranou slobody. Vznikal tak predpoklad na vytváranie bojových tradícií a symbolov bojovníkov hrdinov. Zdôrazňovanie rozdielov medzi statočnými obrancami, spravodlivými, ľudomilnými vládcami Veľkej Moravy a ich zákernými protivníkmi, ohrozovateľmi evokovalo pocit bipolarity medzi pokojnými, mierumilovnými národmi, kde patrili i Slováci (a Slovania vôbec), a súdobými výbojnými, rozpínavými národmi. Toto negatívne označenie smerovalo predovšetkým k Maďarom a Nemcom.

Popri odborných prácach (životopisoch), próze a poézii sa svätci Cyril a Metod objavovali aj v nových pozíciách. Prvýkrát sa možno stretnúť s ich podobizňami v prvom ročníku budínskeho almanachu *Zora*, ktoré vyryl viedenský maliar a bratislavský rodák Alexander Ehrenreich.⁶¹ Hollý im venoval dve piesne vo svojom *Katolíckom spevníku*, pieseň o nich sa nachádzala aj v novom *Zpěvníku evanjelickom*.⁶² Hoci vo vnímaní Veľkej Moravy bol priepastný rozdiel medzi úzkou vlasteneckou spoločnosťou a ostatnou slovenskou spoločnosťou, v prípade Cyrila a Metoda vidieť už náznaky jeho prekonávania. Aj z „kancľa“ sa totiž začali o nich objavovať častejšie zmienky. Napr. Daniel Valentini, duchovný v Hrachove v Malohonte, hovoril vo svojej kázni o Metodovi a Cyrilovi aj o Husovi.⁶³

Zvýšený pocit národného ohrozenia, rovnako ako nový koncept slovenského života nútili jeho tvorcov v 30. a 40. rokoch 19. storočia hľadať preň historické opory a paralely. V tomto smere sa ukázala byť najvhodnejšou veľkomoravská symbolika, ktorá poslúžila množstvom aktualizáčnych príkladov a odkazov. Veľká Morava sa vnímala ako národný štát Slovákov, jej osobnosti, inštitúcie a centrá symbolizovali ich slobodný život, keď žili nezávisle od Maďarov a Nemcov. Z tejto premisy sa odvodzoval záver, že Slováci majú právo na slobodný život aj v prítomnosti, že smú nadviazať na túto samostatnosť. Veľká Morava teda mala uľahčiť možnosť konštituovania nového Slovenska a pomôcť zdôvodniť formujúci sa slovenský politický program.

Čím viac sa problémy v Uhorsku zauzľovali, tým viac u slovenských vzdelancov silnel pesimistický pocit historickej poroby a jarma. O to silnejšie túžili odkryť v minulosti Slovákov optimistické momenty, obdobia, v ktorých žili samostatným životom, rozvíjali vlastnú kultúru, jazyk, vzdelanosť a bránili sa pred rozpínavosťou nepriateľov. Túto zlatú éru, ktorá sa merala mierou vlastnej samostatnosti, nachádzali vo svojich dejinách predstavitelia všetkých národných hnutí. Niektoré sa stotožňovali s existujúcimi historickými štátmi, iné s tými, ktoré zanikli až po stáročiach, a v prípade Slovákov táto aktualizujúca rola svetlého bodu z hľadiska dobového myslenia celkom odôvodnene

pripadla, ako sme už ukázali, Veľkej Morave, ktorá existovala pred tisícročím a trvala iba asi 70 rokov. O to väčšmi vynikal kontrast medzi dávnou, pozitívnymi mýtmi opradenou Veľkomoravskou ríšou a živým, avšak protirečivým uhorským tisícročím.

4.3.2. Svetlé body v uhorskom prítmí

Častejšie a vyargumentovanejšie ako v 20. rokoch 19. storočia interpretovala slovenská kultúra zánik Veľkej Moravy ako veľkú národnú katastrofu. Tragickosť tejto udalosti sa pri zohľadnení istého zjednodušenia vnímala v dvojakom zmysle. Podľa radikálnejšieho chápania, ktoré nepriamo prebralo maďarské názory na tento problém, s pádom Veľkej Moravy, zničenej starými Maďarmi, nezanikla iba samostatnosť Slovákov, ale celé jej dedičstvo a Slováci v Uhorsku ako cudzom štáte upadli do neslobody a poroby. Miernejší pohľad sa pokúšal v duchu tradičnej pohostinnej teórie obhajovať kontinuitu medzi oboma ranostredovekými štátmi, tvrdiac, že Slováci prijali Maďarov priateľsky, prispeli k ich scivilizovaniu a oba národy spoločne vstúpili do zväzku Uhorska. Zároveň však konštatoval, že v Uhorskom kráľovstve sa už slovenský duch a život nemal možnosť rozvíjať, všetko slovenské sa ukrývalo za Maďarov.⁶⁴ Z toho sa črtali dva názory na postavenie Slovákov v Uhorsku. Prvý smeroval k obrazu **Uhorska** ako ich tisícročného utláčateľa, druhý v ňom videl „iba“ vinníka ich tisícročného spánku, z ktorého sa vyslobodzujú, resp. „prebúdzajú“ až teraz. Tieto dva názorové póly mali veľa variantov, neraz ich vyslovovali tí istí autori. V každom prípade sa postoj k historickému Uhorsku spolematizoval, avšak v pozícii jednoznačne negatívneho symbolu sa tento štátny celok ocitol až na konci roka 1848, keď sa aj u Slovákov dostalo na program dňa dosiahnutie národnej štátnosti v rámci koncepcie austrofederalizmu. Pred rokom 1848 ešte prevažovali názory zdôrazňujúce podiel Slovákov na kultivácii Uhorska, na boji ich veľmožov i ľudu proti Turkom a konštatácie, že uhorské dejiny sú aj dejinami Slovákov, že Uhorsko je ich vlasťou, avšak jeho národom sa v ňom musí naďalej zaručiť rovnoprávne postavenie (pred rokom 1848 išlo hlavne o rečové práva).

Ak problém zovšeobecníme, uvidíme, že zložitý a nejednoznačný vzťah k Uhorsku na slovenskej strane bol súčasťou komplikovaných postojov mladých národných hnutí k historickým štátnym útvarom vôbec. Takmer vo všetkých prípadoch sa tradícia týchto štátností, ich história a kultúra skoncentrovali iba na jedno, dominantné etnikum (presnejšie jeho privilegovanú menšinu), národné hnutia ostatných etník museli prijať menej výhodné varianty: kriticky sa vyrovnávať s historickým štátom, v ktorom žili a ktorý donedávna apriórne považovali za nespochybniteľnú vlasť, a siahať po náhradnej štátoprávnej tradícii. U Slovákov to bolo na jednej strane reformovanie Uhorska na vlasť rovnoprávných národov, na druhej strane už viackrát spomínané vyzdvihovanie veľkomoravskej štátnosti ako vlastnej a na strane tretej hľadanie a zvýrazňovanie takých momentov v dejinách Uhorska, v ktorých sa dali demonštrovať aspoň náznaky oddeleného, resp. samostatného postavenia Slovákov a Slovenska.

Tieto momenty mali symbolizovať oprávnenosť nárokov a túžbu Slovákov po súčasnom dozrievaní.⁶⁵

Slovenská kultúra prejavovala k uhorským symbolom spojeným s minulosťou, ktoré sa už stotožňovali s maďarstvom, chladnejší postoj, pričom sa usilovala maďarské historické mýty nahradiť vlastnými. Zaujímavé je, že v tomto období Nitrianske údelné kniežatstvo z 11. storočia ešte stálo na okraji jej pozornosti a nezohrávalo žiadnu symbolickú funkciu. Záujem sa sústreďoval predovšetkým na nasledujúce historické udalosti: vládu oligarchu **Matúša Čáka** na začiatku 14. storočia, pôsobenie **Jána Jiskru** z Brandýsa v polovici 15. storočia, panovanie Mateja Korvína a tureckú okupáciu Uhorska v 16. a 17. storočí. Pritom symbolický rozmer nadobudli predovšetkým prvé dve tradície, a to najmä vďaka tomu, že z pohľadu obrodencov predstavovali obdobia, keď Slováci žili samostatne a Čák i Jiskra sa vnímali ako slovenskí vládcovia. Na veci nič nemení, že išlo bezpochyby o bezcitných a sebeckých aristokratov, ktorí využívali, resp. zneužívali momentálnu chabú centrálnu kráľovskú moc v Uhorsku. Zatiaľ čo prvý mečom a násilím obhajoval svoje stavovské záujmy, druhý rovnakými prostriedkami obhajoval záujmy Habsburgovcov a ani jeden z nich sa o osud Slovákov ani trochu nestaral, čo romantici 19. storočia nevideli. Veď nacionálny problém vykazoval v stredoveku úplne iné parametre ako v rodiacej sa modernej dobe.

Najintenzívnejšie sa slovenská idea spájala, ako sme už naznačili, s Matúšom Čákom, ktorého nie náhodou často nazývali aj Trenčianskym. Napr. podľa Štúra „*Matúš Trenčiansky, ktorý sa dominus Vagi et Tatrae nazýval, skoro nad celým Slovenskom vládol: poniektorí tiež tvrdia, že osobitnú ríšu v tatransku založiť mienil*“.⁶⁶ Podobný obraz sa vytváral aj o polovici 15. storočia v spojitosti s Jánom Jiskrom, ktorý podľa Hurbana „*slovenské stolice od Bratislavy či Prešporka až po Prešov a Košice riadil a spravoval*“.⁶⁷ Dokonca v petícii z marca 1840, ktorú však slovenskí vzdelanci nakoniec panovníkovi Ferdinandovi neodovzdali, sa písalo, že za „*čas Jiskrových... Slovensko úplne samo mocne stálo*“.⁶⁸ Aj touto formou neadekvátnej, ale funkčnej aktualizácie a symbolizácie sa v období vytvárania samostatnej slovenskej politiky hľadali jej zárodoky a opory vo vlastnej minulosti.

4. 3. 3. Dobové spory a periodizácia dejín

S tvorbou národnej koncepcie dejín sa menil aj pohľad na ich periodizáciu. Časť historických udalostí, ktoré sa dlhodobo javili ako kľúčové, túto prioritu stratila, pretože obrodenci im začali prisudzovať dôležitosť podľa nových, národných kritérií (prejavenie sa národného ducha, boj o národnú slobodu a ľudskú emancipáciu a pod.). K tradične uznávaným zlomovým bodom dejín (roky 833, 863, 907, 1000, 1526, 1711) začali priradovať udalosti, ktoré u ich predchodcov pozornosť nevzbudzovali vôbec, alebo ich zaujímali iba okrajovo. Hoci v tomto období nedošlo k exaktnejšiemu vymedzeniu periodizácie slovenských dejín, jej obrysy sa profilovali. Zo stredoveku sa stávali periodizačnými majákmi udalosti v pamäti obrodencov už pevne fixované,

ktoré sa spájali s Veľkou Moravou, Matúšom Čákom, Matejom Korvínom, Jánom Jiskrom.

Veľpa pozornosti vzbudzovali hlavne v 30. rokoch 19. storočia aj slovanské historické reálie. Z nich sa selektovali tie udalosti a osobnosti, ktoré sa považovali za osudové uzly v živote Slovanov. Podľa Vrchovského takými osobnosťami boli Lauritas, **Samo**, **Svätopluk** a z udalostí, podobne ako už skôr u Kollára, bitky na Kosovom poli a Bielej hore, z novších povstanie Srbov proti Turkom na začiatku 19. storočia a poľské povstanie pod vedením Kościuszka roku 1794. Vrchovský z Viedne navrhol roku 1837 v liste slovenskej študentskej spoločnosti pri bratislavskom lýceu, aby každoročne zasvätili „*památkám těchto národním jistě dni v roce*“. Výbor spoločnosti mal ustanoviť „*někoho kdo o jejich zachovávaní pečovati má, aby věc i pro budoucnost stálosti nabyla*“.⁶⁹ Tento návrh smeroval nielen ku kultivovaniu, ale i k ritualizácii tradície, ktorá mala plniť funkciu inštrumentu upevnenia národného sebavedomia. Avšak Štúr naň odpovedal vyhýbavo, hoci, ako poznamenal, o slávení pamätných historických udalostí v minulých rokoch sami premýšľali.⁷⁰

Emotívnejší dosah a hlbší symbolický význam ako dôležité slovanské historické javy nadobúdali udalosti zo slovenských „dejín súčasnosti“. Obrodenci sa logicky vracali k posledným dvom desaťročiam 18. storočia, keď zosilnela úloha národa v kultúre, ako aj význam princípu rovnosti ľudí. Teda intenzívne prežívali konflikty, ktoré mali nacionálny základ a vyvolávali buď pozitívnu, alebo negatívnu skúsenosť. Ich sprievodným javom bol pocit národného ohrozenia. Obrodenci s úzkosťou sledovali nové rečové zákony uhorského snemu, rozširujúce priestor pre maďarčinu, a ešte ostrážitejšie nacionálny zápas na pôde evanjelickej cirkvi na prelome 30. a 40. rokov 19. storočia. Po zvolení za jej generálneho inšpektora totiž gróf Karol Zai (Zay) otvorene predstrel program pomadžarčenia slovenských evanjelikov. Rovnako pohnute prežívali odvolanie Ľudovíta Štúra 1. januára 1844 z Katedry reči a literatúry československej na evanjelickom lýceu v Bratislave a s ním súvisiaci manifestačný odchod 20 študentov z tejto školy. Romantickí štúrovci sa domnievali, že tento deň sa „*v historii života slovenského večne pamatným stane*“.⁷¹ Za predel historického významu sa intenzívne pociťovalo aj vydanie almanachu *Jitřenka* v Levoči roku 1841 a následné osočovanie jej tvorcov maďarskou tlačou. Naopak, vyslovene pozitívny a optimistický rozmer obsahovali také prelomové udalosti ako kodifikácia spisovného jazyka roku 1843 či založenie spolku Tatrín rok nato.

Vypäté, do istej miery už aj verejnosťou vnímané situácie, ktoré naberali črty pozitívneho alebo negatívneho symbolu, sa koncentrovali do necelého desaťročia. Odrážali silnejšie protirečenia medzi slovenskými a maďarskými ambíciami a predstavami o budúcnosti Uhorska a jeho etnik. Akoby predznamenávali cestu k tragickým konfliktom a pokusom o radikálne riešenie sporov počas revolúcie v rokoch 1848 – 1849. Práve toto dvojročie sa stalo hlavným i symbolickým historickým

medzníkom celej epochy, avšak aj udalosti, ktoré mu predchádzali, si uchovali v pamäti vlasteneckej spoločnosti trvalý symbolický význam.

4. 4. Kult významných osobností – hrdinov

S konštruovaním vlastnej historickej pamäti nutne rástol záujem o významné osobnosti natoľko, že časť z nich sa stávala príťažlivými národnými symbolmi. Obdiv k ich dielu a životu nezriedka prerastal do ich idealizácie, občas sa končiacej až v mystifikácii. Tento kult sa v 30. a 40. rokoch 19. storočia oproti predchádzajúcim desaťročiam poznateľne rozšíril a prehĺbil, takže vyrástli obrazy ideálnych učencov, morálnych autorít, smelých hrdinov. Všetkých spájalo to, že romantici im pripisovali zásluhy na rozvoji národa, označovali ich za nositeľov nejakej podoby národnej idey, vnímali ich ako vzor pre prítomnosť a ako zdroj sebavedomia, sebaúcty, odvahy. Väčšina z velebených osobností mala umocniť dôstojný podiel Slovákov, resp. Slovanov na rozvoji ľudskej civilizácie a tým potvrdzovať ich schopnosti a svojbytnosť ich dejín. Tento panteón veľkých Slovákov, resp. Slovanov sa nutne zrážal s tradičnými personálnymi symbolmi, ktoré sa museli začať deliť o úctu s novými „votrelcami“ alebo im ustupovať, až ne jeden z nich zanikol. Mozaika vlastných hrdinov, podobne ako u ostatných európskych národov, bola pomerne pestrá. Patrili do nej svätci, učitelia, politici, bojovníci, osobnosti žijúce v rôznych obdobiach dejín i v prítomnosti.

Z najstarších známych historických postáv sa popri veľkomoravských osobnostiach prvýkrát častejšie zjavoval **Samo** ako hrdina bojovník stelesňujúci ochranu Slovákov (Slovanov).⁷² S ním sa pomaly vynárala zo zabudnutia aj jeho ríša.⁷³ Väčší priestor oproti minulosti dostávali v kultúre aj dvaja domáci svätci z prvých desaťročí Uhorska – **Svorad** a **Benedikt**. Ján Hollý im venoval dve piesne v *Katolíckom spevníku*, ale atribútmi národného symbolu ich ešte nevybavil.⁷⁴ Z uhorského stredoveku sa neporovnateľne väčšej popularite tešili dvaja už tiež spomínaní bojovníci – **Matúš Čák** a **Ján Jiskra**. Ak trenčianskeho oligarchu ešte Kuzmány roku 1836 vykresľoval vo svojej *Hronke* vecne až stroho, pre štúrovcov už znamenal stelesnenie idey slovenského národa, jeho vodcu a bájneho osloboditeľa. Verne to dokresľuje Hurban, podľa ktorého „*Matúš Trenčiansky sa síce zjavil v lone slovenskej rodiny ako dáky hrozný pomstiteľ Slovenska, ako vysloboditeľ v nepovedomosti ujarmeného ducha Slovákov, ale počiatok 14. storočia bol ešte veľmi hluchý. Driechmali Slováci chrapotom smrteľným, nečujúc volanie vysloboditeľa, ochrancu*“.⁷⁵ Evanjelické prostredie zasa tradične silno včleňovalo do svojej tradície české odbojné, protoprotestantské a protestantské udalosti a osobnosti z 15. – 17. storočia. Úctu najintenzívnejšie upriamovalo na upáleného **Jána Husa**, v ktorom videlo „*mučedníka Páně, rodu československého*“.⁷⁶ Po roku 1843 nastal u evanjelických stúpencov národnej svojbytnosti Slovákov významový posun, Husa vnímali predovšetkým ako symbol protestantstva a morálnej sily a ako českého národného hrdinu. Veľavravnou zmenou bolo aj to, že v tomto období sa už Hus ani v katolíckej časti vlastencov

nespájal iba s negatívnymi znakmi. Napr. Hollý, ospevujúc slovanský Parnas, sa o ňom zmienil s vŕúdnosťou.⁷⁷ Je to ukážka ďalekosiahlych mentálnych a hodnotových zmien, ktorými prechádzala slovenská elita. Význam konfesiónálnych hraníc a rozdielov sa definitívne posúval do pozadia a hlavná deliaca línia a spojivo sa odvodzovali čoraz zreteľnejšie od národa.

Národné hnutie malo záujem aj o podchytenie osobností z domácich strednošľachtických rodov. V ich prostredí hľadalo prvky slovenskosti, čo tiež malo prispieť k legitimizovaniu slovenského pohybu a získaniu si dôvery šľachtického prostredia. Spomeňme aspoň dobrodruha **Móricu Beňovského**, o ktorom sa hrali aj divadelné predstavenia. Značným sympatiám sa tešil úradník Turčianskej stolice **Juraj Košut** (blízky príbuzný Ľudovíta Košuta – Kossutha), ktorému štúrovcí slovami „*Slovákov obrancovi horlivému, nárečia slovenského milovníkovi, krajanov svojich priateľovi vernému*“ venovali druhý ročník almanachu *Nitra* roku 1844.⁷⁸ V tomto prípade oprávnene, lebo patril medzi málo domácich stredných šľachticov, ktorí skutočne podporovali slovenský pohyb. Pozornosti najmä okruhu Jána Hollého neunikol ani hlavný župan Nitrianskej stolice a známy autor cestopisov **Alojz Medňanský** (Mednyánszky). Hollý, ktorý mu venoval báseň, ho nazval znamenitým Slovákom.⁷⁹ Dôležitú úlohu zohrával aj kult vysokých cirkevných hodnostárov. Najviac úcty sa v tomto smere dostávalo dvom práve zomretým osobnostiam, ktoré vynikali nacionálnou toleranciou: generálnemu inšpektorovi evanjelickej cirkvi grófovi **Alexandrovi Prónaiovi** (Prónay) a katolíckemu kardinálovi a uhorskému prímasovi **Alexandrovi Rudnaiovi** (Rudnay), ktorý sa vyznačoval aj podporou slovenského pohybu a dlhodobo si udržal symbolický rozmer.⁸⁰

Prirodzene, obdivu sa tešili aj osobnosti tvoriace jadro slovenského pohybu v predchádzajúcich desaťročiach. Najmä **Antona Bernoláka** uctievali tak mladí katolícki bernolákovci, ako aj evanjelickí štúrovci. Výpočet chválospevov a slovných ocenení jeho osoby by už bol veľmi dlhý. Na úroveň symbolu sa v očiach mladých Slovákov stihlo pozdvihnúť aj viacero žijúcich obrodencov staršej generácie. Uctievali ich pri rozličných príležitostiach (uzdravenie, životné jubileum, dosiahnutie literárneho úspechu, výročie úmrtia) a rozmanitými spôsobmi: listami, básňami, študentskými stretnutiami a besedami, portrétmi a pod. Nešlo tu už iba o prejavenie ľudskej spolupatričnosti, ale aj o vyjadrenie ich kultu. Obdiv k nim sa prekrýval s obdivom k vlastnému národu (Slovákovi, Slovanovi). Podobizne významných mužov, ktoré pomáhali precítiť ich blízkosť, sa považovali za národný poklad. Steny izieb si mladí nadšenci začali zdobiť ich portrétmi. Najväčšiu pozornosť vzbudzovali obrazy **Jána Kollára**, Jána Hollého, **Pavla Jozefa Šafárika**, dopyt bol aj po obraze superintendenta Jána Seberíniho či podobizniach slovanských učencov.

V tomto období sa už významnejšie osobnosti zvykli dávať dosť bežne zobrazovať či už formou lacnejšej grafickej techniky, alebo drahšej olejomalby. Obraz sa tak stával dosť vďačným a rozšíreným nástrojom uchovávaného symbolu. Najviac rozruchu vzniklo

okolo obrazu **Jána Hollého**. Tento skromný a utiahnutý človek dlho odmietal pózovať pred maliarom, nepovažujúc to za dôležité. Pritom ho na to nabádali mnohí a medzi študentmi bratislavského lýcea dokonca vznikla zbierka na krytie nákladov tejto akcie.⁸¹ Nakoniec ho predsa dokázal presvedčiť Martin Hamuljak. Podobné nadšenie zavládlo medzi študentmi aj pri podobizni Kollára z roku 1838 a litografii Šafárika o rok neskôr.⁸² Práve Kollára uctievali na prelome 30. a 40. rokov priam ako modlu. Jeho obraz „otca Slovenska“ sa umocňoval i tým, že žil priamo v srdci maďarstva v Pešti, a teda symbolizoval statočnosť, zásadovosť, vernosť.⁸³ Pozornosti sa tiež tešili významní Slovania. Bratislavskí mladoslováci im venovali zvláštnu prácu, v ktorej ich oslávili v podobe vlastných básní.⁸⁴ V snahe upozorňovať na dôstojné miesto Slovanov v európskej civilizácii občas dochádzalo až k naivným mystifikáciám. Napr. niekedy sa za Slovanov označovali významné historické osobnosti iba na základe povrchných etymologických podobností. Tak podľa novinára Daniela Licharda mohol byť Slovanom aj Johannes Guttenberg, lebo v slovenskom preklade by sa volal Kutnohorský a Hurban mu rovno priradil túto slovanskú verziu mena.⁸⁵ Hoci záujem o významných Slovanov bol v slovenskom vlasteneckom prostredí silný, na úroveň symbolov sa pozdvihli iba málokto, pričom väčšina z nich v nasledujúcich desaťročiach stratila na význame.

4. 5. Počiatky národnej hudby a symboly

V romantickom období nadobúdala hudba v porovnaní so svojim predchádzajúcim vývojom niekoľko nových znakov a funkcií. Stala sa nástrojom povzbudzovania, mala vyjadriť pátos, vyvolávať pocity heroizmu, apelovať na poslucháča.⁸⁶ Pritom aj ju zasiahla a ovplyvnila všadeprítomná nacionalizácia. V každom národnom prostredí možno sledovať viac alebo menej úspešné a konkrétne úsilie, či aspoň zámery konštituovať vlastnú národnú hudbu, ktorá mala rešpektovať vlastné hudobné tradície, ospievať vlastný národ a hraničné momenty jeho minulosti a tým posilňovať jeho identitu. Slabšie vyprofilované národné kultúry, kam patrila aj slovenská, mali v tomto období skromnejšie ciele: hudbou aspoň demonštrovať národné cítenie a lásku k vlastnému národu.

Zdôrazňovanie národného prvku v romantickej hudbe kráčalo ruka v ruke so záujmom o ľudovú pieseň, voči ktorej sa prechovávala takmer mystická úcta a obdiv. Nie div, ľudová pieseň vyvolávala u generácie romantikov zážitky a pocity, aké boli ich osvietenským predchodcom ešte cudzie a nepochopiteľné. Verili v starobylosť ľudových piesní, v ich schopnosť po stáročia odolávať zmenám a uchovávať si pôvodnosť, ako aj – pozmeniac význam slov Alfreda Einsteina – v ich spontánny pôvod vyvierajúci z anonymnej duše národného spoločenstva.⁸⁷ Preto z ich pohľadu sa úplne logicky stávala práve ľudová melodika – pravda, rôznou mierou a rôznou intenzitou – inšpiračným zdrojom národnej hudby. Radikálna časť romantických nadšencov sa dokonca domnievala, že vážna hudba by mala byť iba prostou imitáciou či variáciou ľudovej piesne. Ľudové piesne sa nielen hojne zbierali, ale stalo sa módou

ich upravovať pre hudobné nástroje, predovšetkým najváženejší klavír, a pre spevácke zbory. Pokiaľ ide o úspešnejšie napĺňanie konceptu národnej hudby, využívali skladatelia motívy ľudovej piesne vo vlastnej tvorbe. V každom prípade vlastenci priradzovali isté hudobné prejavy svojmu národu, označujúc ich za jedinečné a typické iba preň. S nevôľou sledovali, ak sa v ich prostredí prezentovali hudobné prejavy spojené s iným etnikom. Napr. dopisovateľovi *Slovenských národných novín*, chváliacemu fašiangové divadelné predstavenie v Liptovskom Mikuláši *Všetko naopak*, sa nepáčilo, že „*hudba bola síce pekná, lež na Slovenskom divadle ustavičnje maďarskje nuoti hrat' voláko ňepristaňe – ako kebi sme mi ňemali dost' utešenich Slovenských nuot*“.⁸⁸

4. 5. 1. Prvé lastovičky

Národná hudba sa rodila aj v tesnom previazaní na politický kontext a až precitlivené reagovala na očarenie novým vekom, alebo naopak, na prejavy ľudskej a národnej neslobody a nespravodlivosti. V stredoeurópskom priestore sa najúspešnejšie rozvíjala národná hudba v nemeckej kultúre. Nemožno si však nevšimnúť jej skoré úspechy aj u susedov Čechov a Maďarov, u ktorých sa dokonca už v predrevolučnom období objavili prvé národné opery. Taktiež prvé kultúrne inštitúcie umožňovali prezentáciu a tým i popularizáciu národnej hudby. V českom prípade takou bola opera s neprehľadným názvom *Dráteník*. Jej autorom bol dirigent Stavovského divadla František Škroup. Na premiére tohto opusu práve v Stavovskom divadle roku 1826 sa zúčastnil výkvet vtedajšej českej vlasteneckej spoločnosti.⁸⁹ V priebehu necelých ôsmich rokov sa vďaka Škroupovi objavili ďalšie dve české operné diela. Prvá maďarská opera *Belov útek (Béla futása)*, ktorú skomponoval pezinský rodák Jozef Ružička, sa zrodila dokonca už roku 1822. Za zakladateľa maďarskej národnej opery sa však tradične označuje až dirigent Maďarského národného divadla v Pešti Ferenc Erkel, ktorý roku 1844 zložil operu *László Hunyady*.⁹⁰ Pritom maďarský hudobný prejav sa vyvinul z tzv. novouhorskeho štýlu, ktorý sa pôvodne – podobne ako uhorský odev – vnímal ako prejav typický pre celé Uhorsko. Od konca 18. storočia sa v ňom spájala tradícia verbunkových melódii (tzv. hungaresiek – uhorských tancov) a cigánskych rytmov, najčastejšie interpretovaných práve rómskymi hudobníkmi. Postupne strácal nadetnický charakter a od 20. rokov 19. storočia sa už jednoznačne chápal ako maďarský národný prvok.⁹¹ Nie náhodou v rovnakom kontexte ako prvé opery vznikli aj hymny, ktoré sa stali štátnymi hymnami Česka a Maďarska.

U Slovákov sa konštituovanie národnej hudby nachádzalo v úplnom zárodku. Pre toto obdobie bolo typické zbieranie ľudových piesní a nadchýnanie sa ich originalitou. Dokazujú to dve zbierky ľudových piesní, ktoré vydali P. J. Šafárik roku 1823 a J. Kollár roku 1834 a 1835. Za najodvážnejší pokus v tomto smere možno považovať znotovanie ľudových piesní a ich úpravu pre náročnejší klavírný prednes, resp. zborový spev. Prvýkrát sa tak stalo zásluhou krajinského lekára Martina Sucháňa,

ktorý roku 1830 vydal v Pešti tlačou *Písne světské lidu slovenského v Uhřích do musických not pro klavír složené*. O sedem rokov neskôr upravil a taktiež v Pešti vydal 25 ľudových piesní tamojší učiteľ hudby v slepeckom ústave a Kollárov priateľ Ladislav Fűreďy. V tom istom roku mal dokonca skomponovať aj prvé dielo slovenskej vážnej hudby, *Slovenskú kantátu*.⁹² Tieto diela predstavujú maximum toho, čo bola vtedajšia slovenská vlastenecká spoločnosť so skromnými možnosťami schopná vytvoriť i prijať.

V dobových textoch sa možno pomerne často stretnúť s tvrdením vlasteneckého prostredia, že si spievali **národné piesne**. Napr. stretnutia študentov lýcea v Levoči, ktorí sa združovali v spoločnosti, „*veselým zpěvem národných písen plně bývají, až je mile hleděti na ducha prstonárodního. S užasnutím a takmer s vytržením ducha zpíváné bývají*“.⁹³ Tento citát uvádzame iba na ukážku, podobných nadšených konštatácií by sme v dobovej tlači, zvlášť zo študentského prostredia, našli hlavne v 40. rokoch už veľa. Nóvum tohto desaťročia spočívalo v tom, že dosah národných piesní začal prekračovať hranice úzkeho vlasteneckého prostredia a rozširoval sa i na početnejšiu verejnosť, keďže sa spievali na meštianskych báloch, pri divadelných predstaveniach, oslavách duchovných a pod. Napr. pri oslave 50. výročia uzavretia manželstva rodičov farára a národovca Juraja Holčeka vo Veselom pri Piešťanoch nechýbali „*aňi spevi, aňi tance národňje... Zakončili sme radostnú slávnost' túto národňimi pjesňami*“.⁹⁴ Študentský spevokol Jednoty mládeže slovenskej v dominantne nemeckej Levoči predvádzal národné piesne priamo na hlavnom námestí.⁹⁵

Pod označením národné piesne sa mohli ukrývať dva druhy piesní: ľudové a umelé s vlasteneckým obsahom. Zreteľne to vidieť už v Kollárových *Národných spievankách*. Obidva plnili výrazné národnoidentifikačné funkcie. Pritom sa časť ľudových, vlasteneckých, ale aj inonárodných piesní zvykla upravovať pre spevokoly. Zborový spev sa totiž v tomto období tešil obľube predovšetkým medzi študentmi na evanjelických lýceách v Bratislave, Banskej Štiavnici, Levoči, ktorí boli zapálení za národné ideály. Práve v spojitosti s týmito aktivitami sa stretávame aj s vlasteneckými piesňami hymnického charakteru. Práve tieto hymny svojím pátosom, silnou emotivitou, ilúziou národnej kolektivity najlepšie zodpovedali mentalite romanticky založenej spoločnosti a tešili sa u nej mimoriadnej popularite.

4. 5. 2. Cudzie národné hymny

Najstaršie hymnické piesne ospevovali transcendentné hodnoty, panovnícke dynastie či stavovské prostredie. Niektoré z nich sa stali predchodkýňami hymien, ktoré začali symbolizovať aj štátne útvary. V tomto smere slúžili za vzor iným moderným hymnám anglická, sčasti i nizozemská hymna. Anglická ovplyvnila i habsburskú cisársku hymnu *Gott erhalte*, ktorá vznikla na konci 18. storočia.⁹⁶ Avšak už predtým sa počas Francúzskej revolúcie spontánne a s veľkou pompou zjavila slávna *Marseillaisa*. Tá už mala charakter modernej národnej hymny, ktoré začali vznikať na

prelome 18. a 19. storočia a počas celej 1. polovice 19. storočia sa spontánne objavovali v takej miere ako huby po daždi. Vlastenci každého stredoeurópskeho národa si obľúbili viacero hymnických piesní oslavujúcich vlastný národ, jeho slobodu, ako aj slobodu jednotlivca natoľko, že sa stávali ich trvalými a výraznými symbolmi. Jedna z nich sa skôr či neskôr stala hymnou ich štátnych útvarov.

Spomedzi tohto druhu hymien bola najstaršou poľská. Pozadie jej vzniku bolo veľmi dramatické. Po neúspešnom Kościuszkovom povstaní emigrovali mnohí jeho vodcovia a účastníci. Tí bojovali v počte asi 8 000 mužov ako legionári v radoch napoleonskej armády v severnom Taliansku proti habsburskej monarchii a zároveň za oslobodenie Poliakov a obnovu ich štátu. Medzi nich patril aj Józef Wybicki, ktorý roku 1797 zložil v Lombardsku pieseň *Pieseň legiónov*, známejšiu ako *Mazurka Dąbrowskiego* (alebo *Jeszcze Polska nie zginęła*). Generál Henryk Dąbrowski bol veliteľom poľských legionárov. Táto pieseň nádeje dostala podmanivý a burujúci nápev ľudovej mazúrky. Priamo v Poľsku sa rozšírila najmä po roku 1806, keď sem vťahli poľskí legionári s napoleonskou armádou, sprevádzala poľských povstalcov roku 1830, po ich porážke si ju spievali poľskí emigranti v Uhorsku a napokon sa stala populárnou aj v prostredí západných a južných Slovanov.⁹⁷ Je o to zaujímavejšia, že zohrala rolu inšpirátorky vzniku hlavnej slovenskej hymny tých čias.

Autorom textu dnešnej maďarskej štátnej hymny bol básnik Ferenc Kőlcsey, ktorý roku 1823, práve počas búrlivých protestov uhorských stolíc a opozičnej šľachty proti centralizačným nariadeniam panovníka Františka a rišskych úradov, zložil báseň *Hymnus*. Tú roku 1844 zhudobnil skladateľ F. Erkel a táto hymna rýchlo znárodnela.⁹⁸ Česká štátna hymna uzrela svetlo sveta roku 1834 vďaka dvadsaťšesťročnému dramatikovi a básnikovi Josefovi Kajetánovi Tylovi a už spomínanému skladateľovi F. Škroupovi. Pieseň *Kde domov můj* tvorila časť prvej českej frašky *Fidlovačka* a od prvých chvíľ si získala značnú popularitu českého a čoskoro uvidíme, že v poslovenčených verziách aj slovenského vlasteneckého prostredia. Hoci nereagovala bezprostredne na žiadne politické okolnosti, kultom vlastnej krajiny demonštrovala české národné cítenie a kriesila nádej na novú, priaznivejšiu budúcnosť Čechov.⁹⁹ V rovnakom období ako predchádzajúce diela, iba v modifikovaných podmienkach vznikali i dnešné štátne hymny Chorvátska (1835), Slovinska (1844), Rumunska (1848).¹⁰⁰

Veľká väčšina hymnických piesní sa zrodila v krízových až tragických momentoch – počas ozbrojených zrážok, revolúcií, politických hádok a konfliktov, nacionálnych sporov. Tieto emotívne vypäté situácie evokovali pocit ohrozenia vlastného národa a slobody jednotlivca. Preto napriek značnej rôznorodosti vykazujú hymny mnohé spoločné črty. Boli prejavom silnejšieho nacionálneho cítenia a zodpovedali romantickej precitlivenosti, túžbe po slobode, veľkom čine, hrdinstve a vzdore. O to nekompromisnejšie reagovali na domnelý i skutočný útlak, krivdy, na stavy neistoty až úzkosti vlasteneckej elity a evokovali vieru v lepšiu budúcnosť. Značnou dávkou oduševnenej sebalásky

a solidarity smerom k vlastnému národu ho zvykli ostro ohraničovať voči inonárodnému okoliu (protivníkovi, neprajníkovi). Úloha hymien teda bývala vrchovato angažovaná v rámci bipolárneho kladného a záporného postoja. Svoj národ (štát) ospevovali, alebo naopak nad ním žiaľili, krásu vlastnej krajiny sakralizovali. Tak sa aj vďaka hymnám posilňovali mentálne hranice a rozdiely medzi národmi. Melódie hymien, ktoré mávali dôstojný a zväčša patetický ráz, bývali zvyčajne staršie ako text, neraz sa v nich využíval ľudový nápev, alebo ich dokonca priamo tvoril. Ich autormi boli väčšinou mladí intelektuáli.¹⁰¹ Najskôr vyjadrovali kolektívne túžby a city vlasteneckej, postupne skôr či neskôr i širokej národnej pospolitosti a pomáhali posilňovať jej sebavedomie a odhodlanie angažovať sa za vlastnú budúcnosť.

4. 5. 3. Slovenské hymnické piesne

I v slovenskom prípade bol počet hymnických piesní pomerne značný. Podobu väčšiny z nich výrazne ovplyvňovala ľudová slovesnosť. Časť z nich sa spievala na ľudové nápevy, ďalšie na melódie poľských, českých a chorvátskych hymnických piesní. Za najstaršiu národnú pieseň hymnického charakteru možno považovať už viackrát spomínanú pieseň *Nitra, milá Nitra*, pripomínajúcu jedinečnú úlohu, ktorú toto mesto zohralo v dejinách Slovákov. Ako prvý ju uverejnil v *Národných spievankách* (v časti Spevy historicky pamätné) Ján Kollár predovšetkým preto, lebo sám seba presviedčal, že ide o „pozostatok staroverectva Slovákov“.¹⁰² Jej zrod, ako sme už naznačili, pravdepodobne siaha do konca 18. storočia, hoci spopolárnela až v 30. a 40. rokoch 19. storočia.

Túto pieseň si často spievali bratislavskí študenti a zaznela aj na pamätnej vychádzke na Devín v apríli 1836. Spolu s ňou, prirodzene, sa tu spievali i ďalšie hymnické piesne, okrem iných nová pieseň *Devín, milý Devín*, ktorú na tento účel zložil L. Štúr práve na nápev piesne *Nitra, milá Nitra*. Sprewádzala aj inštaláciu J. M. Hurbana za farára v Hlbokom.¹⁰³ Roku 1846 odznela pri menovaní Ľudovíta Strechaja za farára v Novom Meste nad Váhom. Tunajšia slávnosť asi 130 ľudí bola ozdobená „hudbou a spevom našich Slovenských pesní najme národnej našej: *„Nitra, milá Nitra“*“.¹⁰⁴ Z ďalších početných verejných prezentácií tejto hymny priblížme citátom aspoň divadelné predstavenie *Divotvorný klobúk* od českého dramatika Václava Klicperu, ktoré sa hralo v Myjave v októbri 1841. Kronikár tohto divadla Samuel Jurkovič zachytil atmosféru i scenériu nasledovne: „Každý do síně vstupující zvědavě upřel zraky své na utěšenou krásnou malbu, zvláště pak pohled na oponu, Staroslavnou Nitru představující, mimovolně pohnul vnitřnostmi vlastence. A skoro na to nasledující důrazný, celým sborem herců za spuštěnou oponou postavených, utěšený zpěv národní prastaré písně: *„Nitra milá Nitra, ty vysoká Nitra a. t. d.“* tak hluboce dojal celé obecenstvo, že neznalo či prve radost, či truchlý žal pocítiti má vzpomínaje sobě předešlý a nynější osud Nitry.“¹⁰⁵ Tento text výstižne odráža bipolaritu

romantického videnia sveta (radosť – smútok, slávna minulosť – smutná prítomnosť a pod.).

Pri sledovaní témy hymnických piesní si nemožno nevšimnúť, že v slovenskom prostredí zdomácnela aj česká populárna pieseň J. K. Tyla *Kde domov můj*. Jej slovenskú verziu po prvýkrát uverejnil roku 1842 Fejérpatakyho *Slovenský pozorník* pod názvom *Má vlast*.¹⁰⁶ Táto pieseň, prispôbená slovenským pomerom, sa spievala pri divadelných predstaveniach i na niektorých báloch. Stalo sa tak napr. pred otvorením hry *Gróf Beňovský* v Myjave v marci 1842, kde „zavzněl líbezný, plný, súhlasný zpěv: ‚Kde domov můj‘ přiměřeně na velebné Tatry narážaje“.¹⁰⁷ S podobnou konštatáciou, ibaže už so slovensky znejúcim názvom *Kde domov můj* sa možno stretnúť aj vo februári 1847 v Banskej Štiavnici na „brevnách slovenskej Thalie“.¹⁰⁸

V 40. rokoch 19. storočia sa slovenské hymnické piesne ocitli aj na slovanských besedách vo Viedni, kde sa stretávali pomerne pravidelne rakúski Slovania, predovšetkým Česi, Moravia a Slováci. Na jednej z nich v apríli 1846 sa slávila pamiatka Cyrila a Metoda zborovým spevom a prednáškami. Po programe začal „spev všeobecní. Prvá pjeseň bola: ‚Kde domov můj‘ a z něj verš první na Čechov, druhí na Moravu a tretí na Slovensko... Potom nasledovala: ‚Nitra, milá Nitra‘... Vela sme potom ešte slovenských, českých, moravských aj polských pjesní spjevali“.¹⁰⁹ Slovenský text piesne *Kde domov můj* mal viacero verzíí. Na bále vo Viedni zneli nasledujúce slová: „Kde domov muoj?/ Kde slovenskí vetřík veje,/ Svatopluka slávně d’ěje,/ Ožívajú v srdci svích/ Potomkov rodu verních,/ A to je tá krásna krajina/ Zem slovenská domov muoj.“¹¹⁰ Ešte výraznejšie slovenské znaky mala verzia, ktorá sa zachovala v zápisníku štúrovca Eugena Vrahobora Špárnensisa. V jej texte, ktorý sa končil veršom „na Slovensku domov muoj“, sa spomínajú lokality so silným symbolickým obsahom – Kriváň, Váh, Nitra, Zobor, Devín, Trenčín.¹¹¹ Popularita piesne *Kde domov můj* dosiahla vrchol v 60. rokoch 19. storočia.

V 30. a 40. rokoch tohto storočia uzrelo svetlo sveta množstvo slovenských vlasteneckých piesní a časť z nich zľudovela. Dlhodobé symbolické postavenie si udržala predovšetkým Paulinyho hymna *Slovenčina moja* a Tomášikove piesne *Hej, pod Kriváňom* a *Kolo Tatier čierňava*.¹¹² V slovenskej kultúre i politike však nadobudli najväčší význam a úlohu dve ďalšie hymny, ktoré sa zaradili medzi najvýznamnejšie a najstálejšie slovenské, v prípade prvej dokonca slovanské symboly: *Hej, Slováci* sa v 19. storočí považovala za hlavnú slovenskú hymnu a v rokoch 1939 – 1945 bola štátnou hymnou Slovenskej republiky, *Nad Tatrou sa blýska* tvorila od roku 1918 súčasť česko-slovenskej štátnej hymny a od roku 1993 je hymnou Slovenskej republiky. Obľubou sa im v 19. storočí vyrovnala len Kuzmányho *Kto za pravdu horí*, ktorá sa na verejnosti objavila v marci 1848.

4. 5. 4. Dve najobľúbenejšie hymny

Staršia zo spomínaných piesní *Hej, Slováci* vznikla v tom istom mesiaci, roku a dokonca i meste ako dnešná česká štátna hymna. V novembri 1834 ju napísal v Prahe vtedy iba dvadsaťjedenročný Samo Tomášik z Gemera. Keď sa zastavil v Prahe na ceste na štúdiá do Berlína, tamojšia oficiálna atmosféra ho priam sklúčila. Pred príchodom si toto mesto predstavoval ako mekku rakúskeho slovanstva, a pritom sa mu ukázalo byť miestom, v ktorom sa čeština ozývala iba v chudobnom sociálnom prostredí a v domácnostiach, kým jeho verejný a kultúrny život ovládala ešte nemčina. Výkrikom Tomášikovho zúfalstva a clivoty bol text *Na Slovany*, ktorý vznikol doslova jedným ťahom pera.¹¹³

Prirodzene, vznik tejto piesne vzdoru má širšie pozadie. Hymna verne a pôsobivo vyjadrovala rozjatrené romantické nálady. Tomášik, ktorý navštívil roku 1829 Krakov, ju napísal v čase vlny silných polonofilských sympatií a dal jej nápev hrdej poľskej hymny *Jeszcze Polska nie zginęła*. Tento akt nepriamo potvrdzuje, že poľská hymna bola všeobecne známa a obľúbená v slovenskom vlasteneckom prostredí. Po autorovom návrate na Slovensko sa jeho pieseň rýchlo rozširovala predovšetkým medzi študentmi a slovakizovala sa na *Hej, Slováci*.¹¹⁴ Táto hymna zaznievala pri slávnostných príležitostiach, návštevách, divadelných predstaveniach, potulkách po prírode. Podľa zachovaných dokumentov ju prvý raz kolektívne spievali už roku 1836 mladí štúrovci na spomínanej slávnosti na Devíne. O dva roky ju uverejnil Fejérpataky vo svojom kalendári a čoskoro si ju osvojili slovenskí vlastenci v celej monarchii.¹¹⁵

V roku 2004 uplynulo 160 rokov od vzniku druhej najobľúbenejšej hymnickej piesne *Nad Tatrou sa blýska*. Jej autorom bol dvadsaťtriročný študent bratislavského lýcea a oravský rodák Janko Matúška.¹¹⁶ Svetlo sveta uzrela v Bratislave neďaleko dnešného prezidentského paláca v spojitosti so spomínaným odvolaním L. Štúra z postu námestníka profesora Katedry reči a literatúry československej na tamojšom evanjelickej lýceu. Týmto aktom vyvrcholila jedna etapa nacionálnych konfliktov na pôde evanjelickej cirkvi, v ktorom sa slovenská strana ocitla v defenzíve a pozícii ukrievdeného. Táto „osudová“ chvíľa do krajnosti rozhorčila slovenských študentov, ktorí vnímali Štúra nielen ako prirodzeného vodcu mladostovského hnutia, ale aj ako svojho duchovného otca. Viac ako dvadsať z nich prestalo od Nového roka 1844 na znak protestu proti tejto nespravodlivosti navštevovať školu i jedáleň a ubytovali sa na súkromí. Ich čas pohlcovali búrlivé diskusie na privátoch a vo viechach. Práve počas nich sa zrodila hymnická pieseň *Nad Tatrou sa blýska*. O jej zrode máme informácie z dvoch prameňov – od svedkov a aktérov týchto udalostí Viliama Paulinyho-Tótha a Jána Podhradského.¹¹⁷ Podľa svedectva prvého z nich „*po skončení semestra vystúpili dvadsiati dvaja slovenskí junáci... ako zo škôl, tak zo školských stravníc (z alumnea a konviktu) a stravovali sa všetci spolu v jednom súkromnom dome na Vysokej ulici, kde sme našich odchádzajúcich bratov každodenne navštevovali... Rozhovory o neistej budúcnosti a junácke plány – pri pohároch piva – boli našimi*

každodennými zábavami, ktoré striedavo korenili tanec, spev, žarty a hlavne mnohé zápalisté reči“.¹¹⁸ Ako tvrdil Pauliny, ich najobľúbenejšou piesňou bola *Nad Tatrou sa blýska* od Janka Matúšku, ktorú spievali za sprievodu gitary a na nápev známej ľudovej piesne *Kopala studienku*. Ich zážitok výnimočnej chvíle ešte umocnil manifestačný odchod skupiny rebelujúcich študentov z Bratislavy na iné školy 5. a 6. marca 1844. Pri odchode na vozoch do vzdialenej Levoče ich sprevádzali priatelia až do Ivanka pri Dunaji, nôtiac si okrem iných aj novú hymnu *Nad Tatrou sa blýska*.

Táto hymna sa veľakrát stala predmetom úvah, analýz i diskusií.¹¹⁹ Preto sa na tomto mieste uspokojíme iba s konštatovaním, že vykazovala viacero znakov, ktoré menili hymny na prítlačlivé až posvätné symboly. Jej popularite pomohlo, že sa už pri svojom zrode stala súčasťou jedného z najodhodlanejších verejných odporov proti úsiliu o pomadžarčenie Uhorska a o to ľahšie sa zapísala do kolektívnej pamäti aktérov národného života. Pomohlo jej aj to, že vyjadrovala citové rozpoloženie a celkové romantické založenie vtedajšej vlasteneckej spoločnosti – lásku k svojmu národu, ľudskej slobode, odhodlanie bojovať za slobodu, odvahu vzoprieť sa nespravodlivosti. Študenti ju hojne a oduševnene spievali už pred rokom 1848 spoločne s piesňou *Hej, Slováci* a ďalšími hymnickými piesňami.¹²⁰ K jej spontánnemu rozšíreniu prispelo i to, ako uvidíme v nasledujúcej kapitole, že krátko po svojom vzniku vďaka rezkému rytmu a bojovému tónu vhodne zapadla do ozbrojených bojov v rokoch 1848 – 1849.

4. 6. Slovenský tanec

Podobnými zmenami ako hudba prechádzalo i chápanie tanca. Rovnako uňho sa v 40. rokoch 19. storočia stretávame s túžbou identifikovať nejaký tanec za „náš“, národný, slovenský, ako to pomerne často uvádzala dobová tlač. V duchu slovanskej solidarity sa tešili obľube predovšetkým nová polka, mazúrka, krakoviak, kolo, ktoré sa už nepovažovali len za tance Čechov, Poliakov, Srbov, ale aj za tance Slovanov a hojne ich bolo vídať na slovanských báloch. Ani jeden z nich sa však neoznačil za typický slovenský tanec, chýbalo na to historické pozadie. Národný tanec, a teda aj národný symbol sa hľadal v domácej, uhorskej a slovenskej tradícii. Slovenský prípad i v tomto bode vykazoval s maďarským vývinom veľa spoločných či podobných koreňov, ale odlišné vyústenia.

Predchodcom tancov, ktoré sa označovali v 19. storočí za typické tak pre Maďarov, ako aj Slovákov, bol **hajdúsky tanec**. Jeho stopy možno badať už v 15. storočí, rozšíril sa predovšetkým v čase nebezpečného tureckého susedstva, keď sa aj ním manifestovalo uhorské vlastenectvo. Počas 18. storočia ho zasa uhorská šľachta vnímala ako opozičný symbol Uhorska proti centralizačnej politike cisárskej Viedne. Hajdúsky tanec teda mal nadetnický a celouhorský charakter. V tomto storočí prijímal nové zafarbenie i prvky v závislosti tak od sociálneho rozvrstvenia, ako aj od regionálno-prírodných daností. V ľudovom horskom, najmä pastierskom prostredí Slovenska nadobúdala podobu odzemka, ktorý sa stal typickým tancom pre pastiersku kultúru. Vo vojenskom

a v šľachtickom prostredí na hajdúsky tanec nadviazal verbunk, ktorý sa rozšíril do všetkých etnických oblastí Uhorska.¹²¹ Avšak od prelomu 18. a 19. storočia sa aj vďaka rómskym hudobníkom, ktorí do verbunku vnášali vlastné melodické znaky, najvýraznejšie spájal s maďarským etnikom. Navyše z verbunku sa počas 1. polovice 19. storočia pričinením týchto muzikantov vyvinul nový tanec – čardáš.¹²² Kým verbunk si ešte uchoval nadetnický rozmer, čardáš už vnímali tak maďarskí, ako i slovenskí vzdelanci ako národný tanec Maďarov.

Slovenská strana, bezpochyby i preto, aby sa od maďarského tanečného prejavu jasne odlíšila, v 40. rokoch 19. storočia už pomerne často označovala za svoj národný tanec **odzemok**. Tento tanec sa objavoval v dobovej spisbe pod rozličnými regionálnymi názvami – hajdúsky, valaský, kozák, zbojnicky, odzeme, pastiersky. Druhým tancom, ktorý sa najčastejšie označoval za slovenský, bol **frišký tanec**. Podľa všetkého autor článku v *Slovenských národných novinách* myslel na tento tanec, keď v spojitosti s plesom v Liptovskom Mikuláši konštatoval: „*Tančili sa na týchto panských bálach slovanskje tance ako: Mazúr, Polka s tím najvetším zápalom a vírazom, ba i nášmu slovenskjemu sa dostalo miesto, ač pod maďarským názvom ‚csárdás‘.*“¹²³

Uvedieme apoň niekoľko príkladov, akým spôsobom a kde sa odzemok prezentoval ako prejav slovenskosti. Najskôr z prostredia Levoče, kde sa tunajší študenti lýcea zvykli po divadelných predstaveniach zabaviť „*tancom, zvlášť našim národným od zeme, v ktorom zvlášte jedon mladší brat výtečným sa byť ukázal*“.¹²⁴ O tom istom meste sa dozvedáme, že na fašiangovom plese sa objavili viacerí študenti oblečení ako valasi aj s gajdami a „*cez polnočnú prestávku rozostavili sa naprostred dvorany a predviedli originálny valaský tanec. Obecenstvo levočské prijalo toto vystúpenie s veľkou pochvalou*“.¹²⁵ Pri už spomínanej oslave zlatej svadby rodičov farára J. Holčeka vo Veselom pri Piešťanoch podľa dopisovateľa *Slovenských národných novín* nechýbali „*aňi spevi, aňi tance národňje... Naši mnoh. zlatožeňsi sa tak po staroslovenski zavrtli a jeden 18-roční šuhaj lahko a bistro po slovenski si zaskočiu. Zakončili sme radostnú slávnosť túto národňimi pjesňami...*“¹²⁶

Odzemok sa tak prenášal zo svojho prirodzeného vidieckeho prostredia do prostredia vlastencov, resp. mesta. Avšak v porovnaní s rýchlo sa šíriacim a pre mestské prostredie vhodnejším čardášom, ktorý nachádzal podporu i u väčšiny mienkotvornej časti verejnosti, sa odzemok prezentoval iba skromne. Jeho národnoidentifikačná funkcia, podobne ako ďalších javov ľudovej kultúry, sa podstatne zvýraznila po revolúcii 1848 – 1849.

4. 7. Názznaky národného odevu

Ešte počas 18. storočia sa odev jednotlivých spoločenských vrstiev striktno odlišoval, a to aj v dôsledku úradných predpisov. Na jeho konci demokratizácia života natoľko postúpila, že rozložila aj túto stavovskú prekážku. Vtedy posadnutosť

nacionálnymi zvláštnosťami neobišla ani odev. Aj on sa stával nástrojom nacionálnej sebaidentifikácie a sprievodným rysom vytvárania všetkých moderných národov v Európe. Pritom hľadanie a konštruovanie národného odevu vyvolávali oveľa častejšie ideologické motívy než praktické dôvody a potreby. Deklarovanie či predvádzanie takéhoto ošatenia neraz sprevádzali prejavy žiarlivosti, spory, potýčky, ironické poznámky i konflikty. Národné odevy sa inšpirovali zvláštnym štýlom viazucim sa k vlastnej histórii, ľudovému oblečeniu alebo k farbám, ktoré sa označovali za národné.

Azda najúspešnejšie zo všetkých európskych národov sa sformoval maďarský národný odev. V jeho prípade nebolo treba vymýšľať novotvary či krkolomne dekonštruovať minulosť. V Uhorsku sa tradične považoval za slávnostný aj reprezentatívny kroj v prostredí strednej šľachty a zemiaľstva mužský, menej výrazne i ženský tzv. uhorský odev. Jeho tradícia siahala do obdobia kuruckých vojen zo 17. storočia.¹²⁷ Od prelomu 18. a 19. storočia rýchlo prekračoval pôvodné prostredie a jeho diapazón sa rozšíril – postupne si ho osvojovali aj mešťania, remeselníci a obchodníci, ale i aristokracia, takisto ovplyvnil ľudový odev. Podobne ako hungaresky, aj uhorský odev sa dlho vnímal ako typický znak Uhorska, ktorým sa Uhri mali jednoznačne odlišovať od výzoru habsburského dvora či cisárskeho úradníctva. Jeho nosením sa demonštrovalo uhorské vlastenectvo. Počas 1. polovice 19. storočia sa však oslaboval jeho nadetnický rozmer a čoraz jasnejšie sa chápal ako charakteristický znak maďarstva a nového vlastenectva spojeného s predstavou pomadžarčeného Uhorska. V tomto období sa zvýraznila úloha šnurovacieho kabáta, ktorý sa začal podľa vodcu hunských kmeňov nazývať atilou, obohatila sa gombíková i kožušinová výzdoba.¹²⁸ Za prejav maďarskosti sa považovali i ženské šaty v červeno-bielo-zelených farbách.

Maďarský národný odev bol už v tomto období nielen vyprofilovaný, ale stal sa aj módnym fenoménom, ktorý sa tešil priazni vplyvných, mienkotvorných vrstiev v celej krajine a propagovala ho i dobová tlač.¹²⁹ Za svoje ho považovali i slovenské zemiaľstvo a inteligencia. Avšak jeho manifestačné používanie v slovenskom etnickom prostredí vyvolávalo u slovenských vlastencov tiež ironické poznámky až pohoršenie. Videli v ňom jeden z nástrojov oslabovania slovenskej identity a posilňovania pomadžarovania. Najmä v polovici 40. rokov 19. storočia okruh Ľudovíta Košuta (Kossuth) rozvinul silné opozičné, protivládne hnutie za väčšiu mieru ekonomickej nezávislosti Uhorska (predovšetkým ochranné clá), ktorého výsledkom bol okrem iného vznik Ochranného spolku (*Védegylet*) roku 1844 v Bratislave. Tento spolok v duchu ekonomickeho nacionalizmu rozvinul kampaň za ignorovanie rakúskych výrobkov a propagovanie uhorského tovaru.¹³⁰ Počas krátkeho pôsobenia dokázal vyvolať v šľachtickom i meštianskom prostredí v celom Uhorsku vlnu vlasteneckého oduševnenia a pocit národnej jednoty. Prejavilo sa to i v tom, že na báloch či divadelných predstaveniach sa objavil národný trojfarebný ženský „védegyletný“ odev, typický červeno-bielo-zeleným sfarbením, symbolizujúcim Uhorsko i maďarstvo. Takéto prejavy Štúrove *Slovenskije národňje novini* sledovali s nevôľou.¹³¹ Taktiež sa pohoršovali

nad bálom maďarskej čitateľskej spoločnosti v Banskej Štiavnici, pretože Slováci naň prišli v odeve zvanom „maďarka“ a Slovenky sa ledva vedeli dočkať chvíle, keď sa v „maďarskom národnom schválne len k tejto príležitosti zhotovenom obleku medzi ňesvojimi zabávať mali“.¹³² Slovenské vlastenecké prostredie teda obozretne sledovalo maďarské symboly a prejavy, čo dokresľujú slová Mikuláša Dohnányho: „*Vybehnú proti tebe páni z vysokých kaštieľov, v drahých šatách, mentiekach, atilách a kalpakococh, budú chystať skvostné obedy pre teba, lež na tých sa ty neohliadaj, to nie sú naši.*“¹³³

O čo sa slovenskí vlastenci otvorenejšie dištancovali od maďarského odevu, o to naliehavejšie túžili definovať vlastný. V dobových textoch nachádzame výraz národný odev (šat, kroj, nosivo) najčastejšie v spojitosti so zábavami či s divadlami. Jeho význam však nebol jednoznačný. Zväčša sa pod ním myslel **Pudový kroj**. Hoci tento odev mal iba lokálny (regionálny) dosah a viazal sa na roľnícku väčšinu spoločnosti, jeho prítťaživosť bola značná. Podobne ako iné javy ľudovej kultúry sa vo svojom sviatočnom prevedení považoval za dôkaz starobylosti a pôvodnosti a za verný prejav národného ducha. Talentovaný maliar Peter Michal Bohúň to vyjadril takto: „*Každí vzdelaňejší národ vistavuje a na svetlo vivádza zo zapomenutja svoje zvláštnosti, svoje starožitnosti, a visoko si ich ceňjac ako poklad i drahje i uskováva. Že k takímto zvláštnostam i národní kroj patrí, ňetreba dokazuvat; druhje národi to dokázali tím, že svetu svojich krojou krásu vistavili... kroj ludu nášho čo sa tíka krási a rozmaňitosti, sa muože ku ktoremukolvek inších národou prirovnat, ba ho i previšit.*“¹³⁴ Preto sa rozhodol „*ňje len tjeťo kroje, ale všetko... zvlášťnejšjeho ako: velebnje kraje, starodávne hradi, vikopanje starožitnosti i atď. v obrazoch kamenopisních vidávat*“.¹³⁵ Skutočne, Bohúň vydal roku 1847 prvý cyklus slovenských ľudových krojov, zhotovený litografickou technikou.

Slovenskí vlastenci speli k tomu, aby kroj opustil svoj prirodzený, iba úzko vymedzený vidiecko-roľnícky priestor a prijal funkciu reprezentanta národa. Za manifestačný prejav možno považovať to, že na slovenských bálach vo Viedni či v Pešti alebo v niektorých slovenských mestách malo niekoľko účastníkov oblečené ľudové kroje (napr. z Turca, Horehronia). Avšak v tomto období sa ešte žiaden z nich nepovýšil na národný symbol.

Pod národným odevom sa mohla myslieť aj kombinácia uhorského odevu, ktorý nosili zemanía, inteligencia a mestské vrstvy, s ľudovým krojom. Aspoň to naznačuje niekoľko litografií P. M. Bohúňa, napr. jeho *Oravský družba a družica*.¹³⁶ Táto línia, ktorá rovnako ostala iba v zárodku, mohla svedčiť o pokuse syntetizovať dva typy odevnej tradície: uhorskú, spojenú s vyššími a so vzdelanejšími vrstvami, a roľnícko-vidiecku.

V treťom význame sa pod označením národný odev mohli skrývať farebné zvýraznenia na ošatení, hlavne počas divadelných predstavení u divákov, no najmä hercov. Prirodzene, išlo o národné farby. V slovenskom prípade máme pred rokom 1848

o takejto praxi niekoľko indícií, ale nie jednoznačné dôkazy.¹³⁷ Celkove sa v predmarcovom období národný odev jasnejšie nevyprofiloval, ambície tohto druhu ostali v rovine zámerov.

Uvedené indície by však mohol podporovať fakt, že počas divadelného predstavenia v Liptovskom Mikuláši na začiatku roka 1847 na jednej strane miestnosti „*červenimi a bjelimi farbami ožjareni transparent sa ligotau*“.¹³⁸ Citát naznačuje, že národné farby Slovákov (pôvodne **biela a červená**) sa mohli vyprofilovať a objaviť na verejnosti už teraz, a nie až počas revolúcie 1848. Jednoznačne to však zatiaľ nemožno tvrdiť, aj v tomto prípade ide iba o hypotézu, ktorú bude potrebné konfrontovať s ďalšími dobovými prameňmi.

4. 8. Sakralizácia ľudovej kultúry

Z doterajšieho textu je hádam jasné, že pred revolúciou 1848 viedol obdiv k ľudu a zaangažovanosť na jeho kultivovaní ešte výraznejšie ako v predchádzajúcom období k sakralizácii ľudovej kultúry. Viaceré jej zložky, ako sme videli na príklade hudby, tanca, odevu, začali plniť národnoidentifikačné funkcie, vlastenecké prostredie všetkých stredo európskych národov v nich videlo, či aspoň chcelo vidieť, dôležitý znak svojho národa. Javy z ľudového prostredia tvorili nezanedbateľnú súčasť tvoriacej sa vysokej národnej kultúry tých čias.

4. 8. 1. Mýtus Jánošíka

V slovenskom prípade sa v 30. a najmä 40. rokoch 19. storočia začala zo zložitej štruktúry ľudovej kultúry tešiť úcte zvlášť jej časť spojená s horským valašským (pastierskym) spôsobom života, ktorá dovtedy vegetovala viac-menej na okraji kultúrneho života. Bezpochyby tomu pomohol kult **Juraja Jánošíka** (a vôbec pozitívne vnímaná zbojnícka tematika), ktorý už predstavoval nespochybniteľnú autoritu a stabilizoval pozitívne atribúty mýtického hrdinu spojené so smelosťou, sebaobetovaním sa, s čestnosťou, so slobodomyselnosťou. Svedčí o tom viacero životopisov Juraja Jánošíka, množstvo básnických diel z pera najvýznamnejších romantických autorov 40. rokov, predovšetkým však Sama Chalupku a Janka Kráľa, prvé divadelné hry (August Horislav Škultéty, Samuel Ormis), ako aj časté zmienky či narážky v publicistike.¹³⁹ Jánošíka, ako ho v tomto období prevažne vykresľovala slovenská kultúra, vyjadril výstižne Štúr vo svojich prednáškach o slovanskej poézii: „*Ale cez tie tiché, dlhé veky zjavil sa i v Tatrách bohatier... Tento Jánošík je veľmi poetická osoba... Národ náš, že videl v ňom muža, ktorý sa za pospolitosť namáha, že videl v ňom obrancu, ktorý proti utlačovaniu skutočne vystupuje – preto si ho v pamäti zvečnil.*“¹⁴⁰ Janko Kráľ, ktorý v predmarcovom období pestoval jánošíkovský kult najpôsobivejšie, si Jánošíka a jeho družinu aj nakreslil.¹⁴¹

4. 8. 2. Bača a drotár

Príťažlivosť symbolu Jánošíka prispela k tomu, že sa začal formovať aj idealizovaný obraz pastiera oviec – **baču**, spojeného s vrchmi, exotickým spôsobom života a pocitom slobody. Práve bača mal napr. podľa Mikuláša Dohnányho predstavovať jeden typ hrdinu v slovenskej dráme.¹⁴² Spoločne s bačom sa označovali za charakteristické znaky Slovákov aj jeho atribúty – spomínaný odzemok, salaš, koliba, široký opasok, valaška. Podľa konštatácie etnologičky Evy Krekovičovej fenomén baču síce zaujímal vo folklórnom materiáli okrajové postavenie a vyvolával v ňom viac negatívnych než pozitívnych obrazov, predsa v tomto období smeroval z okraja záujmu tzv. vysokej kultúry do jej stredu.¹⁴³ Krekovičová má bezpochyby pravdu i v tom, že pod túto zmenu sa podpísal tradičný pozitívny obraz pastiera v spojitosti s narodením Ježiška, ale podľa nás i v súvislosti s biblickým obrazom Dobrého pastiera, a celková idealizácia pastierskeho života v barokovom a dodávame i klasicistickom umení. Taktiež treba prijať, že pastier vytváral zdanie starobylosti a neviazanosti, po čom romantické myslenie tak prahlo.¹⁴⁴ Jedným z motívov bola i potreba jasne sa vyčleňovať voči maďarským symbolom – pastierom roviny, predovšetkým pastierom koní, tzv. *csikósom*. Hoci symbol pastiera rovín a pastiera hôr kotvil v podstate v rovnakom základe, vonkajší kontrast medzi nimi vyznieval jednoznačne. Prečo však práve v slovenskej kultúre nadobudol fenomén baču taký význam, že sa stal jedným z jej hlavných národnoidentifikačných znakov? Odpoveď na túto príčinu tkvie nielen v ideovom, ale aj v sociálnom a politickom pozadí.

Počas 19. storočia dosahoval chov oviec na území Slovenska maximum svojho rozšírenia, a teda i výrazný podiel na poľnohospodárskej výrobe. V polovici tohto storočia sa tu chovalo vyše 2 miliónov oviec, čo predstavovalo takmer tretinu ich stavu v celom Uhorsku. Koncom 60. rokov sa počet oviec dokonca priblížil k 3 miliónom kusov. S ich početnými stádami sa bolo možné stretnúť v každej obci, pričom v horských oblastiach sa chovali hlavne na mlieko, syr, bryndzu.¹⁴⁵ Takže valašstvo (ovčiarstvo) bolo v tomto období jedným z typických prvkov života a vôbec nie neobvyklým zamestnaním Slovákov. Navyše bača niesol veľkú dávku zodpovednosti, od ktorej závisela obživa značnej časti populácie.

Za postupným povyšovaním baču na piedestál národného symbolu sa zároveň skrýval vývoj sociálnej štruktúry slovenskej spoločnosti, ktorý nadobúdala deformované črty najmä preto, lebo do národného spoločenstva sa šľachta, s výnimkou časti zemanov, i ďalšie majetné vrstvy začleňovali iba náznavo a politika, ktorej nositeľom bola práve šľachta, neotvárala priestor národnej emancipácii Slovákov, naopak – otvárala ho ich asimilácii. Preto národné hnutie bolo nútené zvýrazňovať plebejskú zložku, mimochodom v období romantizmu všeobecne oceňovanú, a rodiaču sa slovenskú politiku opierať o nepriviligované vrstvy. Prirodzene, tento stav nebol apriórne nemenný, v prípade priaznivej zmeny politických pomerov v nasledujúcich rokoch a desaťročiach mohlo dôjsť k priaznivejšiemu postoju politickej elity

k slovenskej otázke a tým aj k prirodzenejšiemu sociálnemu a kultúrnemu vývoju Slovákov.

Iný typ zamestnania, ktoré nadobúdalo prvé črty národného symbolu, bolo drotárstvo. Toto regionálne vymedzené remeslo, spojené predovšetkým s Kysucami, menej intenzívne s horným Spišom, sa v pestrej zmesi vtedajších zamestnaní vynímalo značne exoticky. Už Ján Čaplovič, žijúci vo Viedni, venoval drotárom spolu s plátenníkmi najväčší priestor zo všetkých remesiel rozšírených medzi Slovákmí.¹⁴⁶ Ale tendencia povyšovať **drotára** na národný symbol nevychádzala z domáceho prostredia. Už v prvých desaťročiach 19. storočia si drotári, medzi ktorými bolo nemálo chlapcov, hľadali prácu ďaleko od domova i vlasti. Bezosporu exotickým charakterom práce, oblečením, skromným spôsobom života, samostatnosťou púťali na seba pozornosť okolia predovšetkým vo veľkomestskom prostredí Pešti, Prahy, Viedne. Kým u jedných vzbudzovali súcit či obdiv, u druhých vyvolávali pohrdanie. Dobové pramene naznačujú, že v maďarskom šľachtickom prostredí sa negatívny obraz drotára prenášal na Slovákov ako celok.¹⁴⁷ Naopak, česká vlastenecká spoločnosť si drotárov zväčša idealizovala, zjednodušene v nich vidiac typických predstaviteľov Slovákov. Drotár jej symbolizoval biedu a útlak, ale i statočnosť a skromnosť blízkych bratov Slovákov. Veľavravným je to, že prvá česká opera, ktorá mala premiéru roku 1826 v Prahe, ako sme už konštatovali, sa nazývala *Dráteník*.¹⁴⁸ Národnoidentifikačná funkcia drotára vzrástla najmä v 50. rokoch 19. storočia, keď v ňom aj slovenská kultúra začala vidieť symbol vlastného národa.

4. 8. 3. Národná kuchyňa

Ešte v zárodočnejšej fáze sa nachádzala profilácia národnej kuchyne. Prirodzene, aj tu hral dôležitú rolu ideologický konštrukt, ktorého cieľom bolo potvrdzovať odlišný a jedinečný charakter národa, ale zároveň ho limitovali prírodná a sociálna realita, ich možnosti a z toho plynúce gastronomické návyky. V dobových dokumentoch sa, prirodzene, písavalo o typických či obľúbených jedlách a nápojoch, teda tých, ktoré sa konzumovali najčastejšie. Pritom ich regionálna pestrosť a početnosť bola značná. Za jedného z prvých zostavovateľov „jedálneho lístka“ Slovákov možno považovať Jána Čaploviča. Medzi obľúbenými a častými nápojmi, ktoré sa neskôr stali príznačné pre Slovákov, spomenul borovičku, hriate, medovinu, v prípade jedál zasa rozličné podoby halušiek, koláčov, mliečnych výrobkov (bryndza, oštiepok), jedlá z kapusty, demikát (bryndzová polievka).¹⁴⁹ Domnievame sa, že isté symbolické črty obsahuje Čaploviča konštatácia, že **bryndzu**, ktorú považoval za najlepši syr v Uhorsku, „vyrábajú len Slováci, a to tí, ktorí žijú... v Oravskej, Trenčianskej... v Liptovskej, Zvolenskej, Spišskej, Gemerskej a Šarišskej stolici. Ako tokajské kráľuje medzi vínami, tak je breznianska bryndza kráľovnou medzi všetkými syrmi“.¹⁵⁰ S podobnými predstavami o gastronómii Slovákov sa možno stretnúť i v domácej spisbe. V predrevolučnom období sa však ešte nevyprofilovalo jedno či niekoľko jedál, ktorým

by sa jednoznačnejšie prisúdili typické znaky Slovákov a tomu primerane sa tešili obdivu. To isté platí o alkoholických nápojoch. Masová konzumácia pálenky bola totiž pomerne novým javom a navyše odpor národného hnutia v 40. rokoch 19. storočia proti pitiu alkoholických nápojov tento proces spomaľoval. Výraznejšie a vyhranenejšie národnoidentifikačné znaky sa na pôde gastronómie objavovali až po revolúcii v 2. polovici 19. storočia.¹⁵¹

4. 9. Záver kapitoly

V 30. a 40. rokoch 19. storočia sa urýchlila tvorba národných symbolov. Vzrástol ich počet, rozšírili sa ich atribúty, zosilnelo citové prežívanie a celkove sa dotvorilo ich jadro. Niektoré symboly už boli úplne vyprofilované, iné nadobúdali konkrétnejšie znaky. V ďalších prípadoch sa ešte len kryštalizovali emotívne podfarbené javy, ktoré nadobúdali prvé národnoidentifikačné znaky a funkcie a na skutočné symboly sa pretvárali neskôr, v nasledujúcich desaťročiach.

Základné podoby vytvárania a obsah slovenských symbolov sa v elementárnych rysoch zhodovali s podobným vývojom susedných národov. Prirodzene, ich konkrétny obsah sa od nich v mnohom odlišoval. Časť symbolov spojená predovšetkým s minulosťou sa v tomto období už iba potvrdila. Značne sa rozrástli symboly viažuce sa k Tatrám a k živej i neživej prírode spojenej s týmto horstvom. Čoraz zreteľnejšie začali označovať celý slovenský priestor. Táto konštatácia ešte výraznejšie platí o symboloch spojených s ľudovou, predovšetkým so zbojníckou a do 20. rokov 19. storočia s okrajovou pastierskou (valašskou) kultúrou. Natoľko, že sa často hovorí o plebeizácii slovenskej kultúry. V každom prípade sa slovenská symbolika vyznačovala vyššou mierou plebejských znakov ako okolité kultúry, hoci v romantickom období ich obdivovali všetky národné hnutia. Častejšie ako u okolitých národov vykazovali slovenské symboly pesimistické črty, slabšie zastúpenie v nich mali historické javy spojené s významnými bitkami a so zlomovými udalosťami uhorských dejín. O to viac sa v atmosfére ohrozenia zdôrazňovali ako prelomové medzníky udalosti prítomnosti, ktoré znamenali aktívny prejav odporu proti maďarizácii. Architektonické symboly sa viac-menej obmedzovali na hrady, riedko boli zastúpené symboly učencov a svätcov, ale aj hrdinov bojovníkov. Naopak, početne v nich boli zastúpené slovanské motívy a inšpirácie (osobnosti, historické udalosti).

Oproti minulým desaťročiam vidieť výrazný posun v ritualizácii symbolov. Práve vďaka viacerým obradom, vyvolávajúcim kolektívny citový zážitok, sa zvyšovala ich pôsobivosť a presvedčivosť. Medzníkom v tomto smere bola predovšetkým slávnosť na Devíne roku 1836. Novým prvkom bolo i to, že sa priestor, dosah a formy manifestácie symbolov postupne rozširovali. Najskôr si ich osvojovala širšia vlastenecká spoločnosť, ale vidieť už i momenty, že ich začala registrovať aj širšia verejnosť. Vhodným nástrojom na to boli hlavne mestské bály, divadlá, náboženské obrady či slávnosti (súvisiace napr. s Cyrilom a Metodom). V istých okamihoch sa ocitli symboly

i na verejnom priestore. Hoci v porovnaní s maďarským či českým prípadom boli prejavy tohto druhu veľmi skromné, možno sledovať, ako sa cestou zdola (bez pomoci politiky, majetných vrstiev a pod.) upevňovali základy slovenskej národnej symboliky.

Symbolsy sa nekultivovali a nemanifestovali iba jednotlivo. Oveľa častejšie ako k ritualizovaniu dochádzalo k ich synkretizácii – miešaniu, kríženiu, spájaniu. Napr. pri ospevovaní Tatier sa neraz vzýval i Kriváň, orol či Dunaj (Váh). Mýtus Veľkej Moravy sa zasa veľmi často prekryval nielen s kultom jej panovníkov a svätcov, s centrálnymi lokalitami ako Devín a Nitra (Zobor), ale v záujme dokazovania kontinuity aj s Trenčínom, s Matúšom Čákom či Jánom Jiskrom a v snahe naznačovať osudovú diskontinuitu i s Uhorskom, prevažne vnímaným ako symbol neprajný Slovákom. Zbojník občas splýval nielen s Jánošikom, ale aj s bačom, pastierom. Rovnako to platilo opačne. Synkretizácia symbolov pomáhala umocňovať zážitky, vytvárať akýsi celistvý dojem zo seba a posilňovala presvedčivosť symboliky ako celku.

V tomto období možno aj na príklade fungovania a zloženia symbolov už zreteľne sledovať, ako sa vytvárali čoraz tesnejšie väzby medzi kategóriami ako národ, príroda (národné územie, priestor), politika.

Poznámky a literatúra

¹ Chalupka, J.: Uhorské zmätky a roztržky. In: Ormis, J. V.: O reč a národ. Bratislava 1973, s. 472.

² Pozri Schulz, G: Romantika. Dějiny a pojem. Praha – Litomyšl 1999, s. 84 – 88; Barna, G.: Reale Grenzen – symbolische Welten. In: Acta Ethnologica Danubiana, 2 – 3, Dunaszerdahely – Komárom 2001, s. 23 – 35; Želo, L.: Slávy dcera a starožitnosti. Zora, IV, 1840, s. 23 – 24.

³ Tento význam potvrdzuje napr. J. M. Hurban: „*Od Bratislavy sa dvíhajú Tatry a stúpajú hore Nitrianskou, Trenčianskou, Oravskou stolicou, až v Liptove a Spiši k sláve svojej dorastúc, potom sa po hraniciach polnočnovýchodných, hneď v nižších, hneď vyšších kopcoch, holiach a horách na spôsob kopy až k Sedmohradsku zatáčajú. Na tejto večnej ceste našich velebných Tatier nájdeš Babu, Vysokú, Biele hory, dvojhľavý Zobor, Inovec... strašlivý Harmanec... na boku tiché, hrobové Sitno, zlaté bane, bohatú Štiavnicu varujúce.*“ Hurban, J. M.: Slovensko a jeho život literárny. Dielo II. Zostavila V. Bosáková. Bratislava 1983, s. 23.

⁴ Tamže, s. 22.

⁵ Hrbata, Z.: Romantism a Čechy. Praha 1999, s. 66.

⁶ Slovenskje pohľadi, 1846, Djel I., svazok I, s. 19.

⁷ Pozri Sedlák, I.: Strieborný vek II. Dokumenty. Košice 1970, s. 260.

⁸ Pozri báseň J. Emmanuela na Bučanského, SNK-ALU, sig. MJ 798.

⁹ Hroboň, L.: Básne – listy – úvahy. Zostavil E. Hleba. Martin 1979, s. 38; Hurban J. M.: Slovensko a jeho život literárny, s. 22.

¹⁰ Rapant, D.: Tatrín. Martin 1950, s. 9.

- ¹¹ Kollár, J.: *Národné spievanky*, II. diel. Pripravil E. Pauliny. Bratislava 1953, s. 526.
- ¹² Dobšinský, P.: *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848*. Martin 1972, s. 194.
- ¹³ List S. Jurenku V. Paulinymu zo 4. 9. 1847. SNK-ALU, sig. 2 A 16.
- ¹⁴ Lipták, Ľ.: *Tatry v slovenskom povedomí*. Slovenský národopis, 49, 2001, s. 147.
- ¹⁵ Hučko, J.: *Gašpar Fejérpataky-Belopotocký. Život a dielo*. Bratislava 1965, s. 130.
- ¹⁶ Sedlák, I.: cit. dielo, s. 260.
- ¹⁷ Pozri Fejérpataky-Belopotocký, G.: *Vlastný životopis*. Pripravil P. Liba. Bratislava 1975, s. 62 a 69; *Listy Ľudovíta Štúra I*. Pripravil J. Ambruš. Bratislava 1954, s. 264 – 265; Houdek, I.: *Národné vychádzky na Kriváň*. Slovenské pohľady, XLIX, 1993, s. 743 – 750.
- ¹⁸ Pozri Butvin, J.: *Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia u štúrovcov*. In: *Veľká Morava a naša doba*. Bratislava 1963, s. 140.
- ¹⁹ SNK-ALU, sig. 29 K 55.
- ²⁰ *Slovenské národné noviny*, 5. 9. 1845, č. 11, s. 42.
- ²¹ Paulinyho záznamník v SNK-ALU, sig. 2 B 3, s. 113; Hleba, E.: *Rukopisná tvorba levošských pamätíc a zábavníkov*. Prešov 1996, s. 13.
- ²² Hučko, J.: *Michal Miloslav Hodža*. Bratislava 1970, s. 36.
- ²³ Hrbata, Z.: cit. dielo, s. 37 – 38.
- ²⁴ Cit. podľa Hučko, J.: *Gašpar Fejérpataky-Belopotocký*, s. 80.
- ²⁵ Mráz, A.: cit. dielo, s. 55.
- ²⁶ O Devíne najnovšie Kiliánová, G.: *Mýtus hranice: Devín v kolektívnej pamäti Slovákov, Maďarov a Nemcov*. Historický časopis, 50, 2002, s. 633 – 650; pozri tiež Butvin, J.: *Devín v slovenskom národnom hnutí*. Zborník Filozofickej fakulty UK Historica, XXI, 1971, s. 3 – 8.
- ²⁷ Pozri Štúrove slová na Devíne. In: *Živá voda. Pamätnica k 150. výročiu štúrovskej vychádzky na Devín*. Zostavil D. Machala. Bratislava 1988, s. 44.
- ²⁸ Pozri Dann, O.: *Nation und Nationalismus in Deutschland 1770 – 1990*. München 1996, s. 108 – 109.
- ²⁹ Hurban, J. M.: *Ľudovít Štúr – Rozpomienky*. Pripravil J. Štolc. Bratislava 1959, s. 89; Butvin, J.: *Devín v slovenskom národnom obrodení*, s. 4.
- ³⁰ Hurban, J. M.: *Ľudovít Štúr – Rozpomienky*, s. 90.
- ³¹ *Listy Ľudovíta Štúra I*. Pripravil J. Ambruš. Bratislava 1954, s. 38.
- ³² Sedlák, I.: cit. dielo, s. 65.
- ³³ Kritické vydanie vyšlo roku 1959 v Bratislave. Pozri s. 90 – 100.
- ³⁴ Matula, V.: *Devín 24. apríla 1836*. In: *Živá voda*, s. 34 – 41.
- ³⁵ *Reč Ľudovíta Štúra*, tamže, s. 44.
- ³⁶ Prvýkrát ju uverejnil Karol Kuzmány v almanachu Hronka. Díl II, swazek 1, 1837, s. 9 – 10.
- ³⁷ Sedlák, I.: cit. dielo, s. 71.
- ³⁸ *Živá voda*, s. 49.

- ³⁹ Béder, J.: Spoločnosť česko-slovanská a Slovanský ústav v Bratislave v rokoch 1835 – 1840. In: Sborník štúdií a prác Vysokiej školy pedagogickej v Bratislave. Zväzok I, zošit 1. Bratislava 1957, s. 12; Butvin, J.: Devín v slovenskom národnom obrodení, s. 6.
- ⁴⁰ Púť po otčine. Výber z rukopisných cestopisov mladých štúrovcov. Pripravil M. Eliáš. Bratislava 1981, s. 28.
- ⁴¹ Marták, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže v Levoči 1835 – 47. In: Slovenské divadlo, 9, 1961, č. 2, s. 158.
- ⁴² Pozri Hurban, J. M.: Ľudovít Štúr – Rozpomienky, s. 96 – 97.
- ⁴³ Hroch, M.: Na prahu národní existence. Praha 1999, s. 194.
- ⁴⁴ V tomto smere je veľavravné, že počas celého 19. storočia až do roku 1918 je známy iba jeden prípad poslovenčenia si maďarského priezviska. Po roku 1849 začal Gašpar Fejérpataky používať slovenské znenie tohto mena Belopotocký, argumentujúc okrem iného tým, že ho mali aj jeho šľachtickí predkovia.
- ⁴⁵ Pozri napr. Sedlák, I.: cit. dielo, s. 122.
- ⁴⁶ Francisci, J.: Vlastný životopis. Bratislava 1956, s. 70 – 71.
- ⁴⁷ Pozri Hurban, J. M.: Ľudovít Štúr – Rozpomienky, s. 97.
- ⁴⁸ Hrbata, Z.: cit. dielo, s. 143.
- ⁴⁹ Hronka. Podtatranská zábavnice. Dílu I. swazek 1, 1836, s. 61.
- ⁵⁰ Tamže, s. 59.
- ⁵¹ Pozri Kollár, J.: Národné spievanky I. Bratislava 1953, s. 82; Hronka, s. 59.
- ⁵² Zpráva Slovenského Národného divadla Nitrianskeho v Sobotišti založeného Dne 5. srpna 1841. Bratislava, b. u. r., s. 17, 20, 64.
- ⁵³ SNK-ALU, sig. MJ 64.
- ⁵⁴ Púť po otčine, s. 35.
- ⁵⁵ Listy Ľ. Štúra I, s. 269.
- ⁵⁶ Štúr, Ľ.: Cesta Považím. In: Dielo II – Slovania, bratia. Pripravil J. Ambruš. Bratislava 1956, s. 129.
- ⁵⁷ Pozri Majtán, M.: Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik a štúrovcí – a názov Bratislava. Slovenská archivistika, 31, 1996, č. 2, s. 48 – 59.
- ⁵⁸ Pozri Mésároš, J.: Cyrilometodská tradícia v slovenskom národnom obrodení. Historické štúdie, 37, Bratislava 1996, s. 27 – 47; Butvin, J.: Veľkomoravská a cyrilometodská tradícia v slovenskom národnom obrodení. Historické štúdie XVI, 1971, s. 131 – 150.
- ⁵⁹ Hurban, J. M.: Slovensko a jeho život literárny, s. 42 – 43.
- ⁶⁰ Kollár, J.: Kocel. Kníže nitranské slowenské. Výklad jeho jména. In: Zora. Almanach na rok 1840, roč. 4, s. 276.
- ⁶¹ Zora. Almanach na rok 1835, pred s. 141.
- ⁶² Pozri Hurban, J. M.: Slovensko a jeho život literárny, s. 43; Dielo Jána Hollého. Zv. 9 a 10. Trnava 1950, s. 95 a 132.

- ⁶³ Pozri Vongrej, P.: Dielo Sama Vozára. Martin 1967, s. 201.
- ⁶⁴ Štúr, L.: Starý a nový vek Slovákov. In: Dielo v piatich zväzkoch, zv. II. Ed. J. Ambruš. Bratislava 1956, s. 79 – 83; Hurban, J. M.: Slovensko a jeho život literárny, s. 43.
- ⁶⁵ Listy Ľudovíta Štúra I, s. 268 – 269.
- ⁶⁶ Štúr, L.: Z prednášok o histórii Slovanov. In: Dielo v piatich zväzkoch, zv. II, s. 45.
- ⁶⁷ Hurban, J. M.: Slovensko a jeho život literárny, s. 49.
- ⁶⁸ Rapant, D.: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Diel druhý Dokumenty. Liptovský Mikuláš 1943, s. 25.
- ⁶⁹ Béder, J.: cit. dielo, s. 73.
- ⁷⁰ Listy Ľudovíta Štúra I, s. 139.
- ⁷¹ Listy Jána Francisciho I. Pripravil M. Eliáš. Martin 1990, s. 48.
- ⁷² Béder, J.: cit. dielo, s. 73; Dielo Jána Hollého, zv. 8. Red. J. Ambruš. Trnava 1950, s. 45.
- ⁷³ Samo a jeho kráľovstvá. Slovenský pozorník VI, 1847, s. 57 – 58.
- ⁷⁴ Dielo Jána Hollého, zv. 9, s. 128, a zv. 10, s. 183.
- ⁷⁵ Hurban, J. M.: Slovensko a jeho život literárny, s. 46; Rovnako dramaticky vnímal Matúša Čáka V. Pauliny-Tóth: „*Od 15. júna 1312, keď pri Rozhanovciach zlomená bola moc a sila posledného bohatýra (rozumej Matúša Čáka – pozn. autora) slovenskej slobody, až do roku 1848 hustá tma pokrývala obzor nášho narodno-politického života.*“ Pauliny-Tóth, V.: Tri dni so Štúrovho života. Pacov 1919, s. 7.
- ⁷⁶ Práca O. Šoltésa o Jánovi Husovi. SNK-ALU, sig. MJ 20, s. 151.
- ⁷⁷ Dielo Jána Hollého, zv. 8, s. 45.
- ⁷⁸ Nitra. Dar drahým krajanom slovenským... od Miloslava Jozefa Hurbana. Ročník II. V Prešporku 1844, s. 9.
- ⁷⁹ Pozri Tibenský, J.: Alojz Mednyanszky a Slovensko. In: Mednyanszky, A.: Malebná cesta dolu Váhom. Bratislava 1962, s. 37.
- ⁸⁰ Pozri napríklad Hroboň, Ľ.: Básne – listy – úvahy. Zostavil E. Hleba. Martin 1979, s. 43; Zora, 1840, s. 263 – 269; Tatranka, 1842, diel II, zv. 3, s. 58 – 61.
- ⁸¹ Sedlák, I.: cit. dielo, s. 131.
- ⁸² Tamže, s. 89, 91, 144; pozri tiež list Š. Launera, SNK-ALU, sig. M 104 F 38.
- ⁸³ Sedlák, I.: cit. dielo, s. 137.
- ⁸⁴ City vděčnosti mladých synů Slovenska. Pripravil V. Matula. Bratislava 1959.
- ⁸⁵ Domová pokladnica. Kalendár na rok običajní: 1847. Vidává Daniel Lichard. V Skalici, b. u. r., s. 114 – 115; Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha (LA PNP), Kázně J. M. Hurbana, 3 F 14.
- ⁸⁶ Einstein, A.: Hudba v období romantizmu. Bratislava 1989, s. 60.
- ⁸⁷ Tamže, s. 58.
- ⁸⁸ Slovenske narodnje novini, 30. 3. 1847, s. 691; pozri tiež číslo z 18. 5. 1846, s. 477.
- ⁸⁹ Kočí, J.: České národní obrození. Praha 1978, s. 309.
- ⁹⁰ Csorba, L. – Velkey, F.: Reform és forradalom (1790 – 1849). Debrecen 1998, s. 189.

- ⁹¹ Urbancová, H.: Novouhorský štýl v slovenskej hudobnej kultúre a procesy sebaidentifikácie (rukopis štúdie v tlači), s. 4.
- ⁹² Banáry, B.: Slovenské národné obrodenie v hudbe. Martin 1990, s. 39.
- ⁹³ Sedlák, I.: cit. dielo, s. 124, 125.
- ⁹⁴ Slovenskje národňje novini, 15. 9. 1846, č. 119, s. 477.
- ⁹⁵ Pozri Marták, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže slovenskej v Levoči, s. 146.
- ⁹⁶ Pozri Steinbauer, J.: Land der Hymnen. Eine Geschichte der Bundeshymnen Österreichs. Wien 1997, s. 8.
- ⁹⁷ Pozri Kozik, Z.: „Mazurek Dąbrowskiego“: Geneza historyczna utworu jako hymnu narodowego. In: 200 lat mazurka Dąbrowskiego. Red. S. Frica. Piotrków Trybunalski 1998, s. 9–25.
- ⁹⁸ Pozri Kiss, G. Cs.: Lijepa naša u srednjoeuropskom kontekstu. In: Croato-Hungarica (A magyar-horvát kacsolatok 900 éve alkalmából). Záhreb 2002, s. 1 (podľa rukopisu autora).
- ⁹⁹ Pražák, A.: České obrození. Praha 1948, s. 359–364; Kočí, J.: cit. dielo, s. 386–387; Lněničková, J.: České země v době předbřeznové 1792–1848. Praha 1999, 343–344.
- ¹⁰⁰ Kiss, G. Cs.: cit. dielo; Rozman, A.: France Prešern (1800–1849). In: Prešern, F.: Básne/Pesmi. Kranj 2002, s. 158–161 a 173.
- ¹⁰¹ Pozri Kujawińska-Courtney, K.: Patriotyczne glosy: Europejskie hymny narodowe jako patriotyczno-kulturowe znaki. In: 200 lat mazurka Dąbrowskiego, s. 73–75.
- ¹⁰² Kollár, J.: Národné spievanky I, s. 81–82.
- ¹⁰³ Kružliak, I.: Cyrilometodský kult u Slovákov. Prešov 2003, s. 47.
- ¹⁰⁴ Slovenskje národňje novini, 28. 8. 1846, č. 113, s. 453.
- ¹⁰⁵ Zpráva Slovenského Národného divadla Nitrianskeho v Sobotišti, s. 20.
- ¹⁰⁶ Nový i Starý Wlastenský kalendář a Slovenský pozorník na rok Páně 1842 w Lewoči, s. 41–42.
- ¹⁰⁷ Zpráva Slovenského Národného divadla Nitrianskeho v Sobotišti, s. 34; pozri tiež Orol tatránski, 19. 6. 1846, č. 33, s. 262.
- ¹⁰⁸ Orol tatránski, 1. 2. 1848, č. 86, s. 687.
- ¹⁰⁹ Orol tatránski, 20. 4. 1847, č. 61, s. 486.
- ¹¹⁰ Tamže.
- ¹¹¹ SNK-ALU, sig. MJ 900, s. 39–40.
- ¹¹² Banáry, B.: cit. dielo, s. 40–41.
- ¹¹³ Pozri Pražák, A.: České obrození, s. 348.
- ¹¹⁴ SNK – ALU, sig. A 224; Strieborný vek II, s. 129.
- ¹¹⁵ Nowý i Starý Wlastenský Kalendář na rok Páně 1838, roč. 9, s. 36.
- ¹¹⁶ Pozri Brtáň, R.: Janko Matúška – pevec hymny 1821–1971. Dolný Kubín 1971.
- ¹¹⁷ Podhradský, J.: Zo života Jána Kollára. Slovenské pohľady, XIII, 1893, s. 448.
- ¹¹⁸ Pauliny-Tóth, V.: Zlomky z denníka. In: Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi. Zostavil J.

V. Ormis. Bratislava 1955, s. 192.

¹¹⁹ Orel, D.: Státní hymna československá. Bratislava IX, 1935, č. 1 – 2, s. 109 – 114; Kovačka, M.: Matúškova Nad Tatrou sa blýska – pieseň štúrovského exodu. In: Nad Tatrou sa blýska. Bratislava 1994, s. 19 – 26; Vongrej, P.: Poldruhastoročie slovenskej hymny. Slovenské pohľady, 1994, č. 3, s. 138 – 139.

¹²⁰ Pozri Dobšínský, P.: Deje Jednoty mládeže slovenskej, s. 292, 305.

¹²¹ Urbancová, H.: cit. dielo, s. 3.

¹²² Tamže, s. 4.

¹²³ Slovenskje národňje novini, 24. 3. 1846, č. 68, s. 270.

¹²⁴ Marták, J.: cit. dielo, s. 154.

¹²⁵ Tamže, s. 158.

¹²⁶ Slovenskje národňje novini, 18. 10. 1848, č. 119, s. 477.

¹²⁷ Zuberová, M.: Tisícročie módy. Martin 1988, s. 133 – 134.

¹²⁸ O premenách tohto ošatenia pozri tamže, s. 124, 139, 140, 175.

¹²⁹ Pozri Pannonia, 28. 1. 1847, s. 44.

¹³⁰ Pozri Holec, R.: Fridrich List, Ochranný spolok a Slovensko. Studia Historica Nitriensia, VII, 1998, s. 97 – 125.

¹³¹ Pozri Slovenskje národňje novini, 24. 3. 1846, č. 68, s. 270.

¹³² Tamže, č. 183, s. 731.

¹³³ Hleba, E.: Rukopisná tvorba levočských pamätníc a zábavníkov, s. 130.

¹³⁴ Orol tatránski, 12. 12. 1846, č. 47, s. 376.

¹³⁵ Tamže.

¹³⁶ Pozri Zuberová, M.: cit. dielo, s. 194.

¹³⁷ Pokusy utvoriť odev v bielo-modro-červenom prevedení síce uvádza Soňa Kovačevičová, ale bez udania zdroja informácie. Pozri Kovačevičová, S.: Liptovský Svätý Mikuláš. Mesto spolkov a kultúry v rokoch 1835 – 1945. Liptovský Mikuláš 1992, s. 67; Bielo-modro-červené prvky sa mali objaviť i na odeve tanečnice K. Zechentera-Laskomerského na Slovanskom bále vo Viedni. Pozri Zechenter-Laskomerský, K.: Päťdesiat rokov slovenského života I. Bratislava 1974, s. 111.

¹³⁸ Slovenskje národňje novini, 30. 3. 1847, č. 173, s. 691.

¹³⁹ Pozri Goszczyńska, J.: cit. dielo, s. 111 – 137; Brtáň, R.: Jánošík v slovenskej literatúre. Vlastivedný časopis, XII, 1963, č. 2, s. 57 – 59.

¹⁴⁰ Štúr, L.: O poézii slovanskej. Zostavil P. Vongrej. Martin 1987, s. 73 – 74.

¹⁴¹ LA PNP, fond Janko Kráľ, varia.

¹⁴² Marták, J.: cit. dielo, s. 160.

¹⁴³ Krekovičová, E.: Od obrazu pastiera v slovenskom folklóre k národnému symbolu. Slovenský národopis, 42, 1994, č. 2, s. 142 – 143.

¹⁴⁴ Tamže, s. 147.

¹⁴⁵ Dejiny Slovenska II. Zostavili V. Matula – J. Vozár. Bratislava 1987, s. 497.

¹⁴⁶ Čaplovič, J.: Etnografia Slovákov v Uhorsku, s. 168 – 169.

¹⁴⁷ Orol tatránski, 26. 2.1847, č. 56, s. 442.

¹⁴⁸ Guleja, K.: Slovenskí drotári, nositelia ľudových vzťahov česko-slovenských. Slovanský přehled, XLV, 1959, s. 292.

¹⁴⁹ Čaplovič, J.: Etnografia Slovákov v Uhorsku, s. 95, 97 – 98, 151.

¹⁵⁰ Tamže, s. 151 – 152.

¹⁵¹ Stoličná, R.: Etnická príznakovosť v strave. In: Rozpravy k slovenským dejinám. Zostavil V. Čičaj. Bratislava 2001, s. 240 – 257.

5. REVOLUČNÁ KRÍZA 1848 – 1849 A NÁRODNÉ SYMBOLY

*„Na hradbách slobody iskria hviezdy zlaté,
To na vašich prsiach tie tri dúhy sväté:
Biel-modro-červená, zástava spasenia;
Pod ňu sa, Slovania, do zbroja, do zbroja!“*

Karol Kuzmány

Revolúcia v rokoch 1848 – 1849 predstavuje v strednej Európe v každom smere významný historický medzník. Už v priebehu marca 1848 sa tu uzavrela dlhá epocha stavovskysky usporiadanej spoločnosti a otvorila sa cesta k utváraniu občianskej spoločnosti. Aj v habsburskej monarchii sa zrušili stáročné výsady spoločenskej menšiny, inštitút poddanstva a zrovnoprávnili sa ľudia pred zákonom. Absolutizmus vystriedal konštitučný (ústavný) režim a s ním sa uplatnili aj základné liberálne a občianske práva a systém ľudového zastupiteľstva. Politika sa teda prestala tvoriť už len v kabinetnom zákulisí, v úzkom kruhu spoločenskej elity, ale postupne sa stávala, či sa aspoň mala stať, aj vecou verejnou. V habsburskej monarchii vlastne po prvýkrát začala vtáhovať do svojho diania širokú verejnosť. Jej názory a postoje sa pociťovali ako dôležité, na ne sa odvolávali a sčasti i spoliehali rôznorodé, neraz znepriatelené politické elity. Teda verejná mienka sa stávala dôležitým komponentom politických rozhodnutí a naopak politika sa usilovala ovplyvňovať verejnú mienku. Politický život sa začal najmä v krízových momentoch prenášať aj do verejných priestorov. Konali sa pestré podporné i protestné verejné akcie v podobe zhromaždení, manifestácií, povstaní, vojen, pochodov. Ich arénou bývali námestia, haly, dvorany, pohostinstvá, bojiská, ale i chrámy.

5. 1. Nové pozície a podoby symbolov

Neobvyklé revolučné virvary, vyhrotené politické a ozbrojené konflikty, nečakané nádeje a víťazstvá, rovnako ako nechcené sklamanie a bolestné prehry, ktoré sa v krátkom slede striedali pred očami zaskočenej, oduševnenej i zastrašenej verejnosti v habsburskej monarchii, a zvlášť v Uhorsku, priam volali po symbolickom vyjadrení. Vďaka tomu význam, dosah a funkčnosť symbolov výrazne stúpili a v základnom vymedzení zohrávali u všetkých politických síl rovnakú úlohu. Podstatne viac ako predtým sa stávali priamym nástrojom i nutnou súčasťou zápasov politických záujmov, ideí a koncepcií. Jednotlivým politickým táborom mali dodávať na presvedčivosti, zvyšovať ich autoritu a sebavedomie. Aj prostredníctvom symbolov manifestovali politické elity pred vlastnou i cudzou verejnosťou, pred spojencami i protivníkmi

svoje pozície, záujmy, ciele, programy, ambície, ale aj hodnoty a ideály vo verejnom priestore neporovnateľne otvorenejšie ako pred rokom 1848. Symboly pomáhali umocňovať spoločné prežívanie a s ním aj pocit spolupatričnosti a jednoty. Teda mali mobilizovať čo najväčšiu podporu a zomknutosť vlastného tábora – prívržencov aj sympatizantov, získavať váhajúcich či ľahostajných, ale taktikež vytvárať protiváhu symboliky svojich protivníkov a nepriateľov. Organickou súčasťou týchto procesov boli úsilia politických síl dosiahnuť, zväčša naliehavo, potvrdenie legitimity vlastných či sebe blízkych symbolov. Zreteľné zmeny zaznamenala aj zostava symbolov, ktorá nadobudla pestrejšie a štruktúrovanejšie podoby. Symboly podporovali dosiahnuté zmeny, manifestovali príklon k novým politickým silám, ale rovnako demonštrovali ambície odporcov týchto zmien. Vyjadrovali heslá slobody a rovnosti aj volanie po poriadku a stabilite. Podporovali proces vytvárania konštitučných politických inštitúcií, no takisto opačný proces – ich demontáž.

V zostave symbolov získali počas krátkeho dvojročia 1848 – 1849 primárnu pozíciu symboly, ktoré sa spájali s národom. Bol to logický dôsledok toho, že základ konfliktov a protirečení sa skoncentroval predovšetkým na nacionálnu otázku a zápas rôznych nacionálnych ambícií a záujmov sa stal hlavnou príčinou tragických konfliktov, hrdinstiev, krátkodobých výhier, prehier i konečných sklamaní. Už od marca 1848 sa v habsburskej monarchii v priebehu niekoľkých týždňov až prekvapujúco rýchlo radikalizovali všetky národné hnutia. Ich ciele sa v základnom vymedzení stotožňovali. Dovoľávali sa udržania či získania práv pre vlastný národ, ako aj ochrany tohto národa vyčlenením jeho územia a zriadenia vlastných autonómnych politických orgánov, teda získanie či uhájenie vlastnej národnej štátnosti. Tak sa národné symboly stali nielen účastníkom, ale aj akceleratorom až prekvapujúco vitálnych štátoprávnych zápasov v habsburskej monarchii. Ich uznaním sa mal potvrdiť status legitimity a oficiality samotných národných hnutí a ich ambícií spojených s uznaním práv a rovnoprávneho postavenia vlastného národa, v konečnom dôsledku i rola jeho jedinečnosti a nenahraditeľného historického poslania.

V ovzduší napätia, nedôvery a ozbrojených stretov sa pozornosti jednotlivých politických táborov i verejnosti začali tešiť predovšetkým heraldické symboly – znak (erb), vlajka, farby, ďalej hymnické piesne, v menšej miere i národný odev. Práve ony preukázali schopnosť v krízových situáciách najpresvedčivejšie a najpôsobivejšie vytvárať pocit jednoty, spoločného osudu, lepšej budúcnosti a vyvolávali potrebu za tieto hodnoty bojovať či verejne ich demonštrovať. Sprevádzali všetky dôležité udalosti, ktoré sa silno fixovali v kolektívnej pamäti, vďaka čomu väčšina z týchto symbolov natrvalo zaujala centrálnu miesto v národnej, resp. štátnej symbolike. To plne platí aj u Slovákov.

Pri niektorých národných hnutiach a politických silách išlo o používanie a uplatnenie už známych či oficiálnych symbolov, pri druhých, kam patrí aj slovenský prípad, sa tieto tzv. heraldické symboly v úlohe národného symbolu objavili na

verejnosti v podstate prvý raz až roku 1848 ako nové alebo ako výsledok významového a formálneho pretransformovania sa historických symbolov. Prirodzene, isté indicie fixovania týchto symbolov na národ, ako sme naznačili v predchádzajúcej kapitole, existovali už pred rokom 1848, no až spolitizovaná situácia umožnila tento proces urýchliť a dotvoriť.

V tomto období sa zápasy o občianske slobody, o štát, územie, politickú moc rôzne križovali a prekryvali, čo sa premietalo aj do vzťahov medzi symbolmi. Nežili ani samy osebe, ani vedľa seba, svoje vzťahy si museli ujasňovať. V závislosti od politickej situácie si prejavovali buď priazeň a náklonnosť, alebo netoleranciu až negáciu. Symboly rozličných znepriatelených subjektov súperili medzi sebou o priazeň verejnosti a naopak, symboly spojencov si vzájomne preukazovali solidaritu, koexistovali v symbióze, ba v niektorých prípadoch sa aj synkretizovali. Multietnicita monarchie a historická pestrosť jej častí, z ktorej vyplynuli rôznorodé štátoprávne koncepcie, umožnila pestrosť symbolov a dala tomuto zápasu neraz až neprehľadnú tvár. Pritom vo význame a v dosahu jednotlivých národných vlajok a znakov boli obrovské rozdiely. Napr. v Uhorsku dominovali oficiálne historické symboly, ktoré sa v tomto období už úplne stotožnili s maďarskou národnou ideou a politikou. Symboly prezentované ostatnými národnými hnutiami (s výnimkou chorvátskeho) si museli svoj priestor iba začať vydobýjať a obhajovať.

5. 2. Slovenská vlajka na scéne

5. 2. 1. Jar národov a národné vlajky

Revolúcia akoby ľudí vyhnala do ulíc. V prevratných marcových dňoch spontánne manifestovali novú slobodu a rovnosť. Spolupatričnosť si vyjadrovali nielen slovnými prejavmi, ale aj rituálmi a symbolmi. Tie sa objavili vo verejných priestoroch – na námestiach, vežiach, stožiaroch, úradných budovách –, ale i na súkromných domoch a na odevoch. Predovšetkým išlo o zástavy, resp. farby v podobe stúh, kokárd, pier, ktorými sa vyjadrovalo nadšenie z novej doby, stotožnenej s duchom slobody a rovnosti. Hoci sa tak dialo predovšetkým vo väčších mestách, rovnaké optimistické nálady, aj keď v menšej a skromnejšej miere, prežívali i mestečká a dediny vo všetkých oblastiach monarchie. Výnimku netvorili ani predstavitelia stredoeurópskych Slovanov. Svoju radosť z nových slobôd, ako aj svoju identitu, ambície a solidaritu spoločne manifestovali prostredníctvom vlastných symbolov už v posledných dňoch marca a na začiatku apríla 1848. Odohrávalo sa to na viacerých poradách a zhromaždeniach vo Viedni, predovšetkým vo dvorane kaviarne U Šperla, ktorá sa dodnes nachádza vo štvrti Leopoldstadt. Aj najväčšiu z týchto porád, ktorá sa konala 2. apríla za účasti vyše 2 000 príslušníkov všetkých slovanských národov monarchie, sprevádzala demonštrácia vlastných symbolov. Autor článku v brnianskom *Týdenníku* ju označil za národnú slávnosť, „*jakou jsme ještě neměli! Všichni měli kokardy, Jihoslované*

*v prekrásném národním kroji a ozbrojení, ostatní všickni s národními kokardami poskytovali pohled nad míru utěšený“.*¹

Vplyvné politické zoskupenia (maďarské a nemecké) a silnejšie národné hnutia (napr. chorvátske, české) dokázali verejne demonštrovať svoje historicky vyprofilované heraldické symboly už počas marca. Teda ich zástavy, kokardy, stuhy a pod. priamo sprevádzali prevratné politické a vôbec civilizačné zmeny, ktoré sa v monarchii odohrávali. Slabšie národné hnutia si ich ujasňovali práve počas týchto zmien síce postupne, ale už na prvý pohľad veľmi rýchlo. To platí aj o slovenskom národnom hnutí, ktoré akoby dobiehalo svoje najbližšie okolie a vývoj v celej monarchii. Aspoň dokumenty nesvedčia o tom, že by počas marca slovenskí vlastenci prezentovali slovenské symboly, alebo aspoň verejne vyjadrili túžbu po nich. Prvý takýto prípad, týkajúci sa konkrétne zástavy (vlajky), sa mal podľa všetkého odhrať na začiatku apríla 1848.

Podmieňovací spôsob volíme preto, lebo list českého študenta banskoštiavnickej Banickej akadémie, pravdepodobne Ferdinanda Koppa, odoslaný z Prahy, ktorý mal obsahovať takúto informáciu, sa nezachoval. Banská Štiavnica sa na začiatku revolúcie mnohým javila ako potenciálne centrum slovenských politických vystúpení. Avšak aj v nej sa vďaka rozličnému výkladu slobody a vlastenectva začala tunajšia spoločnosť odcudzovať a polarizovať. Maďarská a podstatne menej aj nemecká vlastenecká spoločnosť, ktoré tvorili iba málopočetnú menšinu obyvateľov Banskej Štiavnice, prejavovali značné sebavedomie a aktívne prezentovali svoje túžby, zhodné s líniou uhorskej vlády. Svoje vlastné symboly spočiatku verejne demonštrovali aj českí študenti tamojšej akadémie. Autor spomínaného listu mal podnecovať štiavnických Slovákov, ktorí tvorili absolútnu väčšinu v meste, do podobných aktivít, ale v duchu slovenského národného pohybu. Taktiež ich mal vyzvať, aby sa postarali „o dostatočnú zásobu bielo-červených kokárd a zástav, ktoré by boli rozpoznávacím znakom rovnakého zmýšľania v blízkom vývoji vecí“.²

Zmienka o národnej zástave v bielo-červenej podobe v nezvestnom liste je vysoko pravdepodobná. Po prvé preto, lebo rôzne politické sily v habsburskej monarchii v tomto období každodenne prezentovali svoje symboly alebo po nich volali, a po druhé preto, lebo táto zmienka vôbec neprotirečila slovenským aktivitám spojeným s prvým prezentovaním národnej zástavy, ktoré sa odohrali už o niekoľko dní. Navyše i slovenské požiadavky vyslovené vo viacerých verejne proklamovaných dokumentoch a na verejných zhromaždeniach na jar 1848 potvrdzujú túžbu po konštituovaní a právnom uznaní národnej zástavy a farieb.

5. 2. 2. Vlajka v Žiadostiach

Prvý takýto pokus sa spájal s *Oravskými žiadosťami*, ktoré uzreli svetlo sveta 24. apríla 1848. Okrem iného obsahovali bod, nech sa tunajšia národná garda po „*slovenskí cvičí pod zástavami národnými*“.³ Tento bod žiadostí logicky vyplynul z dobového

kontextu, no bezpochyby ho nepriamo vyprovokovala aj iniciatíva niektorých stoličných hodnostárov. V Dolnom Kubíne ako sídle Oravskej stolice sa pripravovalo na 4. mája stoličné a verejné zhromaždenie, na ktorom sa mali vyhlasovať nové zákony prijaté uhorským snemom a týkajúce sa oslobodenia roľníkov, nových politických práv, fungovania verejnej správy a pod. Pri tejto príležitosti sa stoliční úradníci pokúšali zaviazat' richtárov mestečiek a dedín, aby si dali „zástavi s maďarskými nápismi vyhotovovať“, a rozhodli, „že jedenkaždí do sboru ludu (zhromaždenia – pozn. autora) príšli občan dostať červeno-bielo-zelenú kokardu (kosárek), že sa ani jeden ňeopoväzajú slovenski na sbore hovoriť“.⁴ Toto rozhodnutie vnímali miestni slovenskí vlastníci ako provokáciu. Z ich iniciatívy sa v zemianskej osade Gecel v tesnej blízkosti Dolného Kubína zišli na poradu richtári viacerých dedín a skupina zemanov, na ktorej zostavili spomínaný dokument a chceli ho aj s podpismi obyvateľov Oravy predložiť stoličnému zhromaždeniu. Stoličný výbor však exempláre žiadostí zhabal a rovnako zakázal druhej strane, aby rozdávala účastníkom verejného zhromaždenia kokardy s maďarskými farbami.

Túto udalosť sme rozviedli podrobnejšie preto, lebo má značnú vypovedaciu hodnotu. Ukazuje, ako politické sily aj v slovenskom prostredí citlivo vnímali národné symboly a ako tieto medzi sebou zápasili a vzájomne sa vytlačali už na jar 1848. Približuje prvé závaný sporov medzi slovenskými a maďarskými politickými silami, medzi ktorými sa polarizácia naplno prejavila už o niekoľko týždňov. Cesta k maďarsko-slovenskej polarizácii a nepriateľstvu kopírovala celkovú tendenciu k polarizácii medzi maďarským politickým táborom a nemaďarskými národnými hnutiami v Uhorsku. V podstate po identickej krivke sa vyvíjal aj vzťah ich národných symbolov. Udalosť na Orave tiež naznačuje problém spojený s ujasňovaním si vzťahu národného a štátneho symbolu, s hľadaním si miesta slovenskej symboliky v rámci uhorskej.

Požiadavku ustanovenia slovenskej zástavy zopakovali už 28. apríla 1848 aj *Nitrianske žiadosti*. Domáhali sa toho, „aby sme my Slováci slobodno... pri zástavách krajinských aj naše národné zástavy vyvesovať mohli bez prekážky“.⁵ Z citátov vidno, že ani Oravské, ani Nitrianske žiadosti nekonkretizovali podobu národnej zástavy. Predstavu o nej však slovenskí vlastníci už mali, veď ju už predtým viackrát verejne prezentovali. Oficiálne ju vyslovili o necelé dva týždne, 10. mája 1848. V ten deň prijalo v Liptovskom Mikuláši asi 30 štúrovských nadšencov *Žiadosti slovenského národa*, ktoré v duchu úprimného demokratizmu reagovali na všetky základné problémy vtedajšieho spoločenského života v Uhorsku. Tento dokument riešenie slovenskej otázky nevidel iba v zabezpečení národných práv Slovákov, ale vnímal ju ako súčasť riešenia sociálnych, občianskych a politických problémov uhorskej spoločnosti. Splnením žiadostí by Slováci získali základné atribúty moderného národa.

Žiadosti slovenského národa boli prvým slovenským dokumentom, ktorý otvorene relativizoval tradičné vnútorné usporiadanie Uhorska, požadoval jeho federalizáciu a v rámci nej autonómne vyčlenenie Slovenska. Takéto postavenie Slovenska mal

reprezentovať nielen národný snem, ale aj vlastné symboly. Siedmy bod žiadostí sa venoval problematike krajiniských (uhorských) a národných (slovenských a maďarských) symbolov a pokúsil sa ju vyriešiť principiálne, symetricky. Predostrel, aby Slováci smeli bez prekážky označovať svoju národnosť vlastnými farbami a zástavami. Ďalej navrhoval jasne vymedziť obsah a podobu slovenskej, uhorskej, maďarskej vlajky, prirodzene, tak, ako si to predstavovali vodcovia nemadžarských hnutí: „*Zástavy červeno-biele máme za slovenskie, červeno-bielo-zelenie za maďarskie, zástavy červeno-bielo-zelenie s címerom uhorským za krajiniskie.*“⁶ Uhorská moc *Žiadosti slovenského národa* vôbec neakceptovala a rovnako ignorovala pokus legitimizovať akékoľvek nové vlajky. Zastávajúc pozíciu *status quo*, uznávala iba tradičnú uhorskú vlajku. Maďarská elita a v tomto období postupne už aj široká maďarská verejnosť ju však vnímali nielen ako uhorský štátny symbol, ale aj ako maďarský národný symbol.

Pri sledovaní predchádzajúcich riadkov sa mohla oprávnenne vybrať otázka, kedy sa začali objavovať slovenská zástava a farby na verejnosti. Dobové dokumenty svedčia o tom, že sa tak prvýkrát stalo 10. apríla na strednom Považí, konkrétne v mestečku Bytča, dva týždne nato aj v Brezovej pod Bradlom, v Myjave a ich okolí, o mesiac neskôr i v Liptovskom Mikuláši.

5. 2. 3. Vlajka vo verejných priestoroch

Od konca marca 1848 organizovali úrady vo väčšine miest a mestečiek Uhorska ľudové zhromaždenia, na ktorých sa slávnostne vyhlasovali a objasňovali občianske slobody a sociálne práva roľníkov kodifikované najnovšími zákonmi uhorského snemu. Tieto zhromaždenia sa zvykli označovať aj za sviatky občianskeho zbratania, slávnosti nových slobôd a pod. Jedno z nich sa uskutočnilo 10. apríla v Bytči. Pri tejto príležitosti sa tu ustanovila národná garda, ktorá sa tiež vnímala ako výdobytok revolučných premien. V rámci slávnosti sa uskutočnila aj posviacka zástav národnej gardy a ich vyvesenie. Tento akt prebehol ako slávnostný obrad, vďaka čomu sa národné zástavy prezentovali ako vzácne relikvie, ktoré úctivo vnímala značná časť bytčianskej verejnosti. Dve slovenské zástavy uložili aktéri osláv najskôr vo farskom kostole, odtiaľ ich sprievod priniesol na „rínok“, kde ich slávnostne posvätil miestny farár a nitriansky kanonik Štefan Tvrdý. Ako dokladá jeden z rečníkov na týchto oslavách a bytčiansky kaplán Eugen Gerometta, na prvej zástave, ktorú vyvesili na strážnici národnej gardy, bol nápis zástava slobody, „*druhá* (zástava – pozn. autora) *sa hneď odovzdala národnej gardě k službe; zástava ale táto puojďe na väžu, keď enáhle treťú slúbenú od p. Mórica Maršovskjeho, od grófski Marie Lažanskej vihotovenú na dar dostaňeme*“.⁷ Ten istý článok v *Slovenských národných novinách* dokladá aj to, že Bytčania oslavovali deň slobody húfnym nosením kokárd so slovenskými nápismi.

Ešte spontánnejšie a v rámci celého regiónu sa národné zástavy a kokardy prezentovali v podbradlianskom kraji. Nie div, kopaničiarske mestečka Brezová pod

Bradlom, Myjava a ich okolie sa v posledný aprílový týždeň stali najživším dejiskom slovenského pohybu. Jeho ústrednou postavou bol farár v Hlbokom Jozef Miloslav Hurban a skupiny miestnych vlastencov. V Brezovej pod Bradlom sa 25. apríla konalo v dome známeho organára Martina Šaška divadelné predstavenie *Pätnásťročný kapitán* a po ňom, ako už tradične, sa rozprúdila tanečná zábava. Pri tejto slávnostnej príležitosti a v atmosfére predchnutej pocitom slobody a dobrej vôle zaviali práve z priečelia Šaškovo domu **červeno-biele národné zástavy**.

Skupina slovenských vlastencov využila túto situáciu na prezentovanie zámerov slovenského národného hnutia. Povedané s J. M. Hurbanom, tanečná zábava „v polnočnú hodinu premenila sa na národnú schôdzku. Hudobné podium premenilo sa na rečnícku tribúnu, s ktorej zazneli sbory piesní a reči“.⁸ To bol začiatok pozoruhodne spontánneho hnutia, ktorého výsledkom boli *Nitrianske žiadosti* a silný pocit národnej spolupatričnosti v podbradlianskom kraji. Udalostiam bezpochyby prospel fakt, že nadšení prítomní prijali Hurbanov návrh, aby Brezovčania vyslali do Myjavy osobitné vyslanectvo, ktoré malo Myjavčanom slávnostne odovzdať národnú zástavu s výzvou, aby si ju vyvesili namiesto maďarskej zástavy na obecný dom.⁹ Táto zástava sa nakoniec 26. apríla objavila na zvonici a ďalšia zaviala v ten istý deň aj na dome Koléniovcov (dnes súčasť areálu Múzea Slovenských národných rád) v Myjave.¹⁰ V tomto domčeku sa práve zdržiaval Hurban a spolu s ďalšími nadšencami pripravoval ľudové zhromaždenie, ktoré sa malo konať v Brezovej pod Bradlom 28. apríla. Na zhromaždení, ktoré bolo dovtedy najmasovejšou akciou slovenského národného hnutia, sa zúčastnilo asi 3 000 ľudí vrátane zástupcov vyše 20 obcí zo širokého okolia. Pre dané časy príznačne Hurban, stojac uprostred námestia na stole, mával pri osvetľovaní bodov *Nitrianskych žiadostí* slovenskou zástavou.

V snahe udomáčniť národné zástavy ako symbol spolupatričnosti, ale i politických túžob vyslovených v tvoriacom sa programe, ich iniciátori zhromaždenia rozdávali zástupcom obcí s tým, aby ich vyvesili vo svojich obciach na dominantné stavby. Rovnako rozdávali malé vlajky na mávanie.¹¹ Napr. vieme, že Hlbočania ich vyvesili na vežu kostola a na vysoký máj, Vrbovčania na obe kostolné veže. Výnimočnosť prežívanej chvíle potvrdzuje fakt, že na konci apríla bolo Hlboké vôbec po prvýkrát vo svojich dejinách v noci slávnostne osvetlené.¹² A v nasledujúcich dňoch, už v neprítomnosti Hurbana, avšak za prítomnosti vojenskej jednotky, dokázali Hlbočania istý čas vzdorovať naliehaniam úradníkov, aby tieto zástavy sňali a nahradili ich maďarskými (uhorskými).¹³ Práve v tých okamihoch na prelome apríla a mája navštívil Hurban v pozícii dekana Vrbovce, ležiace na slovensko-moravskej hranici. Smerom k Sobotíšťu, odkiaľ prichádzal, mu vyšlo v ústrety 14 miestnych mládencov na koňoch, držiacich v rukách provizórne červeno-biele zástavky (šatky priviazané na žrdke).

S Hurbanom sa spája aj ďalší primát – akési manifestačné putovanie slovenských symbolov naprieč územím Slovenska. Stalo sa tak vďaka jeho ceste hore Považím do Liptovského Mikuláša, kde sa zúčastnil na porade a vypracovaní *Žiadostí slovenského*

národa. Hurban tam šiel na začiatku mája s ďalšími národovcami na voze, vystrojený na spôsob bojovníka – po boku mal opásanú šabl'u, za pásom pištoľ, na hrudi pripnutú slovenskú kokardu a klobúk mu ozdobovalo biele pero.¹⁴

Príslušnosť k národnému hnutiu a slovenskosti sa v tomto regióne verejne hojne manifestovala aj **kokardami a stuhami v národných farbách**. Podľa všetkého sa tak prvýkrát stalo na spomínanej zábave v Brezovej pod Bradlom, vo Vrbovciach si zasa deti mali zhotoviť na príkaz učiteľa slovenskú kokardu tak, že z maďarskej vytrhli zelenú farbu.¹⁵ Verejnú pozornosť vzbudil konflikt medzi Samuelom Abafim (Abaffy) na jednej strane a barónom Tadeášom Schmerzingom a gardistami v Senici na strane druhej, ktorí Abafimu zhodili z hlavy klobúk ozdobený bielo-červenými perami. Teda v podbradlianskom kraji najmä vďaka Hurbanovi a jeho okoliu vzniklo živé ľudové hnutie a zreteľná podpora slovenským požiadavkám. Pomerne časté používanie zástav na prelome apríla a mája túto skutočnosť len potvrdzovalo a tie sa už stihli zapísať i do povedomia širšej verejnosti.¹⁶ Podpísala sa pod to rozhodnosť a smelosť tunajšej slovenskej elity, ktorá sa dôsledne usilovala naplniť slovenský politický program a stratégiu. Pomohla tomu však aj skutočnosť, že v Uhorsku dočasne vzniklo relatívne bezvládie, lebo novoutvorená uhorská vláda ani stoličné úrady ešte nestihli plne sústrediť moc vo svojich rukách a razantnejším zákrokom voči svojim protivníkom sa zatiaľ vyhýbali. K nim začali pristupovať od začiatku mája 1848.

V porovnaní s predchádzajúcimi prípadmi podstatne dramatickejšie, už v otvorenej konfrontácii s mocou, sa prezentovala slovenská symbolika v Liptovskom Mikuláši. V tomto sídle Liptovskej stolice chcela miestna vlastenecká spoločnosť, sústredená najmä v tvoriacej sa národnej garde, pri príležitosti slávnostného vyhlásenia nových zákonov 1. mája vyvesiť na župný dom červeno-biele zástavy. Avšak súhlas stoličných úradníkov sa jej pre takýto zámer nepodarilo získať. Na nátlak podžupana Eugena Sentivániho (Szentiványi) nakoniec smela vyvesiť iba slovenské nápisy na strážnicu národnej gardy.¹⁷ Stoliční úradníci pozorne registrovali aj kroky účastníkov porady, ktorí pripravovali *Žiadosti slovenského národa*. Práve vďaka nim sa 10. mája objavilo v centre Mikuláša asi 20 červeno-bielych kokárd a stuh, ktoré mali svorne pripnuté na odevoch. Zatiaľ čo ich časť mikulášskej spoločnosti vnímala ako svoje, druhá jej časť, provládna, najmä úradníci, považovala tieto symboly za cudzie – neuhorské. Vzbudzovali v nej pocit akéhosi panslavistického ohrozenia až vlastizrady.¹⁸ Svedčí o tom aj udalosť, ktorá sa odohrala na pôde mikulášskej národnej gardy. Po vyhlásení *Žiadostí slovenského národa* v Ondrašovej zvolal veliteľ mikulášskej gardy Dionýz Pongrác (Pongrácz) jej príslušníkov, aby ich odhovril od podpory slovenských aktivít. Na stretnutie sa dostavil aj Aurel Kellner, švager Michala Miloslava Hodžu, so slovenskou kokardou. Znepokojenému Pongrácovi vysvetľoval Hodža význam tohto symbolu. Podľa neho sú v Uhorsku trojaké farby: „*Prvá je červeno-bielo-zelená s erbom krajiny, to sú farby krajinské; tie isté farby bez erbu krajinského sú farby maďarské, nevinná farba biela a červená sú však farby slovenské.*“¹⁹ Hodžov výklad

sa úplne stotožňoval s obsahom *Žiadostí slovenského národa*. Naznačuje, že v hornom Liptove sa v tomto období pravdepodobne pomerne živo diskutovalo o charaktere krajinských (uhorských, štátnych) a národných (slovenských, maďarských) farieb a zástav. Svedčí aj o tom, že slovenská politická elita mala v tomto smere už ujasnený názor, no v zornom uhle širšej verejnosti sa podoba národnej zástavy a farieb ocitla iba sporadicky. Hodža sa pokúšal potvrdiť svoje argumenty aj historicky, zdôrazniac, že to tak bolo „od storočí, takže ich nosenie nie je možno zakázať“.²⁰ Hoci toto Hodžovo tvrdenie nezodpovedá historickej pravde, môže spoločne so spomínanou Chalupkovou básňou *Pod Tatrou zástavy vejú* či predpokladaným ladením ženských šiat v národných farbách naznačovať, že skupiny slovenských vlastencov už pred rokom 1848 v súkromí uvažovali o slovenských farbách hlavne tak, že si osvojovali tie, ktoré sa spájali s Čechmi, resp. so Slovanmi.

5. 2. 4. Premena červeno-bielej vlajky na trikolóru

Počas marca až mája 1848 sa pomerne náhle, bez hlbších príprav, zrážali rozličné politické koncepcie, záujmy a identity. Hlavným problémom harmonizácie vzťahov v habsburskej monarchii sa ukázala byť už v týchto mesiacoch národná otázka. Ona bola jednou zo základných príčin mnohých konfliktov a čoraz zneprehľadňujúcej sa situácie. Vodcami týchto zápasov sa stali elity jednotlivých národov. Do arzenálu boja o seba patrili aj národné zástavy a farby. Na vývoj situácie všeobecne a prezentovanie národných vlajok zvlášť pôsobil fakt, že uhorská moc odmietala perspektívu mnohonárodného Uhorska. Z jej koncepcie Uhorska ako jednonárodného štátu vyplynula nutnosť potlačania až prenasledovania odlišných názorov a ich symbolov. V stannom práve, ktoré počas mája 1848 vyhlásila vláda vo väčšine slovenských stolíc, sa skončila pluralita pohybov a verejných postojov. Po krátkom období nádeji sa slovenskému národnému hnutiu uzavrel priestor na angažovanie sa doma. Ten istý osud stihol aj slovenskú zástavu. Ako symbol, ktorý maďarské politické kruhy označovali za prejav nepriateľstva voči Uhorsku, vlastizrady a panslavizmu, sa slovenská zástava nesmela verejne prezentovať a po prvom krátkom a skromnom, avšak nádejnom rozlete sa nútene musela zo Slovensko vytratiť.

Z predchádzajúceho textu je azda jasné, že počas jari 1848 mala slovenská vlajka a farby červeno-bielu, resp. bielo-červenú podobu. Teda zástava bola úplne totožná s tradičnou českou a poľskou zástavou. Počas letných mesiacov roku 1848 sa však jej podoba zreteľne zmenila, stotožnila sa s tradovanou slovanskou trikolórou. Vtedy sa centrum slovenského pohybu znova vynútené presunulo, tentoraz do hlavného mesta monarchie Viedne, kde jeho vodcovia podnikali prípravy na ozbrojené vystúpenie proti uhorskej vláde. Sídlo náboru dobrovoľníkov sa nachádzalo v samom centre Viedne v prázdnom kráme neďaleko Dómu sv. Štefana. Nad dverami tejto náborovej „kancelárie“ viala trojfarebná, **bielo-modro-červená zástava**.²¹ Táto trikolóra sa potom objavila aj

v rukách povstalcov, ktorí pod ňou tiahli do septembrového povstania na územie Slovenska.

Zmena podoby slovenskej zástavy vzbudzuje otázku o jej príčinách. Odpoveď na ňu nemôže byť jednoznačná. Keďže aktéri diania túto zmenu nikde nezdôvodnili, k jej príčinám sa možno dopracovať iba deduktívne. Bezpochyby silným momentom bol nepriaznivý stav slovenskej politiky, v ktorom sa ocitla od polovice mája a potom po neúspešnom Slovanskom zjazde. Po *Žiadostiach slovenského národa* sa uhorská vláda a stoličné úrady definitívne rozhodli paralyzovať slovenský pohyb. Na čelných predstaviteľov vydali zatykače, viacerých z nich uväznili, ďalších zastrašili. Slovenský pohyb stratil v Uhorsku priestor na legálnu sebarealizáciu. Jeho jadro sa presunulo do emigrácie, a to najskôr do Prahy, kde sa od 2. júna 1848 konal Slovanský zjazd. Mal predstavovať akýsi protipól zjednocovacím pokusom Nemcov, ktoré reprezentoval novozriadený celonemecký parlament vo Frankfurte nad Mohanom. Na tejto manifestácii rakúskych Slovanov sa mala riešiť otázka postavenia Slovanov v strednej Európe, mal sa zaujať postoj k ich budúcnosti i budúcnosti habsburskej ríše a k Neslovanom. Počas zjazdu sa v Prahe badateľne znásobili pocity a prejavy slovanskej solidarity. Výrazom tohto oduševnenia bolo aj spontánne používanie slovanských trikolór (poradie bielej, modrej a červenej farby ešte nebolo jednoznačne ustálené). Podľa dobového postrehu sa objavovali na každom kroku, pritom v Prahe na začiatku júna nemeckých zástav nebolo nikde, čo považovala slovanská strana za znak víťazstva. Aj českí vlastenci používali popri českej bielo-červenej vlajke a farbách slovanskú trikolóru.²² Inšpirácie „slovanským Frankfurtom“ v Prahe a zážitky vyvolané slovanskou spolupatričnosťou a blízkosťou, ktoré symbolizovala trikolóra, zapôsobili aj na nepočetných slovenských aktérov tohto diania.

Paradoxne, miskú váh v prospech trikolóry ako slovenskej národnej zástavy pomohol nakloniť aj neúspech Slovanského zjazdu. Po nečakanom vypuknutí povstania v Prahe 12. júna 1848 a nútenom odložení zjazdu bol v českých krajinách vyhlásený výnimočný stav. Českú vlajku vnímali viedenské, ako aj maďarské politické kruhy podozrievavo ako symbol rebélie. Slovenskej strane tak prišlo vhod odlíšiť svoj zástavu a farby od českých.

Tretí dôvod zmeny národnej zástavy súvisí s novou mocenskou konšteláciou, ktorá vznikla v habsburskej monarchii po potlačení pražského povstania. Počas leta sa pozície národných hnutí rakúskych Slovanov značne oslabili. V ich prípade izolovaný postup nemal veľké šance na úspech. O to viac, že konflikty najmä Chorvátov a uhorských Srbov s uhorskou mocou ohľadom ich práv sa zreteľne vyhrocovali. Pritom ríšska vláda vo Viedni sa od augusta 1848 začala cieľavedome zaoberať rastúcimi separatistickými nárokmi Pešti. Dôsledkom týchto pomerov bol fakt, že chorvátska armáda v koordinácii s cisárskou Viedňou pripravovala vojenské ťaženie proti uhorskej vláde. Jeho súčasťou malo byť aj ozbrojené vystúpenie Srbov, Rumunov i Slovákov. Situácia v Uhorsku sa tak nezadržateľne polarizovala: na jednej strane stáli prívrženci

uhorskej vlády a idey jednonárodného, maďarského Uhorska, na strane druhej hnutia nemaďarských národov, ktoré začínali v politike cisárskej Viedne vidieť spojenca.

Do tohto kontextu zapadá aj zmena orientácie slovenskej politiky. Ak sa ešte na Slovanskom zjazde nádejala, že maďarsko-slovenské vyrovnanie a porozumenie je možné, v lete túto líniu opustila a aj ona sa pridala k radikálnemu odporu voči Pešti. Cestou ozbrojeného vystúpenia sa pokúsila naplniť štátoprávne body *Žiadosti slovenského národa*. Popri Čechoch značnú časť finančnej a vojenskej pomoci poskytovali slabej slovenskej strane práve Chorváti a uhorskí Srbi. Samotné septembrové povstanie sa teda odohrávalo v úzkej koordinácii slovenských povstalcov s ťažením chorvátskej armády do Uhorska a s tichým súhlasom viedenskej vlády. Prijatím trikolóry, používanej aj spomínanými južnými Slovanmi, ako národnej zástavy Slovákov, išlo o symbolické vyjadrenie blízkych postojov a záujmov, ktoré mali počas leta a jesene 1848 spoločné. Po štvrté, zmenu podoby národnej zástavy mohlo napomôcť i to, že trikolóra, predovšetkým po francúzskom vzore, sa ako symbol slobody tešila v časti európskej verejnosti sympatiám. A nakoniec, úlohu mohol zohrať i fakt, že slovenská elita chcela prispôbiť farebnosť vlajky národnému znaku, ktorý sa práve počas uvedeného povstania prvýkrát verejne manifestoval a bol trojfarebný. S pochybnosťami sa staviame k pomerne rozšírenému tvrdeniu, že zmenu podoby slovenskej vlajky výraznejšie ovplyvnila snaha stotožniť sa s ruskou symbolikou. Práve v tomto období slovenská politika nemala dôvod vzývať všeslovenské spojenectvo a nádejať sa na pomoc pomerne izolovaného Ruska. Ved' šancu na lepšie časy Slovákov spájala s rakúskym politickým i kultúrnym priestorom: v spojenectve s viedenskou ríšskou vládou a rakúskymi Slovanmi hľadala aj ona záruku naplnenia konceptu austrofederalizmu a princípu národnostnej rovnoprávnosti.

5. 2. 5. Trikolóra a verejný priestor

Septembrové povstanie trvalo krátko a odohralo sa iba v nevelkej podjavorinskej a podbradlianskej oblasti. Počas neho zavialo nad hlavami povstalcov viacero trikolór, ktoré sprevádzali povstalcov v ozbrojených akciách. Dobrovoľníci ich niesli z Viedne so sebou a popoludní 18. septembra ich tesne pred prekročením uhorskej hranice rozvinuli spoločne s cisárskou čierno-žltou zástavou. Ďalšiu trikolóru im priniesli na hranice stúpenci povstania zo slovenskej strany, na ktorú dobrovoľníci aj prisahali.²³ Ani v tomto prípade ešte nebolo poradie farieb ustálené, precizovalo sa iba postupne. Konštatujeme to na základe toho, že zo septembrového povstania sa zachovali tri trojfarebné zástavy. Minimálne dve z nich sa uchovali dodnes práve vďaka tomu, že sa vnímali ako vzácne vojenské trofeje. Po porážke hurbanovských dobrovoľníkov pri Senici 26. septembra 1848 ich ukoristili bratislavskí gardisti, obrancovia košutovskej politiky. O sugestívnej role, ktorú v tomto vypätom období zohrávali symboly, svedčí fakt, že gardisti zástavy po návrate do Bratislavy slávnostne, s vavrínovým vencom nastoknutým na nákončiach žrdí, odovzdali svojmu veliteľovi Heinrichovi Justimu

(Justhy). Prvá zástava má červený, modrý a biely pruh a v nich nápisy: *Bratstvo a svornosť. Za kráľa a národ slovenský a Sláva! šetkým Slovákom*. Druhá zástava má bielo-modro-červené farebné poradie a dva nápisy: *Svornosť a Sláva kráľovi a slobode*. Na tretej bola v strednom bielom pruhu nášivka zobrazujúca svätoštefanský erb.²⁴

V spojitosti s prvým slovenským ozbrojeným vystúpením zaviala slovenská trikolóra podľa všetkého prvýkrát aj v Martine, a to priamo na župnom dome. Tento fakt je veľavravný. Nepriamo potvrdzuje pôvodné zámery povstaleckej Slovenskej národnej rady preniknúť Považím na stredné Slovensko (do Turca a banských miest), kde chcela vyhlásiť celonárodné povstanie. Vo viacerých regiónoch skupiny vlastencov skutočne očakávali povstalcov. Zvlášť silné sympatie k povstaniu prechovávali príslušníci martinkej národnej gardy a intenzívne sa naň pripravovali. V mylnom očakávaní skorého prichodu povstalcov mali vyvesiť na dominantnej stavbe začiatkom októbra 1848 aj spomínanú zástavu.²⁵ Bolo to predčasné rozhodnutie, po ňom nasledovalo rozsiahle prenasledovanie jeho aktérov. Pritom Martinčania pravdepodobne zhotovili viacero trikolór. Naznačuje to aspoň list z 25. septembra 1848, v ktorom autor a jeden z hlavných organizátorov celého ilegálneho pohybu Eugen Vrahobor Špárnensis konštatoval, že okrem iného na privítanie povstalcov „*sme slovenské zástavy vystrojili*“.²⁶

Slovenské farby a zástavy, prirodzene, sprevádzali aj ďalšie dve ozbrojené výpravy – zimnú a letnú – počas roka 1849. Zväčša spoločne s cisárskymi farbami a zástavami sa prezentovali takmer vo všetkých mestách a mestečkách, kde sa slovenskí dobrovoľníci a politici objavili. Už v novembri 1848, keď Hurban nanovo organizoval na slovensko-moravských hraniciach dobrovoľníkov do zimnej výpravy, zvesili jeho stúpenci z obecného domu v Myjave maďarskú zástavu a na niekoľko dní ju nahradili slovenskou.²⁷ V Těšíne, kde sa dobrovoľnícky zbor formoval, sa ozdobili dobrovoľníci slovenskými kokardami. Vieme to predovšetkým vďaka tomu, že hlavné armádne veliteľstvo zaslalo 10. decembra 1848 veliteľom jednotiek, ku ktorým patrili aj slovenskí dobrovoľníci, podmaršalovi Baltázarovi Šimuničovi a podplukovníkovi Karlovi Frischeisenovi rozkaz, aby dali „*kokardy so slovenskými farbami*“ z čapíc odstrániť.²⁸ Ako dôvod sa uvádzalo to, že armáda vedie boj za jednotnú monarchiu a za rovnoprávnosť národností. Kokardy s národnými farbami by mohli vyvolať nevôľu príslušníkov armády iných národností. Na tomto príklade vidieť náznak rozdielnosti predstáv o harmonizácii vzťahov v monarchii a o jej podobe už v tomto období. Ak cisárskej moci išlo predovšetkým o silnú centrálnu moc, slovenská politika sledovala prednostne naplnenie princípu rovnosti národov a dosiahnutie autonómneho postavenia Slovenska v rámci monarchie. Túto líniu chcela demonštrovať aj vlastnými symbolmi, preto usilovala o to, aby sa popri cisárskych zástavách objavovali aj slovenské. Táto symbióza nemala vyjadrovať len spojenectvo slovenského národného hnutia s cisárskou Viedňou, ale aj túžbu federalizovať monarchiu.

Po víťaznej bitke pri Budatíne nad maďarskými ozbrojenými silami dobrovoľníci sprevádzaní cisárskym vojskom prekročili Váh a 2. januára 1849 vťahli do Žiliny. Tu ako v prvom meste na Slovensku okamžite vztýčili na námestí cisársku čierno-žltú vlajku so slovenskou **bielo-modro-červenou stuhou** a postavili k nej aj stráž.²⁹ Po ich príchode do národne podstatne uvedomelejšieho Turca v polovici januára 1849 sa slovenské zástavy a farby objavili na viacerých verejných zhromaždeniach a akciách aj vďaka domácim obyvateľom. Víťali nimi vojenských veliteľov a členov Slovenskej národnej rady J. M. Hurbana, Ľudovíta Štúra a Bedřicha Bloudka v obciach, kadiaľ prechádzali. Tunajšie scény dost' výstižne približuje plukovník Karl Frischeisen, ktorý v jednom článku napísal, že 13. januára na ceste z Mošoviec do Martina „už v prvej dedine Karlová nás privítalo 9 sedliackych dievčat s 2 zástavami a oslavovali nás ako svojich osloboditeľov. Podali nám množstvo vencov zo zimozelaňa s čiernymi, žltými, červenými, modrými a bielymi stuhami. Vence som musel prijať a musel som na svojom koni s týmito vencami vyzerat' dost' komicky... Odtiaľto sme jazdili ďalej; rovnaká scéna sa opakovala v každej dedine a bol som prinútený odhodiť časť mojich vencov, pretože som ich už nedokázal na koni umiestniť. Pred Martinom nám prichádzali v ústrety dvaja jazdci so zástavami“.³⁰ Obyvatelia mesta ich takisto očakávali so zástavou a s vencami v červeno-bielo-modrých národných farbách.

Podobný obraz sa odohral na začiatku februára 1849 pri príchode dobrovoľníckeho zboru a členov Slovenskej národnej rady do Dolného Kubína. Oravci ich privítali nielen s trikolórou, ale aj s červeno-bielou a bielou zástavou, symbolizujúcou priateľstvo a pokoj.³¹ V Banskej Bystrici sa na prelome januára a februára zasa nosili popri nemeckých (v zmysle cisárskych) aj slovenské kokardy. Práve v tomto období dal Karol Kuzmány vytlačiť burcujúcu báseň *Do zbroja*, v ktorej v jednej strofe pateticky vzýval ako svätosť aj slovenskú zástavu: „Na hradbách slobody iskria hviezdy zlaté,/ To na vašich prsiach tie tri dúhy sväté:/ Biel-modro-červená, zástava spasenia;/ Pod ňu sa, Slovania, do zbroja, do zbroja!“³²

V prvých, ešte zimných mesiacoch roka 1849 vyvrcholil aj zápas medzi uhorskými a cisárskymi symbolmi, ktoré reprezentovali dva najsilnejšie politické tábory v monarchii. Vymieňali sa v závislosti od toho, ktorá zo znepríatelených strán dané územie vojensky obsadila a nastolila na ňom svoju moc. Medzi prvé akcie nových nositeľov moci patrilo manifestačné odstraňovanie symbolov nepriateľa a nastolenie vlastných. Napr. v Kremnici sa podľa očitého svedka Mikuláša Dohnányho na začiatku februára 1849 „také jako jinde nové pořádky zavedly; maďaroni byli s ouřadu svrženi a na jejich místo jiní ustanovení. Na místo maďarské řeči německá a slovenská se za ouřední uvedla, barvy maďarské zamazaly a korouhve cisařské se slovenskými se i zde vystavily“.³³

Slovenské zástavy a farby v podobe stuh sa pomerne často a do istej miery aj spontánne objavovali na verejných priestranstvách i počas letnej dobrovoľníckej výpravy, ktorá sa odohrala v auguste až novembri 1849, teda už po porážke maďarskej

revolúcie. Ich zázemie sa v priaznivejších pomeroch opäť rozšírilo a zodpovedalo väčšiemu sebavedomiu slovenskej politiky. Túto skutočnosť odráža i to, že dobrovoľnícky zbor mal svoj oficiálny symbol. Tvorila ho cisárska zástava s čiernym orlom v žltom poli, ktorá mala bielu, modrú a červenú stuhu so šírkou asi 5 cm.³⁴

Pritom v letných mesiacoch sa slovenské zástavy a stuhy objavovali – iste aj pod vplyvom správ o maďarskej kapitulácii – i na tých miestach a v tých mestách, kde predtým neboli priaznivé možnosti ich prezentácie, lebo regionálna moc alebo elita sa voči slovenskému pohybu správala pasívne, resp. nepriateľsky. Medzi také mestá patrila Senica, kde víтали Hurbana na jeho agitačnej ceste hudbou, vencami a zástavami. So slovenskou zástavou sa začínala stotožňovať aj časť župnej správy. Svedčí o tom napríklad udalosť, ktorá sa odohrala 5. septembra 1849 na pomedzí Liptovskej a Oravskej stolice. Novovymenovaného dištriktneho hlavného komisára grófa Antona Forgáča (Forgách) sem prišlo privítať posolstvo Liptovskej stolice s cisárskou zástavou a 50 jazdcov, ktorí „*boli červeno-bielymi národnými zástavkami okrášlení*“.³⁵ Podobnú úctu prejavili v polovici septembra Banskoštiavničania svojim krajanom Andrejovi Radlinskému a Alexandrovi Bizayovi, ktorí tu vystupovali na verejnom zhromaždení vo funkcii ľudových dôverníkov. Slávnostne ich uvítal sprievod 24 dievčín, z ktorých mala polovica čierne a žlté a druhá polovica červené, biele a modré stuhy.³⁶

5. 3. Z územného symbolu národný znak

V niektorých bodoch zhodne s vlajkou, v iných podstatne odlišne sa sformoval na národný symbol erb. Tvoril ho **dvojkriž na trojvrší**. V novej úlohe sa objavil vo verejnom priestore v revolučnom roku 1848, nie však na jar ako vlajka, ale až v polovici septembra. Na rozdiel od nej patrila medzi staré historické symboly, jeho minulosť siaha do raného stredoveku.³⁷ Prirodzene, v priebehu dlhého tisícročia prešiel viacerými obsahovými i významovými modifikáciami. Pôvodne predstavoval erb celého Uhorska, potom tvoril polovicu uhorského štátneho znaku. Od 13. storočia sa čoraz výraznejšie stával aj územným symbolom tzv. Hornej zeme, teda viac-menej územia Slovenska. Od 15. storočia sa trojvršie, ktoré sa objavilo na spodnej časti erbu na začiatku 14. storočia, zvyklo bežne dešifrovať ako symbol Tatry, Fatry, Matry.³⁸ Počas revolúcie v roku 1848 sa tento erb definitívne pretransformoval z úplne či dominantne geografického symbolu na národný symbol Slovákov. Zo symbolu územia sa teda stal symbolom na ňom dominantne žijúceho národa. Svojím spôsobom sa len zviditeľnilo presvedčenie, ktoré sa vo vlasteneckých kuloároch pestovalo už pred revolúciou 1848. Svedčí o tom nielen už spomenutý pokus spolku Tatrín z roku 1845 o vytvorenie vlastného erbu, ktorého základom mal byť križ a Tatra, ale aj revolučná báseň *Tri všíšky*, ktorú básnik Janko Král napísal v prvých týždňoch revolúcie 1848. Aj týmto symbolom, podobne ako vlajkou, chcela slovenská strana demonštrovať pred vlastnou aj cudzou verejnosťou a politikou národnú svojbytnosť Slovákov a svoje štátoprávne ambície.

Prirodzene, slovenskí vlastenci prispôsobili roku 1848 farebnú podobu starého

erbu svojim potrebám, lebo aj v tomto smere sa chceli emancipovať od tradičných uhorských symbolov a identity, a to o to viac, že uhorské symboly už nadobudli maďarský etnický charakter. Ak tradične, po celé stáročia, bolo trojvršie zelené, v slovenskom erbe nadobudlo modrú farbu a odstránila sa z neho uhorská koruna. Túto premenu presne pomenoval český dobrovoľník v septembrovom povstaní Josef Frič: „*Před slovenskú, dievčatami podtatranskými zhotovenú hodvábnu trojfarebnú zástavu s erbom svätoštefánskym (od maďarského len tým sa rôzniacim, že boli na ňom hory modré miesto zelených), predstúpil Štúr.*“³⁹ Táto zmienka sa spája s prvou verejne dokázateľnou prezentáciou slovenského erbu, ktorá sa uskutočnila 18. septembra 1848 na moravsko-uhorskej hranici tesne pred vstupom dobrovoľníkov na územie Slovenska. Tam počas povstania vial slovenský erb na jednej z vlajok sprevádzajúcich povstalcov. Práve na ňu prisahali dobrovoľníci.

Rovnako veľavravným je to, že národný znak sa verejne prezentoval súbežne so vznikom prvého slovenského politického orgánu – Slovenskej národnej rady. Tá používala na svojej pečati práve slovenský erb: dvojkríž na trojvrší. Touto pečaťou potvrdzovala viacero nariadení adresovaných obciam a osobám na malom povstaleckom území počas krátkeho septembrového povstania. Hoci v nasledujúcich fázach revolúcie sa erb už na verejnosti neobjavil, bol natoľko vnímaný ako jednoznačná hodnota, že v 60. rokoch 19. storočia, keď sa naskytila možnosť pestovať národnú symboliku pomerne slobodne, sa bez akýchkoľvek pochybností prezentoval ako národný znak Slovákov.

5. 4. Hymnické piesne vo víre občianskej vojny

Dramatické revolučné pomery, nacionálne zápasy, občianska vojna v Uhorsku a invázia cisárskej armády doň ešte viac rozšírili priestor na uplatnenie sa hymnických piesní, ktoré sa celkove v týchto časoch tešili obľube. Každodenne sa zrážali pocity neistoty až ohrozenia a nadšenia, opovrhovania a nenávisťi, sympatií a sebalásky, slasť víťazstiev a trpkosť prehier. Tým sa ešte znásobilo emotívne mimoriadne silné romantické ovzdušie pred roka 1848. Tomuto ovzdušiu zodpovedal charakter hymnických piesní, z ktorých vyžaroval precitlivený pátos, obavy, no zároveň gestá protestu, bojové odhodlanie a smelosť, silné vlastenectvo a ilúzia národnej jednoty a slobody. Obľube sa tešili staršie hymny pred roka 1848, ale aj nové, ktoré spontánne vznikali v prostredí každého národa ako akútny ohlas na rýchlo sa striedajúce dramatické udalosti, najmä politické zvraty a ozbrojené konflikty. Vďaka tomu, že sa spievali vo verejnosti a zároveň počas vážnych chvíľ, sa rýchlo a ľahko fixovali v kolektívnej pamäti ako intímny symbol.

V slovenskom prípade sa hymny verejne prezentovali predovšetkým na jar 1848, pri formovaní a pôsobení dobrovoľníckych zborov a nakoniec ako sprievodcovia politických aktivít volajúcich po zriadení slovenskej korunnej krajiny v prvých troch mesiacoch roka 1849. V spojitosti s týmito situáciami vznikli viaceré nové pochodové piesne, z ktorých časť zľudovela i znárodnela. Ich základ tvorili básne popredných

tvorcov slovenskej kultúry, ktoré sa najčastejšie spievali buď na slovenské ľudové nápevy, alebo na motívy poľských, českých či chorvátskych hymnických piesní. Vďaka tomu bol „repertoár“ dobrovoľníkov relatívne pestrý. Z nových revolučných piesní sa najväčšej obľube vlasteneckej spoločnosti tešili **Rušaj, junač** (tlačou vyšla ako *Pochod požurnských Slovákov* alebo *Hurbanovská*), ako aj **Hor sa, Slovák**. Autorom jej textu bol Ján Botto, silno inšpirovaný maďarskou revolučnou básňou *Hor sa, Madár (Talpra Magyar)*, ktorú napísal a v pamätný 15. marec 1848 nadšenému davu pred Národným múzeom v Pešti predniesol Alexander Petőfi. Bottova hymna vyšla tlačou ako *Prísaha Slováka*. Novými hymnickými piesňami tiež boli *Dobrovoľníci, Koník vraný* (Ján Kalinčiak), *K junákom slovenským, Slovenským bojovníkom, Do boja* (Viliam Pauliny-Tóth), *Bije zvon slobody* (J. M. Hurban), **Do zbroja** (K. Kuzmány).⁴⁰ Posledne menovanú pieseň spoločne s Matúškovou *Nad Tatrou sa blýska* prvýkrát vydal tlačou vo februári 1849 v Banskej Bystrici Karol Kuzmány. Pravdepodobne v revolučných mesiacoch sa zrodili aj vlastenecké hymnické piesne *Von do pola* (Zlatihorský), *Hoj, traja sokoli* (Ján Francisci), *Kolo Tatier čierňava* (Samuel Tomášik), *Vyletel sokolík* (Janko Matúška).⁴¹

Avšak najväčšej úcte a popularite počas rokov 1848 – 1849 a po nich sa tešili tri hymnické piesne, ktoré vznikli už pred revolúciou. Prvou, ktorú v marci 1848 na prahu prevratných zmien prvýkrát uverejnil *Orol tatranski*, bola **Sláva stotočným** (*Kto za pravdu horí*). Vznikla však už roku 1846 a jej autorom bol banskobystriický farár Karol Kuzmány.⁴² Prirodzene, podstatne známejšími boli o čosi staršie, už spomínané **Hej, Slováci** a **Nad Tatrou sa blýska**. Bolo ich možno počuť v marci 1848 na oslave menín Jozefa Miloslava Hurbana, na ktorej sa rodili obrysy slovenskej taktiky v revolúcii. Zneli aj počas ľudového hnutia v podbradlianskom kraji koncom apríla 1848. Spreádzali pochody dobrovoľníkov, napr. ich vstup do Žiliny 2. januára 1849, alebo ich odchod v auguste 1849 z bratislavského Firšnálu (dnes Námestia slobody) do stredoslovenskej banskej oblasti a pochody v jej regiónoch, ako aj ich rozpustenie v novembri 1849 na tom istom mieste v Bratislave.⁴³ Pieseň *Nad Tatrou sa blýska* si vyklepkávali na stenu aj väzni v susediacich celách, ako o tom svedčí prípad Banskoštiavničanov učiteľa Gabriela Balkoviča a študenta Alexandra Bizaya, aby si vzájomne dodávali odvahy.⁴⁴

Vlastne všetky tieto vlastenecké piesne s hymnickým charakterom sa v 50., no predovšetkým v 60. rokoch 19. storočia v rámci pestovania kultu hrdinstva a martýria rokov 1848 – 1849 upravovali a prezentovali v zborovej podobe na rôznych verejných akciách. Hoci ich vnímala aj širšia verejnosť, nestačila sa s nimi bližšie zoznámiť a ešte menej sa stotožniť. Zostávali viac-menej hodnotou uctievanou vlasteneckou spoločnosťou. Pritom nie každá z hymnických piesní, ktoré vyznávalo vlastenecké prostredie počas rokov 1848 – 1849, sa zapísala do kolektívnej pamäti trvalejšie a už vôbec nie každá z nich zohrala exkluzívnu úlohu národnej hymny a tak sa aj pozdvihla na úroveň národného symbolu. Táto rola, bez toho, aby to niekto kodifikoval, začala

zreteľne pripadať už počas revolučných zmätkov trom spomínaným piesňam – *Hej, Slováci, Nad Tatrou sa blýska* a *Kto za pravdu horí*.

5. 5. Hľadanie podoby národného odevu

Úlohu dôležitého národnoidentifikačného znaku zohrával, či mal zohrávať, aj odev. V tomto období sa úsilie o definovanie národného odevu týkalo všetkých národných pohybov. Prirodzene, ani tentoraz to nebola záležitosť celej národnej pospolitosti, ale týkala sa iba úzkej elity. Jeho tvorcovia verili, že národný odev má reprezentatívne vypovedať o dejinách a charaktere vlastného národa, považovali ho za nástroj odlíšenia sa od „cudzieho“ okolia (napr. od Nemcov, Maďarov a pod.) na jednej strane a za prostriedok utuženia vlastnej národnej jednoty a solidarity so spojencami (napr. rakúskymi Slovanmi) na strane druhej. Nevideli v ňom iba nutný atribút plnohodnotnej národnej identity, ale aj jeden z nástrojov, prostredníctvom ktorého sa mal verejne manifestovať politický program vlastného národného hnutia. Prirodzene, tvorcovia národného odevu túžili po tom, aby sa s ním stotožnila čo najširšia národná pospolitosť. Skutočnosť však bývala, okrem výnimiek, opačná – ak sa vôbec sformoval, stal sa srdcovou záležitosťou zväčša iba vlasteneckej spoločnosti. Pokusy o kreovanie národného odevu mali u každého národa iný osud a vývoj. V niektorých prípadoch, napríklad v maďarskom, ako sme už ukázali, sa sformoval veľmi skoro. U ostatných národov monarchie sa národné odevy vytvárali podstatne pomalšie, zložitejšie a menej úspešne. Ba u väčšiny z nich sa ani jednoznačnejšie nevyprofilovali, alebo sa s nimi nestotožnila širšia pospolitosť.

V prípade rakúskych Slovanov prvá zmienka týkajúca sa otázky národného odevu sa pravdepodobne nachádza v Kollárovej *Slávy dcére* zo začiatku 30. rokov 19. storočia.⁴⁵ V 40. rokoch sa už národný odev síce pomerne často spomínal v slovanskom kultúrnom prostredí, avšak bez toho, aby bol presnejšie definovaný. Z dobových informácií sa nedá zistiť, či sa pod týmto označením myslel ľudový kroj, ktorý sa v každej vlasteneckej spoločnosti tešil značnému kultu, alebo išlo o zvýraznenie národných farieb na odev.⁴⁶ Tretiu možnosť, ako sme uviedli v predchádzajúcej kapitole, predstavovali pokusy usilujúce sa umelo vytvoriť národný odev na základe rozličných vzorov, ktoré sa označovali za dôležitý znak národa. Tieto pokusy sa najčastejšie inšpirovali ľudovými krojmi, meštianskym odevom, šľachtickým oblečením alebo historickými predlohami.

V slovenskom prostredí počas revolučného dvojročia neexistovali podmienky na diskusie o národnom odevu. V neporovnateľne priaznivejšej situácii sa ocitli českí vlastenci, ktorí o českom národnom odevu horlivo polemizovali. Práve vďaka českým „hľadačským“ iniciatívam sa objavil aj odev označovaný za slovenský. Českí vlastenci sa totiž pokúšali určiť podobu svojho národného odevu už súbežne s prvými zmenami v marci 1848. Na tomto hľadaní, ktoré trvalo až do roku 1850, sa zúčastnilo viacero spolkov, popredných umelcov, zorganizovalo sa viacero verejných súťaží. Objavila sa

široká škála vzorov, o ktorých sa živo diskutovalo: odev husitov, oblečenie českej šľachty z 15. a zo 16. storočia (ktoré sa ešte považovalo za obdobie slobody), dedinské ľudové kroje, najmä z Hanácka, dobové meštianske kostýmy, ale aj slovanské vzory (poľský, chorvátsky či ľudový slovenský), do istej miery i maďarský národný odev spojený so šľachtickým prostredím. V týchto inšpiráciách sa teda rôzne križovali historické, rustikálne, mestské, slovanské argumenty.

Uvedené iniciatívy ešte zvýraznil Slovanský zjazd. Počas mája a júna 1848 vyzývali jeho organizátori i publicisti vlastencov, aby sa na ňom zúčastnili v národnom odevu, ktorým mali vyjadriť nielen české, ale aj slovanské cítenie. Problém bol v tom, že jeho česká podoba neexistovala. M. Mikšíček z Brna si v spojitosti s účasťou na slovanskej zábave s ľútosťou poznamenal: „*Nemám kroje národního, ba nevím jaký my chováme vůbec.*“⁴⁷ Vo vlasteneckom prostredí, najmä v Prahe, sa objavovalo spontánne trojfarebné ošatenie, symbolizujúce slovanské farby.⁴⁸ Aj samotný prípravný výbor Slovanského zjazdu vyzýval, aby sa stanovili slovanské národné kroje.

Práve v tomto kontexte sa objavilo označenie slovenský **národný odev**. Na návrh chorvátskeho grófa Alberta Nugenta ho zhotovil vo Viedni talentovaný maliar a pražský študent Samuel Beláni na spôsob podtatranského vrchára. Beláni sám v ňom kráčal ako predstaviteľ česko-slovenskej sekcie v čele sprievodu vedľa Srba a Poliaka pri slávnostnom otvorení Slovanského zjazdu. Podľa aktéra udalostí, českého radikála Josefa Friča, „*před výborem... kráčeli praporečníci v skvělém národním kroji, jeden Srb a Polák a též Slovák, malíř Sámó Bellány (v sněhobílém podtatranském kroji), s praporem českým, polským a trojbarevným slovanským*“.⁴⁹ V Prahe sa počas Slovanského zjazdu objavili aj ďalšie podoby slovenského ľudového kroja, ktoré označovalo okolie za národné. Napríklad manželka J. M. Hurbana Anna sa zúčastnila na bále, bezpochyby aj na výzvu organizátorov, aby hostia prišli v národnom oblečení, v brezovskom kroji.⁵⁰ Taktiež málo známy šľachtic zo Zemplína, pôvodom však z Liptova, Marcel Turanský, českými vlasteneckými kruhmi považovaný za maďarského agenta, chodil po Prahe počas Slovanského zjazdu „*v národnom kroji uhorského Slováka*“.⁵¹

Z hľadiska našej témy je zaujímavé aj to, že na niektorých variantoch vytvárajúceho sa českého národného odevu – predovšetkým na uniformách spolkov *Svornost*, *Slávie*, na návrhoch odevov *Slovanskej lípy* – dominovali taká farebnosť, zapínanie a strih, ktoré prezrádzajú, že sa ich tvorcovia silno inšpirovali oblečením okolitých Slovanov, bezpochyby aj slovenských patriotov, nepriamo i uhorským vzorom. Svedčí o tom predovšetkým ich nápadná **trojfarebnosť**, ako aj obľúbený a rozšírený šnurovací spôsob zapínania kabátca.⁵² Hoci v slovenskom vlasteneckom prostredí, ako sme už konštatovali, sa diskusia o národnom odevu v revolučných rokoch 1848 – 1849 nevedli, české iniciatívy ovplyvnili predstavy Slovákov o ich národnom ošatení. Šance pre ne utvárali práve ozbrojené konflikty a následne to, že slovenskí dobrovoľníci v letnej výprave smeli používať vlastnú, presne definovanú uniformu. Táto výprava, ktorá sa

začala formovať v Skalici v máji 1849, bola rozpustená koncom novembra toho istého roka v Bratislave.

Nápadnú podobnosť s **uniformou slovenských dobrovoľníkov** malo vykazovať už ošatenie Ľudovíta Štúra. Podľa dobového svedka ho v ňom bolo vidieť na prelome januára a februára 1849 v Banskej Bystrici. Na hlave mal slovenský guľatý klobúk s bielo-modro-červenými pierkami, v tmavomodrom kabáte mal v gombíkovej dierke zastoknutú cisársku stužku, po boku sivých nohavíc zasa opášanú šabl'u.⁵³ Hoci rovnošaty dobrovoľníkov sa odlišovali podľa hodností, spájalo ich viacero spoločných znakov, najmä účelovo zvolené národné bielo(sivo)-modro-červené sfarbenie. Základ dobrovoľníckej uniformy predstavoval tmavomodrý kabátec, svetlosivé nohavice lemované tmavočervenou šnúrou, slovenský klobúk s čierno-žltou stužkou a so slovenskou kokardou.⁵⁴

Keďže ozbrojené dobrovoľnícke zbory sa vnímali ako reprezentant celého národa a jeho svojbytnosti, aj ich rovnošate sa prisudzovala reprezentatívna funkcia – dobrovoľnícka uniforma mala vyjadrovať atribúty slovenskosti. Zároveň vykazovala viacero spoločných či príbuzných črt so spomínanými odevmi českých vlastencov. Viacerými znakmi sa tiež hlásila k tradícii spolupráce a solidarity rakúskych Slovanov a hľadania spoločného slovanského odevu. Pritom však nemožno na nej nepostrehnúť i prihlásenie sa k domácej, uhorskej tradícii zemiansko-meštianskeho ošatenia. Za priaznivých okolností mohla táto uniforma perspektívne predstavovať východisko profilovania národného odevu, k čomu však nedošlo. Z povedaného azda vyplýva, že náznaky tvorby slovenského odevu sa v roku 1849, na rozdiel od predchádzajúcich rokov, neinšpirovali ľudovým oblečením, spojeným s roľníkom a dedinou, ale kombinovaním domácich mestských a šľachtických prvkov ošatenia s rozkolísanými predstavami o slovanskom odevu. K tomuto včleneniu uhorskej tradície do tvorby slovenského národného odevu dochádzalo paradoxne v čase, keď sa slovenská politika pokúšala zakladať identitu Slovákov na negácii Uhorska a na odčlenení Slovenska od Uhorska.

K novým pokusom o definovanie národného odevu došlo na začiatku 60. rokov 19. storočia. Tradícia dobrovoľníckej uniformy však v nich už nehrala väčšiu rolu, bezpochyby aj preto, lebo kult hrdinov a obetí rokov 1848 – 1849 bol v kolektívnej pamäti Slovákov zatlačený do pozadia, prekryli ho iné politické tradície a hodnoty.

5. 6. Historické symboly a ozbrojené zápasy

Prirodzene, v politickej a vo vojenskej propagande a na zhromaždeniach, kde sa manifestovala spoločná vôľa a definovali ciele domáhajúce sa priaznivejšej budúcnosti, hrali nezastupiteľnú úlohu aj ďalšie symboly. Najmä tie, ktoré sa odvodzovali od typických črt slovenského územia (**Tatry, orol**) a taktiež, ba predovšetkým tie, ktoré obsahovali historické argumenty. Teda aj v tomto prípade zohrávali historické symboly funkciu nástroja politických (štátoprávnych) ambícií. Najčastejšie sa uplatňovali tie,

ktoré umocňovali romantický mýtus dejín vlastného národa. Na jednej strane sa pripomínali „slávne“ a „slobodné“ obdobia dejín, v ktorých mali žiť Slováci samostatne, alebo aspoň mali požívať osobitné postavenie v rámci Uhorska, na strane druhej také stránky ich minulosti, ktoré evokovali pocit neznesiteľného útlaku až otroctva.

Historická symbolika sa uplatňovala predovšetkým vo vyhranených krízových momentoch, keď sa slovenská politika odcudzila Uhorsku a otvorene manifestovala nemožnosť spoluzitia Slovákov s Maďarmi v jednom štáte a nutnosť ich rozchodu s Uhorskom. Vtedy aj prvýkrát explicitne označila radikálnejšia časť slovenských vlasteneckých kruhov **Uhorsko** za symbol trvalého útlaku Slovákov, hoci ešte v jarných mesiacoch roka 1848 deklarovala uhorské vlastenectvo. Rúcaním kultu Uhorska neposilňovala len nový, národný obraz dejín, ale aj vlastné politické ciele.

O to emotívnejšie zvyrazňovala tzv. pozitívne historické symboly, predovšetkým už tradične spojené s **Veľkou Moravou**. Práve na prahu septembrového povstania, v ktorom jadro povstalcov tvorilo niekoľko stoviek českých dobrovoľníkov, v bojových príhovoroch predseda Slovenskej národnej rady J. M. Hurban a L. Štúr zvyraznili základné atribúty romanticko-národnej koncepcie slovenských dejín. Zdôraznili, že v minulosti medzi Moravou a Slovenskom nebolo hraníc, že Slováci a Česi žili v spoločnom veľkomoravskom štáte. Upozornili na posvätnosť pôdy, po ktorej dobrovoľníci prechádzali, pretože na nej pôsobili **Cyril a Metod**, a rovnako sa odvolávali na silu panovníka **Svätopluka**. Z uhorských dejín upozornili na tie momenty, keď Slováci žili oddelene od Maďarov, najmä na **Jána Jiskru**. Hoci táto argumentácia vykazovala znaky všeobecnej interpretácie slovenských dejín, nemožno v nej nepostrehnúť aj momentálnu politickú podmienenosť – snahu zdôrazniť česko-slovenskú historickú blízkosť najmä preto, lebo jadro dobrovoľníkov tvorili českí študenti.⁵⁵

Nápadné je, že v oficiálnych dokumentoch, ktoré počas roka 1849 predkladali slovenskí politici cisárskym úradom, chýbali konkrétnejšie historické argumenty. Podstatu slovenského štátoprávneho programu tvorila nová idea – autonómna slovenská korunná krajina. Tvorcovia tohto programu by viedenskú politiku a verejnú mienku len ťažko presvedčili, že táto idea mala paralely v dávnej minulosti. Príznačné je aj to, že národné hnutia, vrátane slovenského, ktoré chceli radikálne zmeniť štátoprávnu podobu habsburskej monarchie a strednej Európy, využívali historické argumenty v podstatne skromnejšej miere ako tie politické tábory, ktoré obhajovali existenciu tradičných historických štátností. To platilo zvlášť o maďarskom prípade.

5.7. Záver kapitoly

Proces prezentácie a dotvárania národných symbolov v strednej Európe vymedzovali počas revolučných rokov 1848 – 1849 dve základné roviny. Na jednej strane prebiehal synchronne a vykazoval rad spoločných čít. Na strane druhej pre každý prípad bol typický rad špecifických znakov, ktoré určovali odlišné vnútorné aj vonkajšie okolnosti a historické i súčasné politické, sociálne a kultúrne podmienky.

Pre všetky stredoeurópske národy platilo, že výrazne pokročilo dotváranie ich národnej symboliky. V krízových okamihoch vzrástol predovšetkým význam tzv. heraldických symbolov, ako aj hymnických piesní a národného odevu. Pre tento proces bolo typické to, že ho na jednej strane iniciovali a podporovali mocenské centrá a propaganda vzdelanej elity, na strane druhej, ako ukázal historický vývoj, zároveň sa vyznačoval viac či menej spontánnym charakterom.

Dynamika týchto premien sa zreteľne uplatnila aj u Slovákov. Slovenské heraldické symboly sa začali práve v tomto dvojročí prvýkrát prezentovať na verejnosti. Dotvorili sa v polovici roka 1848 a sprevádzali dôležité politické a vojenské aktivity. V prípade hymnických piesní vznikol rad nových, avšak iba malá časť z nich sa spoločne so staršími hymnami, už pomerne pevne fixovanými v pamäti vlasteneckej spoločnosti, presadila ako národné symboly. Profilácia národného odevu vykazovala veľmi skromné parametre, výnimku tvorila iba dobrovoľnícka uniforma, ktorá predstavovala potenciálne východisko jeho ďalšieho dotvárania.

Tvorcom a šíriteľom národných symbolov bola aj teraz vlastenecká spoločnosť. Avšak ak v predrevolučných rokoch symboly oslovovali v skutočnosti iba ju, počas roka 1848 sa situácia výrazne zmenila. Prenikali smerom k vlastnej národnej verejnosti, jej časť sa s nimi stihla dokonca už stotožniť. Tento posun, hoci v neporovnateľne skromnejšej miere ako u Maďarov a podstatne skromnejšie ako u Čechov, bol badateľný aj v prípade Slovákov. Jeho konkrétne podoby záviseli od mnohých okolností. Najdôležitejšiu rolu zohrával mocenský faktor. Nositelia politickej moci v Uhorsku sa počas rokov 1848 – 1849 dokázali v krátkom slede viackrát vystriedať. Počas marca a apríla 1848 sa v eufórii slobody a slabej uhorskej moci slovenské heraldické symboly intenzívne definovali a pomerne slobodne verejne prezentovali. V nasledujúcich obdobiach, keď držala v slovenských regiónoch moc maďarská politická elita, sa kriminalizovali ako vlastizradné, preto nebola ich verejná prezentácia možná. Naopak, nanovo sa im priestor otváral vtedy, keď Slovensko ovládla cisárska armáda a v septembri 1848 nakrátko aj slovenskí povstalci. Slovenskí dobrovoľníci používali počas roka 1849 národnú vlajku, resp. farby (stuhy) s tichým súhlasom cisárskej Viedne, vďaka čomu sa aspoň nakrátko vytvárala ilúzia ich oficiality.

Miera verejného rozšírenia sa národných symbolov silno závisela aj od početnosti, odvahy a orientácie slovenskej politickej elity. Schopnosti tribúna ľudu preukázal predovšetkým J. M. Hurban a jeho okolie. Dôležitým faktorom bol tiež postoj (zápal, resp. pasivita, tolerancia, resp. nepriateľstvo) miestnych autorít – ako boli duchovní, bývalí šľachtici, cisárski vojenský velitelia – voči košutovskej a cisárskej moci aj voči slovenskému pohybu. Predovšetkým tieto momenty spôsobili, že nové národné symboly si získavali jednotlivé sociálne vrstvy a regióny s veľmi rozdielnou intenzitou. Vyznávať ich stihli predovšetkým študenti, inteligencia, duchovní, oboznamovali sa s nimi stredné vrstvy v mestečkách a v niektorých kráľovských, predovšetkým stredoslovenských banských mestách. Rezervovane, ale nie nevraživo sa k nim

správala aj časť konzervatívnych šľachtických rodín, odmietajúcich radikalizmus košutovskej moci. Väčšina slovenskej spoločnosti, najmä vidieckej roľníckej vrstvy, ich zaregistrovala iba minimálne. A u vplyvnej časti úradníkov, bývalých šľachticov, majetných vrstiev, inteligencie, z rôznych dôvodov uznávajúcej revolučnú moc v Uhorsku, vyvolávali nesúhlas až aktívny odpor.

Slovenské symboly sa profilovali a prezentovali v kontexte a konfrontácii s uhorskými (maďarskými), cisárskymi, českými a inými slovanskými symbolmi. Vzťahy s nimi, ktoré kopírovali vzťahy jednotlivých politických táborov, mali veľmi pestré. Ich krajné polohy predstavovala priateľská symbióza a nepriateľská negácia. Slovenská elita sa pokúsila riešiť problém pomeru slovenskej symboliky k uhorskej a maďarskej najskôr na princípe uhrofederalizmu. Preto aj v prvej fáze revolúcie zvykla používať slovenské symboly spoločne s uhorskými. Od konca septembra 1848 sa táto kombinácia už neobjavila. Pri kročení slovanských hnutí na spojenectvo s cisárskou Viedňou, ako manifestačná reakcia na nechotu maďarskej politiky zaujať zmierlivý postoj k nacionálnej otázke, demonštrovala i slovenská strana spoločným používaním slovenských a cisárskych farieb a vlajok. Touto symbiózou symbolov demonštrovala aj svoju radikálnu protiuhorskú a austrofederalistickú líniu, usilujúcu o zriadenie slovenskej korunnej krajiny. Nutne sa tak vyhrtilo odcudzenie voči uhorským symbolom. Toto odcudzenie sa symbolov verne odrážalo slovensko-maďarskú politickú polaritu, znásobenú ozbrojenými konfliktmi, ktoré sprevádzal nielen pocit ohrozenia, ale najmä reálne obete (popravení, väznení). Práve v tomto období sa prvýkrát verejne prezentoval jednoznačne negatívny obraz Uhorska, ktorý u časti slovenskej elity postupne prerástol do presvedčenia, že Uhorsko je symbolom tisícročného útlaku Slovákov.

Z textu azda vyplýva, že symboly sa tiež rôzne synkretizovali. Intenzívne precitovaná slovanská spolupatričnosť sa vo všetkých slovanských národných hnutiach demonštrovala rozličnými kombináciami bielej, modrej a červenej farby (bez nároku na paradie) s domácimi symbolmi. Nezriedka sa demonštrovalo naraz viacero symbolov. Na odevoch označených za národné sa používali farby v podobe kokárd, stúh, pier, na národnej zástave sa zasa objavil znak a pod. Pôsobivosť symbolov sa zvyšovala aj formou ich ritualizácie (posväcovanie zástavy, prisaha na zástavu), resp. ich využívaním v slávnostných či tragických obradoch (rozpustenie dobrovoľníckeho zboru, pohreb vojenskej obete). Takýmito cestami sa zároveň vyvolával a umocňoval spoločný zážitok a kolektívna pamäť.

Heraldické symboly sa v rokoch 1848 – 1849 nielen intenzívne formovali, ale ako dôležité politikum spoluvytvárali novú skutočnosť. Sprevádzali prelomové udalosti, využívali sa na manifestovanie slovenskej národnej svojbytnosti a výrazne sa podieľali na kreovaní a profilovaní vtedajšej národnej identity Slovákov aj ich politiky.

Poznámky a literatúra

¹ Týždenník, 13. 4. 1848, č. 15, s. 116.

² Pozri Goláň, K.: Štúrovské pokolenie. Bratislava 1964, s. 325, 365.

³ Slovenskje národňje novini, 1848, č. 287, s. 1 146.

⁴ Tamže, s. 1 145.

⁵ Rapant, D.: Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel prvý, časť druhá Dokumenty. Turč. Sv. Martin 1937, s. 139.

⁶ Tamže, s. 204.

⁷ Slovenskje národňje novini, 1848, č. 280, s. 1 118.

⁸ Hurban, J. M.: Obrazy zo slovenského povstania r. 1848. In: Goláň, K.: Za svobodu. Slovenské povstanie 1848 – 49. Praha 1932, s. 12.

⁹ Rapant, D.: cit. dielo, s. 177.

¹⁰ Hurban, J. M.: Život zvoniaci činom. Život a dielo v dokumentoch. Spracoval T. Winkler. Martin 1987, s. 106.

¹¹ Zuberec, V.: Doklady o slovenskom národnorevolučnom hnutí v rokoch 1848 – 1849 v slovenských múzeách. Zborník Slovenského národného múzea História, LXXXV, 1991, s. 31.

¹² Rapant, D.: cit. dielo, s. 179.

¹³ Rapant, D.: cit. dielo, diel prvý, časť prvá, s. 378.

¹⁴ Pozri Dohnány, M.: Historija povstaňja slovenskjejho. Skalica 1850, s. 56. Z dobovej tlače poznáme tiež zámer vyvesiť slovenskú (slovanskú) zástavu pred akademickou kaviarňou v Banskej Štiavnici. Či sa realizoval, nevieme. Pozri Slovenskje národňje novini, 1848, č. 288, s. 1 152.

¹⁵ Rapant, D.: cit. dielo, diel prvý, časť prvá, s. 275.

¹⁶ Pozri Rapant, D.: cit. dielo, diel prvý, časť druhá, s. 249.

¹⁷ Rapant, D.: cit. dielo, diel prvý, časť prvá, s. 260.

¹⁸ Tamže, s. 298 – 299.

¹⁹ Tamže, s. 302.

²⁰ Tamže.

²¹ Frič, J.: Paměti II. Praha 1960, s. 272.

²² Žáček, V.: Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbíрка dokumentů. Praha 1958, s. 205; Aj v moravskej tlači sa objavila úvaha o tom, že farba moravských Slovanov je bielo-červeno-modrá. Týždenník, 8. 6. 1848, č. 23, s. 179 – 180.

²³ Pozri Frič, J.: cit. dielo, s. 280.

²⁴ Zuberec, L.: cit. dielo, s. 30.

²⁵ Pozri tamže, s. 32 – 33.

²⁶ Klementis, E.: Obrázky zo slovenského povstania roku 1848. Slovenské pohľady, XLII, 1926, s. 83.

²⁷ Goláň, K.: Revolučné pokolenie. Myjava 1926, s. 199.

²⁸ Rapant, D.: cit. dielo, diel tretí, časť druhá. Bratislava 1954, s. 255.

- ²⁹ Pozri Mikšíček, M.: Na revolučnom Slovensku. Usporiadal K. Goláň. Myjava 1931, s. 43, 138.
- ³⁰ Rapant, D.: cit. dielo, diel tretí, časť druhá, s. 523.
- ³¹ Pozri Mikšíček, M.: cit. dielo, s. 87 – 88.
- ³² Bije zvon slobody. Poézia rokov 1848 – 1849. Zostavil K. Rosenbaum. Martin 1949, s. 150.
- ³³ Národní noviny, 1848, č. 49, s. 194. Pozri tiež Mikšíček, M.: cit. dielo, s. 74; Taktiež napríklad v Bardejove strhlo cisárske vojsko po svojom príchode „*maďarské trikolóry a korouhve*“. Moravské noviny, 16. 12. 1848.
- ³⁴ Pozri Zuberec, L.: cit. dielo, s. 37.
- ³⁵ Slovenské noviny, 1849, č. 22, s. 87.
- ³⁶ Tamže, č. 24, s. 95.
- ³⁷ Vývoj tohto erbu v „prednárodnom“ historickom období zachytili najmä Novák, J.: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Bratislava 1990; Vrteľ, L.: O slovenskom národnom symbole. Slovenská archivistika, XXIV, 1989, č. 2, s. 60 – 85; Vrteľ, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin 1999.
- ³⁸ Pozri Vrteľ, L.: O slovenskom národnom symbole, s. 60.
- ³⁹ Frič, J.: cit. dielo, s. 280.
- ⁴⁰ Prehľad básnickej tvorby, z ktorej časť nadobudla hymnický charakter, pozri Bije zvon slobody. Poézia rokov 1848 – 1849. Zostavil K. Rosenbaum. Martin 1949.
- ⁴¹ Pozri Kresánek, J.: V slovenskej hudbe. In: Slovenská jar. Zostavil J. Sloboda. Bratislava 1971, s. 232.
- ⁴² Orol tatránski, 1848, č. 92, s. 734.
- ⁴³ Hurban, J. M.: Ľudovít Štúr – Rozpomienky. Bratislava 1959, s. 560; Mikšíček, M.: cit. dielo, s. 74; Rapant, D.: cit. dielo, diel štvrtý, časť prvá. Bratislava 1963, s. 197, 345, a diel štvrtý, časť druhá, s. 425.
- ⁴⁴ Vážňov zábavy. In: Slovenské pohľady, 1852, diel III., č. 25, s. 203.
- ⁴⁵ Pozri Moravcová, M.: Národní oděv roku 1848. Ke vzniku národně politického symbolu. Praha 1986, s. 14.
- ⁴⁶ Ľudový kroj nepredstavoval iba synonymum národného odevu. Rovnako často sa formou zobrazovania regionálnej pestrosti ľudových krojov vytvárala ilúzia kolektívneho národného odevu a ich nositelia vyvolávali predstavu jedného národa. Tento význam sa zrači napr. zo známej olejomalby Petra Michala Bohúňa *Slovenské zhromaždenie z jari 1848*.
- ⁴⁷ Moravský zemský archiv, Fond G 56, 1. škatuľa. List M. Mikšíčka z 9. júna 1848 V. Vrbíkovej.
- ⁴⁸ Moravcová, M.: cit. dielo, s. 59 – 60.
- ⁴⁹ Frič, J.: cit. dielo, s. 96.
- ⁵⁰ Štefániková, Z.: Formy a funkcie národného odevu na Slovensku. Slovenský národopis, 39, 1991, č. 1, s. 38.

⁵¹ Žáček, V.: cit. dielo, s. 561.

⁵² Pozri Moravcová, M.: cit. dielo, s. 80, 92 – 93 .

⁵³ Goláň, K.: Štúrovské pokolenie, s. 231.

⁵⁴ Pozri Rapant, D.: cit. dielo, diel štvrtý, časť tretia. Bratislava 1961, s. 486.

⁵⁵ Pozri Dohnány, M.: cit. dielo, s. 91 – 92; Frič, J.: cit. dielo, s. 280.

6. ZOSTAVA A DOSAH SYMBOLOV V POREVOLUČNOM OBDOBÍ

„Slovenský červeno-bielo-zelený štít... označuje drevnu slovenskú vojvodinu, jakou uhorskí králeviči s názvom vojvody nekdy vládli: preto i Matúš Trenčiansky, zapadlú slovenskú vojvodinu (ducatu) vzkriesivší a právo slovenského vojvody sebe osobovavší, ba právo toto dľa vzoru drevných vojvodov Slovenska i prevodzovavší, tohoto pečatového znaku užíval.“

František Vít'azoslav Sasinek

Naším pôvodným zámerom bolo predstaviť vývoj národných symbolov od posledných dvoch desaťročí 18. storočia po koniec 60. rokov 19. storočia. Ako sme už spomenuli v úvode práce, museli sme predovšetkým z priestorových dôvodov, sčasti i pre potrebu hlbšieho štúdia ohraničiť problematiku rokom 1849. Čo sa však týka národných symbolov, rok 1849 netvorí hlavný medzník, lebo ich vývoj naďalej kontinuálne pokračoval. Za taký medzník možno skôr považovať koniec 60. rokov 19. storočia. Preto sa v záverečnej kapitole pokúsime aspoň stručne priblížiť základné vývojové línie a zmeny týkajúce sa národných symbolov v 50. a 60. rokoch 19. storočia.

Hoci sa v bežnom historickom vedomí zafixovalo, že 50. roky 19. storočia, ktoré v habsburskej monarchii vyplnil neoabsolutistický režim, znamenali desaťročie strnulosti, nemožno si nevšimnúť, že niektoré oblasti spoločenského života prechádzali neodškriepiteľnými, pritom zväčša pozitívnymi zmenami. Do istej miery to platí aj o národných symboloch. Napriek tomu, že silno centralizovaná moc a cenzúra obmedzovala z jej pohľadu nebezpečné liberálne slobody a tlmila rovnako podozrivé nacionálne prejavy, pod vplyvom silných zážitkov z vyhrotených sporov počas revolúcie 1848 – 1849 postúpila vpred kryštalizácia národných identít. Veľa z toho, čo bolo pred rokom 1848 okrajové alebo nevyprofilované, po roku 1849 sa javilo samozrejým a prirodzeným. Pevnosť národných identít sa definitívne potvrdila v 60. rokoch po tom, čo bol panovník nútený zrušiť absolutizmus a obnoviť konštitučný režim. Toto priaznivejšie desaťročie nevyplnilo iba horúčkovité hľadanie novej štátoprávnej podoby monarchie, harmonizácie centrálnej moci, regionálnych, resp. národných záujmov a tradícií, ale aj značné očakávania slabších národných hnutí a ich politik. Už len dovtedy nevidané a otvorené diskusie o smerovaní Uhorska, hlasy časti maďarských politikov volajúce po odčinení krívd a trení z minulosti a po korektnom spolunažívaní s Nemaďarmi živili tieto nádeje. O to väčšie bolo sklamanie z ich nenaplnenia. Rakúsko-uhorským (maďarským) vyrovnaním roku 1867, ktoré ukončilo vlečúcu sa štátoprávnu krízu, si totiž moc v monarchii rozdelili dve najsilnejšie politické zoskupenia – nemecké a maďarské. Uhorský snem síce prijal v decembri 1868

národnostný zákon, ten však značne zaostával za očakávaniami a túžbami nemadžarských národných hnutí, ktoré sa navyše čoskoro presvedčili, že vláda a úrady ho ani nemienia vážne brať a dodržiavať.

Ruka v ruke s upevňovaním národných identít a smelosti i sebedomia národných politik sa vo všetkých národných kultúrach rozrastala, dotvárala, stabilizovala aj zostava symbolov. Výrazne sa rozširovali formy a priestor ich prezentácie, nositelia i zázemie, ich jadro sa definitívne ukázalo byť pevným a vyprofilovaným.

6. 1. Heraldické symboly

Najväčší rozmach zaznamenali oba heraldické symboly. Zástava či národné farby, niekedy predstavené bielym a červeným, inokedy bielym, modrým a červeným zložením, bežne sprevádzali významné verejné udalosti. Prvou z nich bola bezpochyby cesta zmierenia mladého panovníka Františka Jozefa I. po Uhorsku, resp. Slovensku v lete 1852.¹ Počas nej viali slovenské zástavy spoločne s cisárskou a uhorskou zástavou, ktorá sa vnímalala i ako maďarská, v mnohých mestách, ale bolo ich možno vidieť aj na dedinách, napríklad v Lučivnej na Spiši.² Hoci v polovici 50. rokov 19. storočia zaznamenali národné pohyby v celej monarchii výrazný útlm, po obnove ústavných pomerov roku 1860 preukázali až prekvapujúcu vitalitu. Aj slovenské zástavy sprevádzali najdôležitejšie národné akcie, napr. otvorenie Matice slovenskej a jej vlastné zhromaždenia. Úplnejší výpočet ich manifestácií v 60. rokoch by bol už príliš dlhý, spomeňme len, že prvýkrát vstúpili do arény predvolebných zápasov a že neúspešný návrh národnostného zákona, ktorý vypracovali nemadžarskí poslanci uhorského snemu roku 1866, obsahoval aj ustanovenie, aby sa za krajinské uznali zástavy všetkých národností. Podobný bod možno nájsť v *Spišskej petícii*, ktorú vo februári 1868 zaslalo uhorskému snemu 21 obcí.

Trend prudkého rozšírenia zaznamenal v 60. rokoch aj národný znak. Kým roku 1848 sa prezentoval iba nakrátko a v 50. rokoch minimálne, v nasledujúcom desaťročí nadobudol značný verejný dosah. Predstavoval emblém Matice slovenskej, ktorý navrhol maliar Jozef Božetech Klemens, spoločne s vlajkami visel na slávobránach, nachádzal sa na pečati knižnice Matice slovenskej, v záhlaví periodík (napr. *Sokol*), na ich ilustráciách (*Černokňažník*). A slovenská politika sa, prirodzene, pokúšala znak ako výsostne politický symbol, vyjadrujúci svojbytnosť, rovnoprávnosť a starobylosť Slovákov, (spoločne s vlajkou) legitimizovať. Preto jeho uzákonenie požadovalo už *Memorandum slovenského národa*, ktoré odovzdala slovenská delegácia panovníkovi vo Viedni v decembri 1861.

O slovenskom znaku sa viedli prvé verejné úvahy a vznikli prvé odborné rozpravy, ktoré objasňovali jeho genézu i minulosť a zdôvodňovali, prečo je symbolom Slovákov. Väčšina týchto postrehov sa usilovala spojiť znak s veľkomoravskými reáliami či s najranejšími obdobiami Uhorska, najmä s Nitrianskym kniežatstvom. Básnik Sládkovič umeleckou formou tvrdil, že jeho zakladateľmi boli Cyril a Metod, prvé, aj keď dobovo

ohraničené pokusy o odborné objasnenie týchto otázok sa spájajú s menami štúrovca Petra Kellnera-Hostinského a historika Jozefa Hložanského, zaujímavé svedectvo zanechal i učiteľ v dolnozemskej Kysáči Ján Branislav Mičátek.³

Ihneď po skončení revolúcie 1848 – 1849 slovenský pohyb kontinuálne pokračoval v úsilí o naplnenie austrofederalistického štátoprávneho programu. Tomu zodpovedala aj snaha kultivovať bojové tradície spojené s touto revolúciou. V relatívne priaznivom ovzduší sa pripomínali prvé výročia ozbrojených bitiek a ich obeť, ktoré sa uctievali ako hrdinovia a martýri bojujúci za slobodu národa rovnako ako za cisára. Na konci roka 1849 a počas roka 1850 boli slávnostne pochovaní Ľudovít Šulek, Viliam Bórik, Juraj Langsfeld, Martin Sýkora, ktorých popravila košutovská moc. V Brezovej pod Bradlom sa konala oslava prvého výročia tunajšej bitky.⁴ Hoci vzniklo viacero umeleckých diel o ozbrojenom povstaní a jeho hrdinoch (Ján Podhradský, J. M. Hurban, Ján Chalupka, Mikuláš Ferienčík, Jonáš Záborský, Ľudovít Kubáni, hudobná skladba Maximiliána Hudeca *Hurbanov pochod*) význam a dosah tohto martýria a obrazu povstania sa v pamäti širšej verejnosti nefixoval.⁵ V 50. rokoch 19. storočia tlmila tieto spomienky absolutistická moc v snahe eliminovať nacionálne rozbroje a odbojové nálady a v nasledujúcich desaťročiach, najmä po roku 1867, ich úplne marginalizovala uhorská moc. Aj preto ostali symbolmi iba v rámci úzkeho vlasteneckého prostredia alebo najbližšieho okolia (rodina, obec).

6. 2. Ľudová kultúra a symboly

Do zostavy národných symbolov sa jednoznačnejšie ako pred rokom 1848 zaraďovali javy z ľudového prostredia. Okrem výnimiek naďalej išlo o javy spojené s horským a podhorským prostredím, nie s rovinou. Nepochybne vďaka skladbe najlyrickejšieho romantika Andreja Sládkoviča *Detvan* sa začal častejšie označovať za národný odev svojrázny regionálny detviensky (podpoliansky) **kroj**. Teda pod národným oblečením sa stále chápal ľudový kroj alebo farebné biele, modré a červené zladenie odevu, resp. jeho doplnky na rukávoch a rukávcoch šiat, najmä ženských. Takýchto príkladov objavujúcich sa predovšetkým na početných zábavách a divadlách už bolo veľmi veľa. Napríklad pri premiére divadelnej hry *Drotár* v Martine kritik ocenil, že Maruša mala červený živôtk, biely odev a modrú „fertušku“, ale zároveň vyslovil ľútosť, že drotár nemal na bielej košielke „priehranice“ červeno-modré, avšak našťastie za klobúkom mal „peknú národnú stužku“.⁶ Na začiatku 60. rokov, v čase najväčšieho optimizmu, dokonca vznikla iniciatíva vytvoriť špeciálny slovenský odev. Časopis *Sokol* zobrazil návrh takéhoto „nosiva“, ktoré syntetizovalo uhorskú odevnú tradíciu so slovanskými prvkami. K jeho naplneniu však nedošlo a nerozvinula sa o ňom ani vážnejšia diskusia.⁷ V súvislostiach s divadlom a so zábavou sa občas spomenul aj národný **tanec**. V prípade neho nenastali žiadne zmeny, za „náš“ sa i teraz označoval „frišký (rezký, živý, rýchly) slovenský tanec“ alebo odzemok.⁸

Sládkovičov idealizovaný hrdina *Detvan* stelesňoval v sebe zbojnícku a pastiersku symboliku – odvahu, statočnosť, silu, slobodu a nespútanosť človeka hôr a pod. Toto dielo bezpochyby prispelo k posilneniu prítlačlivosti pastierskej (valašskej) kultúry a jej častému splývaniu so zbojníctvom. Ved' často dochádzalo k zamieňaniu či splývaniu obrazu Detvana, zbojníka, baču, Jánošíka. Kultúra ich vybavovala rovnakými vlastnosťami, schopnosťami, poslaním. S prítlačlivosťou pastiersko-zbojníckeho fenoménu nadobúdali symbolické črty aj ich atribúty – **valaška** a široký **opasok**. *Detvan* napomohol i to, že dovtedy regionálny hudobný nástroj fujara sa začal postupne vnímať ako zvláštny nástroj Slovákov. Prirodzene, pod túto premenu sa podpísal predovšetkým fakt, že **fujara** predstavovala kultúrny endemit – bola známa a hralo sa na ňu skutočne iba v jednom regióne, v Podpoľaní.⁹

Ovčiarstvo sa považovalo za typické zamestnanie Slovákov a definitívne sa usadilo v panteóne symbolov. Ako sme už upozornili vo štvrtej kapitole, okrem plebejských tendencií v slovenskej kultúre sa pod to podpísalo i vtedajšie rozšírenie ovčiarstva, ktoré na Slovensku patrilo k najrozšírenejším ekonomickým aktivitám. **Bača** svojim spôsobom symbolizoval jednotu rozličných, najmä hornatejších, slovenských regiónov. Ďalším zamestnaním, ktoré nadobudlo symbolický rozmer, bolo predovšetkým drotárstvo, ktoré sa naopak pestovalo iba v dvoch nevelkých krajoch – na Kysuciach a hornom Spiši. Ak sa symbol baču tvoril predovšetkým v domácom, slovenskom prostredí, mobilný **drotár** sa stával synonymom i symbolom Slováka teraz najmä v cudzom, hlavne vo veľkomestskom prostredí monarchie i vzdialenej cudziny. Nie náhodou mala vo Viedni ihneď po revolúcii premiéru inak bezvýznamná dráma *Der Slowak*, kde bol hlavným hrdinom drotár. A na pohrebe predčasne zomretého maliara Sama Belániho, pôvodom z Gemera, ktorý sa konal v Prahe v decembri 1852, sprevádzalo jeho rakvu dvanásť drotárov.¹⁰ V 50 a 60. rokoch 19. storočia sa s prítlačlivým obrazom drotára stotožnila aj slovenská kultúra. Veselohra *Drotár* kysuckého rodáka Jána Palárika v 60. rokoch predstavovala priam trhák – hrala sa v desiatkach obcí. I Jonáš Záborský, žijúci ďaleko od Kysúc v šarišských Župčanoch, podpisoval niektoré svoje príspevky pseudonymom Drotár.

Prienik baču a drotára do sveta národných symbolov spôsobil fakt, že obaja sa od ostatných sociálnych skupín odlišovali bizarnosťou životného štýlu, práce, odevu i správania, preto mali schopnosť jednoznačne odlíšiť Slovákov od okolitých etník. Zároveň ich značná rozšírenosť vo svete symbolov odrážala industriálne pokrívčavanie Slovenska a Uhorska za západnejším svetom.

Konkrétnejšie ako v predrevolučnom období sa pripisovali národnoidentifikačné znaky jedlám a nápojom, najčastejšie **demikátu** (bryndzovej polievke), **bryndzi**, haluškám a jedlám zo zemiakov, spomedzi alkoholických nápojov najmä **hriatemu** a **borovičke**. Medzi charakteristickými jedlami sa predovšetkým vďaka českej spisovateľke Božene Němcovej objavili už aj bryndzové halušky.¹¹ Hoci proces dotvárania národnej kuchyne bol dlhodobý a doteraz sa celkom neuzavrel, v každom

prípade sa u slovenských vlastencov už možno stretnúť s ideologicky motivovanou snahou odlišiť ju od symbolu maďarskej kuchyne – guláša.¹² Zatiaľ čo sa prvky ľudovej kultúry v národnej symbolike iba profilovali, symboly spojené s prírodou už boli stabilné. Trónili im **Tatry**, viaceré končiare, **orol**, **Dunaj**, **Váh**, väčší priestor dostávala **lipa**.¹³

6. 3. Historická koncepcia a národní hrdinovia

Historická koncepcia sa oproti 40. rokom výraznejšie nezmenila. Uhorsko evokovalo u slovenských vlastencov dva postoje. Na jednej strane krajinu, v ktorej sa Slováci nemohli naplno emancipovať, na strane druhej ich vlasť, v ktorej si majú nájsť primerané miesto a slobodné postavenie. Politická publicistika i historická spisba hojne využívali Veľkú Moravu a jej symboly ako argument podporujúci ambície slovenskej politiky a kultúry. **Veľká Morava** mala dokazovať historicitu Slovákov, ich civilizačné prvenstvo v podunajskom priestore (kristianizácia, písomníctvo a pod.). Zároveň historici ako František V. Sasinek, Jonáš Záborský, Jozef Hložanský odvíjali od Veľkej Moravy historické právo Slovákov. Toto právo sa usilovali potvrdiť nachádzaním kontinuity nielen medzi Veľkou Moravou a Uhorskom, ale aj medzi Veľkou Moravou a tými momentmi stredovekých uhorských dejín, v ktorých mali podľa nich Slováci samostatné postavenie. Za také považovali predovšetkým **Nitrianske kniežatstvo** z 11. storočia a moc **Matúša Čáka**, ktorý sa tešil veľkej úcte romantizujúcej historiografie.¹⁴ Pravdepodobne tieto symboly minulosti mal znázorniť litografický album slovenských dejín, ktorý si prial Ľudovít Hroboň.¹⁵

Pomerne stabilnou sa ukázala byť štruktúra symbolov hrdinov. Najväčšej pozornosti sa i v tomto období tešili politické a cirkevné osobnosti zviazané s Veľkou Moravou. Bolo to logické, veď už dlhodobo predstavovali piliere slovenských dejín a navyše v 19. storočí ubehlo tisíc rokov od existencie Veľkej Moravy, takže jubilejných príležitostí počas neho bolo až-až. Upevnil sa najmä cyrilo-metodský kult, ktorý začala definitívne vnímať a prijímať aj široká verejnosť, a pozvoľna zľudovieval. Po celé 50. a hlavne 60. roky sa konal veľký počet akcií adresovaných odkazu a úcte svätcov **Cyrila a Metoda**. Najintenzívnejšie sa tak dialo roku 1863, na tisícročie ich príchodu na Veľkú Moravu.

O výnimočnom mieste Cyrila a Metoda v slovenskej kultúre svedčí množstvo príkladov. V deň ich sviatku, 14. marca 1850, začal v Banskej Štiavnici vychádzať časopis, ktorý sa nazýval *Cyrill a Method*. V tomto období sa Andrej Radlinský pokúšal založiť kultúrno-náboženský Spolok sv. Cyrila a Metoda. Od začiatku 50. rokov sa rozrastala sieť miest a dedín, kde sa každoročne 14. marca konávali bohoslužby na uctenie ich pamiatky. Najaktívnejšie sa tak dialo v Banskej Bystrici a jej širokom okolí, predovšetkým vďaka podnetom biskupa Štefana Moyses, teologickému semináru a gymnáziu. *Memorandum slovenského národa* z roku 1861 požadovalo, aby boli Cyril

a Metod vyhlásení za oficiálnych národných patrónov Slovákov a stali sa ochrancami slovenského dištriktu.¹⁶

Po roku 1849 sa najmä v katolíckom prostredí dostali do popredia záujmu ďalší domáci svätci, **Svorad** a **Benedikt**. Aj oni sa začali označovať za národných svätcov. Bolo im venovaných viacero kázní i článkov a roku 1853 na Skalke pri Trenčíne, kde pôsobili, bol posvätený zreštaurovaný kostol s ich patrociníom. Na tomto slávnostnom akte sa zúčastnilo asi 50 duchovných a 4 000 veriacich.¹⁷

Posvätnéj úcte sa tešili tak nedávno zosnulé, ako i žijúce významné osobnosti, ktoré zvykla vlastenecká verejnosť označovať titulmi patriarchovia, vodcovia, otcovia, ba i praotcovia národnosti našej.¹⁸ Hold vzdávala predovšetkým Bernolákovi, Rudnaiovi (Rudnay), Hollému, Kollárovi, Štúrovi, Šafárikovi. Väčšinu z nich zvečnili maliari M. P. Bohúň a J. B. Klemens. S mimoriadnou priazňou sa stretávali biskupi **Štefan Moyses** a **Karol Kuzmány** ako symboly národnej jednoty. Napr. podľa časopisu *Sokol* na Moysesovo zdravie pripíjalo údajne až 500 nadšencov na vrchu Javorina, iní zasa na tanečnej zábave v Pribyline.¹⁹ Rozrastajúca sa vlastenecká spoločnosť uctievala ako vodcu národa aj ešte iba 42-ročného **Jána Francisciho**. Nie div, bol prvým zo slovenských vlastencov, ktorý zasadol aspoň nakrátko do kresla župana (Liptovskej župy) a tak evokoval pocity nádeje a úspechu. Na pamiatku založenia Matice slovenskej vydal roku 1863 vo Viedni Rupert Přecechtěl prvý skupinový fotografický album 26 „výtečníkov slovenských“.²⁰

Z uvedeného azda vyplýva, že v 50. a najmä v 60. rokoch 19. storočia hlavné národné symboly prekročili hranicu vlasteneckej spoločnosti a vo väčšej miere ich registrovala aj širšia verejnosť. Popri spomínanej vlajke a znaku či zobrazeniach Cyrila a Metoda sa na verejných priestranstvách ocitli, či aspoň sa mali objaviť aj ďalšie symboly. Napr. Martin Branislav Tamaškovič, ktorý bol čestným občanom Trnavy a básnikom naturistom, dal na stenu svojho hostinca namaľovať obraz **Svätopluka**. Preto ho aj okolie nazývalo Svätplukom. Na verejnom priestore a v meste, kde bol popravený, v Liptovskom Mikuláši, sa ocitol i obraz **Jánošíka**. Maliar P. M. Bohúň ho zobrazil na vývesnom štíte, ktorý si tunajší národovec a podnikateľ Rudolf Uličný vyvesil nad svoj obchod.²¹ V Martine mal zasa verejnú prednášku o Jánošíkovi Jozef Capko.²²

Na prenikaní národných symbolov do verejnosti sa podieľalo aj viacero pokusov o postavenie a odhalenie pomníkov významným osobnostiam. V tomto smere predstavovala prvú lastovičku zbierka na pomník **Jána Hollého**, ktorý zomrel roku 1849. Organizoval ju zvláštny výbor, vláda stavbu pomníka povolila roku 1853 a jeho slávnostné odhalenie na Dobrej Vode sa odohralo 11. mája 1854. Táto akcia, hoci nebola verejne ohlásená, sa vnímala ako národná manifestácia časti slovenskej elity, pôsobiacej najmä na západnom Slovensku. Prítomnosť nižších sociálnych vrstiev zo širokého okolia umocnila pocit spolupatričnosti. Samotný pomník netvorila iba busta Jána Hollého, ale aj názvy jeho hlavných básnických prác.²³ Spájal tak symbol

prítomnosti a hrdinov veľkomoravskej minulosti (Svätopluk, Cyril a Metod). Krátko po smrti **Eudovíta Štúra** (1856) a **Martina Hamuljaka** (1859) sa tiež začala organizovať zbierka na ich pomníky, k ich postaveniu však došlo až neskôr, i v tomto prípade na cintoríne, nie na otvorenom priestore.²⁴

6. 4. Miléniové oslavy

Najveľkolepejšou akciou tohto druhu malo byť odhalenie pomníka Cyrilovi a Metodovi v Nitre. Už od roku 1858 to pripravovala skupina okolo Jozefa Viktorina, Jána Palárika a Andreja Radlinského, dokonca nitriansky kanonik Štefan Tvrdý daroval na tento účel 1 000 zlatých.²⁵ Maliar Klemens bol pripravený namaľovať obraz Cyrila a Metoda pre chrám v Nitre. Nitra ako mesto symbolicky spojené so solúnskymi bratmi a s Veľkou Moravou sa totiž pôvodne mala stať centrom miléniových osláv roku 1863. Podľa ich organizátorov mali mať nielen pompézny charakter, ale aj manifestovať ekumenickú blízkosť a národnú jednotu Slovákov a pomôcť presadiť sa kultu oboch svätcov v slovenskej verejnosti. Národné hnutie, opierajúc sa o podporu časti vysokých katolíckych a evanjelických hodnostárov, sa usilovalo vtačiť týmto oslavám celonárodný ráz. Do Nitry mali smerovať pochody (procesie) zo všetkých slovenských oblastí a v nej mali oslavy vyvrcholiť veľkým cirkevným zhromaždením. Súčasťou tohto sviatku malo byť i spomínané odhalenie pomníka Cyrila a Metoda. V slovenskom prípade by to bola vôbec prvá socha oficiálne umiestnená na verejnom priestranstve.

Štefan Moyses sa skutočne pokúšal vtačiť oslavám celonárodný charakter. Na jeho výzvu, aby sa konali jednotne, však predovšetkým nitriansky biskup Augustín Roškovani (Roskoványi) pod tlakom primasa a ostrihomského arcibiskupa Jána Scitovského neodpovedal kladne. Preto sa oslavy konali celoplošne iba v dvoch biskupstvách – v Banskobystrickom a Spišskom. V závislosti od miestnych pomerov sa veľa veriacich a patriotov zo západného Slovenska zúčastnilo na veľkolepých oslavách v susednom Velehrade, ktoré sa konali pod patronátom olomouckého arcibiskupa. Oslavy si vďaka farárovi Samuelovi Babilonovi dokonca zorganizovali aj v dolnozemskej Silbaši. Na strane druhej, napr. v Rožňavskej diecéze bol Tisovec jedinou obcou, kde prebehli.

Tisícročie príchodu svätcov na Veľkú Moravu pripadlo na ten istý rok ako otvorenie Matice slovenskej a sčasti sa obe oslavy prekrývali. Napriek tomu, že pôvodné zámery organizátorov sa naplnili iba v skromnej miere, tieto oslavy predstavovali dovtedy najpompéznejšie slovenské verejné vystúpenie. Ich obsahom bolo popri slávnostných bohoslužbách posväcovanie kaplniek, zvonov, zástav, umiestňovanie oltárnych obrazov s Cyrilom a Metodom. Ich tváre a postavy zachytili viaceré sochy, ozdobný členský diplom Matice slovenskej a pamätné mince, ktoré dal vyraziť spomínaný Rudolf Uličný. Počas osláv sa odohralo vďaka biskupovi Moysesovi v Selciach na Horehroní vôbec prvé zasvätenie kostola Cyrilovi a Metodovi na Slovensku. Na omši v Selciach mal premiéru *Staroslovenský Otčenáš* mladého skladateľa Jána Levoslava Bellu, na

slávnosti sa spievala i Kuzmányho hymna *Kto za pravdu horí*. V nasledujúcich rokoch sa Cyril a Metod stali patrónmi viacerých katolíckych chrámov, zasvätené im boli niektoré školy a kalvárie. V Brezne sa hralo v rámci osláv tisícročia príchodu sv. Cyrila a sv. Metoda divadlo, v Modrom Kameni predviedli ochotníci dokonca hru *Cyrl a Metod*, v banskobystrickom seminári sa pravidelne konali cyrilo-metodské akadémie. Roku 1864 Š. Moyses spoločne s chorvátskym biskupom J. Strossmayerom úspešne intervenovali u pápeža, aby sa svätenie oboch svätcov zaradilo do oficiálneho cirkevného kalendára na deň 5. júl.²⁶

V tomto období sa meno Cyril stalo vo vlasteneckom prostredí pomerne obľúbeným, považovalo sa za národné. Časť vlastencov začala dávať svojim deťom pri krste **národné mená**. Nešlo už iba o manifestačný „národný krst“, ale o štandardný cirkevný krst, čo len svedčí o tom, že národné mená, donedávna novotvar nachádzajúci sa na okraji záujmu, sa vo vlasteneckom prostredí vnímali ako prirodzený a pozitívny jav. Ku krstným menám si pridávali národné mená častejšie i katolícki duchovní.

„Národné sviatky“ sa v 60. rokoch 19. storočia obnovili aj na Devíne, kde sa konali na výročia memorandového zhromaždenia v Martine. Avšak v porovnaní s rokom 1836 už s podstatne širším zázemím a verejným ohlasom. Hoci i teraz tvorili jadro účastníkov študenti, tentoraz z reálneho gymnázia a právnickej akadémie, slávnosť poctili aj vlastenci z Bratislavy, Trnavy, Devínskej Novej Vsi, ako aj roľníci zo Stupavy a okolia. Ich program pozostával zo slávnostných príhovorov, z recitácií, hymnických piesní.²⁷

O čo väčšmi sa rozširoval priestor i formy manifestácie symbolov, o to častejšie dochádzalo k ich súbežnému uplatňovaniu sa a navrstvovaniu. Uctievanie jedného symbolu – nezriedka rituálne – neraz sprevádzala prezentácia ďalších. Týmto spôsobom sa ich hodnovernosť ľahšie potvrdzovala a emotívny zážitok sa zosilňoval. Dialo sa tak prostredníctvom rôznych umeleckých, cirkevných, politických, učeneckých aktivít. Niekoľko z nich ako typických si stručne priblížime. Napríklad v júli 1866 sa konala v banskobystrickom katolíckom seminári slávnostná beseda na pamiatku vierozvestcov Cyrila a Metoda. Okrem iného zazneli na nej hudobné opusy, zväčša z dielne nádejného skladateľa Jána Levoslava Bellu – *Cyrilo-Metodiáda* so spevom a *Staroslovenský Otčenáš*. Na visiacom transparente bol slovenský nápis v cyrilike: „*Svatí Cyrill a Method, proste za nás u Boha, a pričítate sa k veľkým národom, ktorí oslavujú svojho Boha vlastným jazykom.*“ Transparent okrášľovala palmová a lipová ratolešť a „*dvojistý žltý kríž*“.²⁸ Oproti transparentu bol umiestnený ozdobený obraz vierozvestcov. Iný príklad, tentoraz z exteriéru. Na školskej slávnosti sa študenti slovenského evanjelického gymnázia v Revúcej zhromaždili v meste a odtiaľ, vejúc národnými zástavami a spievajúc hymnu *Hej, Slováci*, odišli do revúckeho kúpeľa, kde sa celý deň i večer zabávali. Okrem iného tancovali odzemek a štvorhlasne spievali *Kto za pravdu horí* a iné vlastenecké piesne.²⁹ Počas výstupu na Kriváň si, samozrejme, skupina vlastencov spievala rôzne vlastenecké piesne.³⁰

Podstatne širší dosah a popularitu ako v 40. rokoch nadobudli **hymnické piesne**. Ozývali sa na verejných zhromaždeniach, v divadlách, na školských zábavách, besedách, v kaviarňach (hostincoch), ale aj pri uvedení duchovného do úradu (napr. J. Palárika v Majcichove) či pri manifestačných výstupoch na končiare vrchov alebo ruiny hradov.³¹

Hymnické piesne boli vhodným inštrumentom na dosiahnutie kolektívneho zážitku, pocitu blízkosti a zároveň vyvolávania odhodlania postaviť sa proti vlastnému útlaku. Ich škála bola veľmi pestrá, no najčastejšie sa v tomto období spievali *Hej, Slováci, Kto za pravdu horí, Nad Tatrou sa blýska*, slovenská verzia hlavnej českej hymny **Kde domov môj, Slovenčina moja** a mnoho ďalších. Neraz sa interpretovali aj viachlasne, najviac ich úprav urobil J. L. Bella. Kládli sa tak základy zborového spevu. Najaktívnejšie vystupovali spevokoly v Martine, Liptovskom Mikuláši a Tisovci. Nie div, že zo 60. rokov 19. storočia pochádzajú úvahy o charaktere národnej hudby i platonická ambícia skomponovať vlastnú operu, ktorá by symbolizovala slovenský hudobný prejav.

Poznámky a literatúra

¹ Pozri Slovenské pohľady 16. 6. 1852, s. 299; 23. 6. 1852, s. 208; 14. 7. 1852, s. 9–10; 21. 7. 1852, s. 24; 18. 8. 1852, s. 49–53.

² V Lučivnej šiel v ústrety panovníkovi sprievod 60 dievčienec v „*krásnom národnom obleku*“, obyvatelia z celého okolia a v čele „*dva bystrí mládenci naši so zástavami; jednou čierno-žltou, na ktorej bol nápis: ‚Verní Slováci‘, a s druhou červeno-bielou*“. Sprievod spieval cisársku hymnu *Zachovaj, Bože, Cisára, Franz Jozefa I.*, ako aj slovenské hymny *Slovenčina moja* a *Ponad Tatru blýska*. Slovenské pohľady, 1852, 18. augusta, s. 51.

³ Pozri Kellner-Hostinský, P.: K dejopisu hárby slovenského. Sokol, III, 1864, s. 249–251, 277–280, 291–298, 357–358, 363–364, Hložanský, J.: Jovo, kňaz marchie bielouhorskej. Biele Uhorsko, 15. 12. 1868, č. 1, s. 7, 16, 27; Šišmiš, M., ml.: Národné symboly očami Jána Branislava Mičátka. Genealogicko-heraldický hlas, II, 1992, č. 1–2, s. 5–12.

⁴ Rapant, D.: Slovenské povstanie 1848–49., Diel štvrtý, časť prvá. Bratislava 1963, s. 250 a 264; Slovenské noviny 17. 1. 1850, č. 7, s. 28.

⁵ Pozri Noge, J.: V slovenskej literatúre o revolučných rokoch. In: Slovenská jar. Zostavil J. Sloboda. Bratislava 1971, s. 197–204.

⁶ Pozri Sokol, 1860, č. 16, s. 140; č. 12, s. 104; č. 14, s. 119; Národní kalendár na rok 1866. Martin, s. 248.

⁷ Národné slovenskie nosivo. Sokol, II, 1862, č. 7, s. 248.

⁸ Pozri Sokol, 1860, č. 16, s. 140, a 1863, č. 4, s. 95.

⁹ Mačák, I.: Symbol fujary. In: Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Zostavili M. Csáky – E. Mannová. Bratislava 1999, s. 89–99.

¹⁰ SNK-ALU, sig. 24 H 48.

- ¹¹ Stoličná, R.: Etnická príznakovosť v strave. In: Rozpravy k slovenským dejinám. Zostavil V. Čičaj. Bratislava 2001, s. 247 – 251.
- ¹² Kutlík, F.: Kralica a iné. Zostavil D. Šulc. Bratislava 1981, s. 155.
- ¹³ Pozri Sokol, 1864, č. 9, s.178; Ján Hollý očami svojich súčasníkov. Zostavil J. Ambruš. Bratislava 1964, s. 244.
- ¹⁴ Pozri Sokol, 1864, č. 1, s. 17.
- ¹⁵ Hroboň, L.: Básne – listy – úvahy. Zostavil E. Hleba. Martin 1979, s. 51.
- ¹⁶ Pozri Bokes, F.: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914, zv. 1. Zostavil F. Bokes. Bratislava 1962, s. 371.
- ¹⁷ SNK-ALU, sig. MJ 64.
- ¹⁸ Pozri Hroboň, L.: cit. dielo, s. 50.
- ¹⁹ Sokol, 1863, č. 4, s. 95, a č. 16, s. 379.
- ²⁰ Sokol, 1864, č.17, s. 340.
- ²¹ Petrová-Pleskotová, A.: Vo výtvarnom umení. In: Slovenská jar, s. 244.
- ²² Pozri Národní kalendár na rok 1867, s. 285.
- ²³ SNK-ALU, sig. MJ 64.
- ²⁴ Sokol, 1863, č. 1, s. 8.
- ²⁵ SNK-ALU, sig. 25 A 9.
- ²⁶ Pozri Národní kalendár na rok 1866, s. 274.
- ²⁷ Butvin, J.: Devín v slovenskom národnom hnutí. Zborník Filozofickej fakulty UK Historica, XXI, 1970, s. 7.
- ²⁸ Junoš, 1866, č. 9, s. 146 – 147.
- ²⁹ Tamže, s. 147.
- ³⁰ Černokňažník, 1862, č. 24, s. 188.
- ³¹ Sokol, 1863, č.10, s. 239, a 1860, č. 15, s. 127, a č. 16, s. 139; Černokňažník, 1862, č. 24, s. 188; Junoš, 1865, č. 7, s.110; SNK-ALU, sig. MJ 251.

ZÁVER

Od konca 18. storočia možno sledovať v Európe pozvoľnú, zriedkavo i radikálnu premenu stavovskej spoločnosti na občiansku. Univerzálnou súčasťou tohto dlhodobého procesu bolo i formovanie moderných národov a modernej národnej identity. Neprejavilo sa to iba vo vzostupe dôležitosti národa a národného cítenia, ale i v zosilnenom pociťovaní odlišnosti voči okolitým etnikám. Jednu z významných zložiek modernej národnej identity predstavovali symboly. Symboly, ktoré sa často prezentovali prostredníctvom rituálov a obradov, vyvolávali kolektívny zážitok a formovali voči okoliu odlišnú pamäť. Vlastná, nezameniteľná identita sa vytvárala práve na základe toho, že národné spoločenstvo sa zvýrazňovaním rozdielov ohraničovalo zvonka a naopak, prekonávaním neraz tých istých rozdielov sa homogenizovalo i stabilizovalo vnútorne. Túto identitu možno považovať za dotvorenú vtedy, keď fungovali nástroje odlišujúce národ od svojho okolia, ako sú tradície, spôsob života, inštitúcie, vedomie svojho územia, vlastná pamäť, symboly, jazyk, a zároveň sa národná idea rozšírila na všetky vlastné sociálne vrstvy a regióny.

Vytváranie, pretváranie a dotváranie národných symbolov znamenalo dlhodobý, v niektorých momentoch doteraz neuzavretý proces, ktorý prebiehal po vzostupnej krivke. Bol priamoúmerný dozrievaniu moderného nacionalizmu, ktorý v tomto prípade chápeme ako pojem syntetizujúci proces upevňovania a rozširovania národného vedomia, dozrievanie národných ideológií, kultúr a politiky zakladajúcej sa na presadzovaní národných záujmov (národnej politiky).

Vývoj slovenských národných symbolov vykazoval podobné parametre ako u okolitých etník, no zároveň sa vyznačoval viacerými špecifickými prvkami. Symboly sa s tokom času rozrastali čo do počtu i funkcií a nadobúdali diferencovanejšiu štruktúru. Syntetizovali uhorské, slovanské, české a, prirodzene, slovenské podnety a inšpirácie. Tvorili ich bolestínske i optimistické, majestátne i komorné, hrdinské i poddajné zložky. Vyjadrovali túžbu po slobode, idealizovali si vlastný národ, zveličovali zašlú slávu aj súčasné utrpenie, do budúcnosti sa usilovali vyvolávať optimizmus. Na jednej strane hrali rolu obranných nástrojov pred asimiláciou a národným útlakom, na strane druhej slúžili ako prostriedok budovania novej, národnej identity a mali napomôcť, aby sa Slováci ako rovnoprávny partner mohli integrovať do širších spoločenstiev (Uhorsko, habsburská monarchia, Slovanstvo, Európa). Celkove sa však v slovenskom prípade nachádzali vo zvýšenej miere symboly spojené viac s útlakom a utrpením než s úspechmi a víťazstvami.

Ak na začiatku nášho obdobia, v posledných dvoch desaťročiach 18. storočia, zostava, dosah i formy manifestovania slovenských symbolov boli veľmi skromné, v 60. rokoch 19. storočia možno aj pri nich konštatovať, že mali jadro už dotvorené a stabilné. Prirodzene, časť z nich sa v tomto období nachádzala iba v zárodočnom

štádiu, atribúty naplno rozvinula až v nasledujúcich desaťročiach, ba až v 20. storočí. Naopak, iné zohrávali v kultúre či politike dôležitú úlohu práve teraz, avšak postupne ich význam a dosah upadal. Niektoré z nich sa jednoducho z kolektívnej pamäti vytratil, iné zmenili obsah. Len časť symbolov preukázala odolnosť voči času a príťažlivosť natoľko, že sa zachovala dodnes. Teda štruktúra symbolov a ich funkcie neboli statické, napriek značnej miere zotrvačnosti sa menili. Predovšetkým v nasledujúcich desaťročiach a po celé 20. storočie ich, ako aj celú národnú identitu ovplyvnili také faktory ako technické premeny, zmeny v sociálnej štruktúre a mentalite, nové výrobné zariadenia a možnosti, politické konflikty a vízie, móda, ba i šport a pod., ktoré umožnili i neskôr vzniknúť novým symbolom.

Počas 80 rokov vývoja, ktoré sme sledovali, sa rozšírili i prostriedky a formy prezentovania a manifestovania symbolov. Ak sa to spočiatku, na konci 18. a na začiatku 19. storočia, dialo iba v literárnej podobe a vo veľmi skromnej miere i formou kázní v chrámoch, v 30. rokoch 19. storočia sa paleta týchto nástrojov rozrastala, aby v 60. rokoch kulminovala. Predstavovali ich, nazvime to, diskusné fóra v podobe študentských spoločností, ďalej tlač, spevokoly a rozmanité druhy študentských slávností, výstupy na pamätné miesta, v 40. rokoch sa medzi inštrumenty šírenia symbolov výrazne zaradili už aj divadlá, či aspoň jednorazové divadelné predstavenia a zábavy (bály), od 50. rokov aspoň náznačovo aj pomníky a konečne v 60. rokoch otvorené verejné zhromaždenia a rozvíjajúce sa spolky. Počas revolúcie 1848 – 1849 začali zohrávať niektoré symboly (hlavne heraldické) politickú funkciu, manifestovali ciele slovenskej politiky – územnopolitické vyčlenenie Slovenska. Zároveň sa pokusy o legitimizáciu národnej vlajky a erbu diali cestou politických požiadaviek, ale i ozbrojených akcií. Od 30. rokov 19. storočia sa symboly začali uctievať aj prostredníctvom citovo ladených rituálov a obradov, čím sa zintímňoval ich obsah a ony vďaka spoločným zážitkom, ktoré rituály vyvolávali, spätne posilňovali pocit spolupatričnosti. V tomto smere a v tomto období bolo mimoriadne vďačným a najrozšírenejším médiom divadlo a viacero druhov slávností. Avšak na rozdiel od českej a maďarskej kultúry, ktoré mali k dispozícii vlastné a stále divadelné a hudobné inštitúcie, slovenská kultúra takúto možnosť vtedy nemala. Volanie po vytvorení stálej divadelnej scény v Liptovskom Mikuláši a napísaní národnej opery však bolo v 60. rokoch 19. storočia hlasité.

V slovenskom prípade tvorbu symboliky v sledovanom období vôbec nepomáhala rozvíjať opera ani opereta, minimálne vážna hudba a sochárstvo, iba skromne maliarstvo. V porovnaní s Čechmi či Maďarmi Slováci nemali takmer vôbec možnosť využívať pomníky, ktoré bývali nositeľmi rôznych symbolických atribútov: evokovali pocit spolupatričnosti a jednoty, ako miesto pietnych aktov umocňovali spoločný zážitok, kultivovali obraz hrdinu bojovníka, mučeníka, učenca, uchovávali v pamäti dôležitú udalosť, čím manifestovali vlastnú identitu. Nakoniec sa samy (ba aj ich autor) stávali symbolom a lokalita, kde stáli, pútnickým miestom národa. Pomníky tiež

pomáhali legitimizovať symboly. V slovenskom prípade absentovali sčasti vinou finančnej náročnosti, sčasti pre nepriazeň oficiálnej ideológie a politickej moci, pre ktorú bol pomník s nejakým slovenským motívom priam nepredstaviteľný. Takže slovenská pomníková tvorba až do roku 1918, s výnimkou niekoľkých objektov na cintorínoch (Ján Hollý, po 1870 Ľudovít Štúr a Janko Matúška) a neúspešnému pokusu o postavenie pomníka Cyrila a Metoda v Nitre roku 1863, vlastne nejstvovala. Táto absencia teda odrážala celkové možnosti národného hnutia a jeho miesto vo vtedajšej politike. U Slovákov sa tak v 19. storočí nevytvoril priestor, ktorý by prostredníctvom pomníkov evokoval silné kolektívne cítenie, približoval lákavé obrazy hrdinov a až mystickú drámu historických príbehov.

Vzostupný trend možno pozorovať aj v prípade dosahu a zázemia národných symbolov. Spočiatku stáli úplne na okraji pozornosti spoločnosti, ich tvorcom a zároveň prijímateľom bolo iba úzke vlastenecké prostredie, resp. národné hnutie. U Slovákov ho tvorili predovšetkým skupiny vzdelancov pochádzajúce z remeselnického, farsárskeho, učiteľského, obchodníckeho, roľníckeho, v menšej miere i zo zemianskeho prostredia.. Iba pozvoľna sa pole dosahu tohto druhu symbolov rozširovalo, najskôr vďaka nárastu samotnej vlasteneckej spoločnosti, aby v 40. rokoch 19. storočia hlavne vďaka divadlu a tlači prekračovali jej hranice a začali najskôr skromne a v 60. rokoch už i zreteľne oslovovať širokú, predovšetkým malomestskú verejnosť. Práve politicky priaznivejšie 60. roky znamenali vyvrcholenie tejto prvej fázy vytvárania a existencie národných symbolov. Počas uvedeného desaťročia sa uskutočnili mnohé kultúrne aj politické aktivity, medzi nimi i viacero masových zhromaždení, na ktorých sa manifestovala pomerne hojne predovšetkým národná vlajka a hymny. Symboly sa tak prezentovali na verejných priestranstvách, najmä v spojitosti s otvorením a pôsobením Matice slovenskej, s veľkoryso plánovanými oslavami tisícročného výročia príchodu svätcov Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu či so živým divadelným dianím. Takisto v krízových rokoch 1848 – 1849 bola verejnosť vystavená vnímaniu národnej zástavy, farieb, hymnických piesní.

Prirodzene, ak tento proces „udomáčovania“ sa národných symbolov porovnáme s maďarským či českým, musíme konštatovať, že slovenský bol podstatne pomalší a málo úspešný. Slováci sa nemohli oprieť o podporu politickej moci, pomoc majetných šľachtických a podnikateľských, teda aj mienkotvorných vrstiev spoločnosti, nemali ani oporu vedy, s istými výnimkami ani cirkevnej hierarchie, armády, slabé pochopenie nachádzali vo väčších mestách. Naopak, tento proces sa zväčša rozvíjal proti ich vôli a záujmom, stál na okraji oficiálneho diania v Uhorsku.

Nerovnomerná bola rýchlosť rozširovania sa symbolov v jednotlivých regiónoch a sociálnych vrstvách. Najintenzívnejšie sa presadzovali v tých oblastiach, kde bolo národné hnutie najaktívnejšie – v Turci, v podbradlianskom kraji, v okolí Bratislavy, na Gemeri, v Liptove, na Horehroní, sčasti i na Orave a Spiši. Z miest a mestečiek treba spomenúť predovšetkým Brezovú pod Bradlom, Myjavu, Skalicu, Modru, Liptovský

Mikuláš, Nemeckú (Partizánsku) Lupču, Banskú Bystricu, Brezno, Ľubietovú, Banskú Štiavnicu, Martin, Mošovce, Kláštor pod Znievom, Tisovec, Revúcu, menej výrazne i Trnavu, Trenčín, Dolný Kubín, Ratkovú (vtedy mestečko). V priemere boli z tohto hľadiska aktívnejšie oblasti, kde prevažovali evanjelici.

Skladba symbolov bola rôznorodá. Časť z nich mala hlbšie historické pozadie, odrážala staršie tradície. Už v minulosti zohrávala v kultúre symbolickú rolu, najčastejšie sa spájala s cirkevnými, so stavovskými, s dynastickými reáliami, alebo jednoducho s vykreslením idylického života (pastier, zbojník a pod.). V tomto období však nadobúdala nový obsah a funkcie vďaka tomu, že sa začala viazať na národ. Druhá časť historických symbolov, ako napr. Veľká Morava a osobnosti, miesta a udalosti s ňou spojené, sa sice tradične viazala na slovenské etnikum, ale od konca 18. storočia sa jej národný rozmer začínal výrazne prehlbovať. Čiže jedna skupina národných symbolov kontinuálne nadväzovala na staršie symboly a vzory, avšak nadobudla nový obsah. Druhá, početnejšia skupina symbolov vznikala na „zelenej lúke“, nezávisle od historických vzorov, v zhode s romantickým sentimentalizmom, heroizmom a praktizmom.

V porovnaní so symbolmi okolitých národov štruktúra slovenských symbolov vykazovala viacero špecifických čŕt. Veľmi skromne v nej boli zastúpené symboly spojené s uhorskými kráľmi a dynastiami. Symbolické črty aspoň v náznakovej podobe sa prisudzovali iba prvým uhorským kráľom, Matejovi Korvínovi, Márii Terézii a Jozefovi II. O to silnejší symbolický význam nadobudli všetci moravskí panovníci, rovnako Pribina a Koceľ, v slabšej miere aj Samo. Od maďarskej, poľskej či srbskej štruktúry symbolov sa slovenská ešte výraznejšie odlišovala slabou prítomnosťou symbolov spojených s aristokratickým prostredím a bojovými tradíciami, revoltou, hrdinskými skutkami (vojvodcami, bojovníkmi, bitkami, miestami bitiek, pamätníkmi). Ak boli prítomné, opäť sa spájali s Veľkou Moravou (najmä so Svätoplukom) ako podobou slovenskej štátnosti alebo s tými obdobiami uhorských dejín, v ktorých aktéri diania videli aspoň náznaky oddeleného postavenia Slovenska (Nitrianske kniežatstvo, Matúš Čák, Ján Jiskra). Chýbalo všeobecne prijímané miesto pamätnej bitky, ktoré by evokovalo vzdor, nezlomnosť a nádej. Aspoň náznakové symbolické črty nadobúdali osobnosti, hrady a miesta bitiek s Turkami. Mýtus hrdinu, vzdoru a odboja, mimochodom v slovenskom prípade slabo zastúpený, sa koncentroval predovšetkým na abstraktného zbojníka a konkrétneho, ale mýtického Jánošíka. Skromné zastúpenie mali i symboly spojené s cirkevným a náboženským životom (osobami, pútnickými miestami, kláštorami, chrámami a pod.). Priestor tu zaplňovali iba Cyril a Metod ako nositelia slovanského a európskeho odkazu, do istej miery i svätci z prvých desaťročí existencie Uhorska Svorad a Benedikt. Medzi slovenskými symbolmi sa iba zriedkavo nachádzali honosnejšie mestské stavby či šľachtické kaštiele. Výnimku však predstavovali hrady a hradné ruiny. Veľmi sporadické zastúpenie mali tzv. učenecké typy minulosti, ženské vzory, politické a kultúrne inštitúcie zviazané s Uhorskom, so

šľachtou, s dynastiou či mestami. Naopak, značnému obdivu až idealizácii sa tešili sčasti živé, sčasti zosnulé osobnosti podieľajúce sa na tvorbe slovenskej kultúry, resp. politiky. Väčšina z nich predstavovala typ hrdinu básnika bojujúceho za dobro a slobodu perom, nie mečom. Boli akýmsi protipólom maďarským symbolom spojeným s aristokratickým, resp. vojenským prostredím.

Oproti susedným etnikám (s výnimkou Rusínov) bol historický rozmer slovenskej symboliky veľmi skromný, a to najmä preto, lebo do nej bola aristokracia, dynastie i bojové tradície vkomponované iba minimálne, keďže si ich privlastnila maďarská národná symbolika. K tejto koncentrácii dovtedy zväčša nadetnicky, uhorsky vnímaných reálií na maďarské etnikum došlo vďaka tomu, že počas 1. polovice 19. storočia sa aristokracia a stredná šľachta stotožnila s maďarstvom a dejiny multietnického Uhorska vykladali intelektuáli ako dejiny štátu Maďarov.

Napriek tomu, že slovenská elita prikladala slovanstvu mimoriadnu dôležitosť a uctievala rad slovanských historických reálií, zemepisných miest a osobností, v slovenskej symbolike sa ani jeden zo slovanských hrdinov (ak nerátame „Slovanov“ Cyrila a Metoda) nepresadil dlhodobejšie. Historicita sa koncentrovala na Veľkú Moravu, a ako sme už naznačili, niektoré selektované momenty uhorských dejín. Inak postoj k Uhorsku bol veľmi protirečivý a rôznorodý. Na jednom krajnom póle bolo možno zaznamenať oddanosť Uhorsku ako prirodzenej vlasti Slovákov, na opačnom póle zasa úplne odmietavý postoj k nemu. Prostredníctvom neho sa už v tomto období rodil obraz Uhorska ako symbolu útlaku Slovákov, ktorý nadobudol absolútnu platnosť po roku 1918.

Medzi slovenskými symbolmi mala veľmi dôležité zastúpenie ľudová kultúra a symboly ľudovej proveniencie. Svedčia o tom zamestnanie, oblečenie, zbojník – Jánošík. Treba povedať, že v tomto období bolo štandardné, že sa ľudová kultúra výrazne podieľala na tvorbe symbolov všetkých stredoeurópskych národov. Slovenské špecifikum spočívalo v tom, že tieto ľudové fenomény mali v symbolike vyššiu mieru zastúpenia ako u okolitých národov, že sa v nej presadzoval výraznejšie valašský (pastiersky) rozmer, dominantne spojený s horským prostredím, a že v nasledujúcich desaťročiach sa tento ľudový až valašský substrát ešte zvýraznil. Tým sa kládol väčší dôraz na uctievanie, ba až glorifikáciu nižších sociálnych vrstiev a sociálnej spravodlivosti, pestoval sa mýtus skromnosti, dokazoval sa demokratický charakter Slovákov. Táto plebeizácia kultúry i symboliky odrážala sociálnu štruktúru slovenskej spoločnosti, ku ktorej sa hlásil iba zlomok vyšších, privilegovaných a majetnejších vrstiev. V dôsledku skutočnosti a diskriminačnej politiky maďarskej elity sa táto sociálna štruktúra od 20. rokov 19. storočia už zreteľne deformovala.

Nemožno si tiež nevšimnúť, že z prírodného prostredia sa na vytváraní modernej identity Slovákov podieľali takmer bez výnimky symboly spojené s horskou krajinou. Jednak išlo o symbol celistvosti slovenského územia (Tatry, Tatransko ako synonymum Slovenska), jednak sa ospevovali jednotlivé končiare, horská fauna a flóra, ako aj kultúra

spojená s horským prostredím. Hory stelesňovali bájnu, vyvolenú slovenskú krajinu (vlastný priestor). Málokde nájdeme emotívnejšie a zainteresovanejšie zmienky o rovine, hoci zhruba tretinu dnešného územia Slovenska tvoria nížinaté a rovinaté oblasti. Pritom slovenský etnický priestor bol v 19. storočí podstatne rozsiahlejší, prostredníctvom početných slovenských diaspór na Dolnej zemi siahal až k uhorsko-srbským hraniciam. O to problematickejšie sa integrovali do slovenskej symboliky práve rovinaté a nížinaté regióny. O tom, aké bolo zložité zaradiť rôznorodé oblasti so slovenským obyvateľstvom do jedného celku, svedčí názor etnologičky Anny Divičanovej, že symboly Slovákov žijúcich na širých dolnozemsých rovinách vykazovali už v tomto období odlišné parametre ako symboly prezentované vlasteneckou elitou. O čo ťažšie si nachádzali miesto v slovenskej identite, o to ľahšie sa uvoľňoval priestor na ich pomadžarčenie.

Silný zásah do vývoja slovenskej symboliky znamenal rok 1867. Rakúsko-uhorským vyrovnaním sa takmer nehatene otvorila cesta k postupnému pomadžarčovaniu Uhorska. Dovtedajší pomalý, predsa však vzostupný vývoj slovenských symbolov sa značne skomplikoval. Možnosti ich prezentácie sa v súvislosti s útlmom slovenskej politiky a kultúry najmä v 70. a 80. rokoch 19. storočia značne zúžili. Hoci v 60. rokoch už dokázali oslovovať aj širšiu verejnosť, ich dosah sa s výnimkou niektorých regiónov opäť zúžil na viac-menej nepočtené vlastenecké prostredie. Zároveň sa v podmienkach deformovaného politického a sociálneho vývinu Slovákov v poslednom polstoročí existencie Uhorska kládol v ich kultúre väčší dôraz na horské a rustikálne reálie a javy ľudového prostredia. Tým sa otvorili širšie možnosti idealizácie valašského aj zbojníckeho elementu a posilnenia plebejských črt kultúry. To sa odrazilo aj na skladbe národných symbolov. Predsa však i v tomto období zaznamenala slovenská symbolika vzostup, a to v USA. V slobodných pomeroch sa slovenskí prisťahovalci až prekvapujúco rýchlo emancipovali nielen občiansky, ale i národne. V bohatom spolkovom živote prezentovali národné farby, zástavu, znak a iné, možno povedať, už typicky slovenské symboly. Išlo najmä o tie, ktoré boli spojené s ľudovým prostredím, keďže samotní prisťahovalci z neho pochádzali.

Slovenské národné symboly získali uznanie oficiálnej politiky a kultúry až v októbri 1918 vznikom Česko-Slovenska. Vtedy dostali priestor v školstve, armáde, v tzv. masovej kultúre a prvýkrát nadobudli skutočne masové zázemie, presnejšie povedané, oslovili celú slovenskú spoločnosť. Heraldické symboly a hymna *Nad Tatrou sa blýska* sa stali súčasťou česko-slovenských štátnych symbolov. V dôsledku uvedenej oneskorenosti sa slovenské symboly, podobne ako celá kultúra, dotvárali a potvrdzovali výraznejšie ako rovnaké javy okolitých národov hlboko do 20. storočia.

PRAMENE A POUŽITÁ LITERATÚRA

ARCHÍVY

Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia, Martin
Moravský zemský archív, Brno
Literárni archív Památníku národního písemnictví, Praha

DOBOVÉ PERIODIKÁ

Staré noviny literního umění (rok 1785)
Nowý i Starý Wlastenský Kalendář (1834 – 1847)
Zora (1835 – 1840)
Hronka (1836 – 1838)
Tatranka (1842)
Slovenský pozorník (1842 – 1847)
Ňitra (1844)
Slovenskje národňje novini (1845 – 1848)
Orol tatránski (1845 – 1848)
Slovenské pohľady (1846 – 1852)
Domová pokladnica (1847 – 1851)
Pannonia (1847)
Moravské noviny (1848, 1849)
Týdenník (1848)
Národní noviny (1849)
Slovenské noviny (1849, 1850, 1851)
Sokol (1860 – 1864)
Černokňazník (1862)
Junoš (1865, 1866)
Národní kalendár (1866, 1867)
Biele Uhorsko (1868 – 1872)

EDOVANÉ PRAMENE

Bije zvon slobody. Poézia rokov 1848 – 1849. Zostavil K. Rosenbaum. Martin 1949.
City vděčnosti mladých synů Slovenska. Pripravil V. Matula. Bratislava 1959.
ČAPLOVIČ, J.: O Slovensku a Slovákoch. Zostavila V. Urbancová. Bratislava 1975.
ČAPLOVIČ, J.: Etnografia Slovákov v Uhorsku. Pripravil R. Brtáň. Bratislava 1997.
Dielo Jána Hollého. Zv. 1 – 10. Pripravil J. Ambruš. Trnava 1950.
DOBŠINSKÝ, P.: Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848. Martin 1972.
DOHNÁNY, M.: Historija povstaňja slovenskjego. Skalica 1850.
Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914, zv. 1. a 2. Zostavil F. Bokes. Bratislava 1962 a 1965.

Dokumenty slovenskej národnej identity a a štátnosti I. Bratislava 1998.

FÁNDLY, J.: Výber z diela. Pripravil J. Tibenský. Bratislava 1954.

FEJÉRPATAKY-BELOPOTOCKÝ, G.: Vlastný životopis. Pripravil P. Liba. Bratislava 1975.

FRANCISCI, J.: Vlastný životopis. Bratislava 1956.

FRIČ, J.: Paměti II. Pripravil K. Cvejn. Praha 1960.

GOLÁŇ, K.: Revolučné pokolenie. Myjava 1926.

HLEBA, E.: Rukopisná tvorba levočských pamätníc a zábavníkov. Prešov 1996.

HROBONĚ, L.: Básne – listy – úvahy. Zostavil E. Hleba. Martin 1979.

HURBAN, J. M.: Ľudovít Štúr – Rozpomienky. Pripravil J. Štolc. Bratislava 1959.

HURBAN, J. M.: Obrazy zo slovenského povstania r. 1848. In: Goláň, K.: Za slobodu. Slovenské povstanie 1848 – 1849. Praha 1932.

HURBAN, J. M.: Slovensko a jeho život literárny. Dielo II. Zostavila V. Bosáková. Bratislava 1983, s. 11 – 205.

HURBAN, J. M.: Život zvoniaci činom. Život a dielo v dokumentoch. Spracoval T. Winkler. Martin 1987.

Ján Hollý očami svojich súčasníkov. Zostavil J. Ambruš. Bratislava 1964.

KELLNER-HOSTINSKÝ, P.: K dejopisu hárbu slovenského. Sokol, III, 1864, s. 249 – 251, 277 – 280, 291 – 298, 357 – 358, 363 – 364.

KOLLÁR, J.: Národné spievanky I – II. Pripravil E. Pauliny. Bratislava 1953.

KOLLÁR, J.: Pamäti z mladších rokov života. Zostavil K. Rosenbaum. Bratislava 1972.

KOLLÁR, J.: O literárnej vzájomnosti. Bratislava 1954.

KOLLÁR, J.: Slovník slavianskych umelcov všetkých kmeňov. Bratislava 1962.

Korešpondencia Jozefa Petroviča. Pripravil J. Ambruš. Martin 1969.

Kritika v slovenskom národnom obrození (1780 – 1817). Pripravil C. Kraus. Bratislava 1990.

KUTLÍK, F.: Kralica a iné. Zostavil D. Šulc. Bratislava 1981.

KUZMÁNY, K.: Sláva šľachetným. Zostavil P. Vongrej. Bratislava 1993.

Listy Jána Francisciho I. Pripravil M. Eliáš. Martin 1990.

Listy Jána Kollára I. Pripravil J. Ambruš. Martin 1991.

Listy Ľudovíta Štúra I – II. Pripravil J. Ambruš. Bratislava 1954.

Listy Maríny M. Hodžovej Viliamovi Paulinymu-Tóthovi. Pripravil P. Liba. Martin 1965.

Listy Martina Hamuljaka II. Pripravil A. Maťovčík. Martin 1989.

Listy Mikuláša Dohnányho. Pripravil R. Chmel. Martin 1971.

MARTÁK, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže slovenskej v Levoči (1835 – 1847). In: Slovenské divadlo, IX, 1961, č. 2, s. 145 – 163.

MIKŠÍČEK, M.: Na revolučnom Slovensku. Usporiadal K. Goláň. Myjava 1931.

Nationalismus. Dokumente zur Geschichte und Gegenwart eines Phänomens. Hr. P. Alter. München 1994.

ORMIS, J. V.: O reč a národ. Bratislava 1973.

PAULINY-TÓTH, V.: Zlomky z denníka. In: Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi. Zostavil J. V. Ormis. Bratislava 1955, s. 190 – 194.

PODHRADSKÝ, J.: Zo života Jána Kollára. Slovenské pohľady, XIII, 1893, s. 448 – 457.

PREŠERN, F.: Básne/Pesmi. Kranj 2002.

Púť po otčine. Výber z rukopisných cestopisov mladých štúrovcov. Pripravil M. Eliáš. Bratislava 1981.

RAPANT, D.: Slovenské povstanie 1848 – 49. Diel prvý, časť druhá. Martin 1937; diel druhý, časť druhá a tretia. Bratislava 1947 a 1948; diel tretí, časť druhá a tretia. Bratislava 1954 a 1958; diel štvrtý, časť druhá a tretia. Bratislava 1961; diel piaty, časť prvá a druhá. Bratislava 1967 a 1972.

RAPANT, D.: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Diel druhý Dokumenty. Liptovský Mikuláš 1943.

SEDLÁK, I.: Strieborný vek II. Dokumenty. Košice 1970.

ŠAFÁRIK, P. J.: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí. Spisy Pavla Jozefa Šafárika, zv. 1. Editor K. Rosenbaum. Košice 1992.

ŠTÚR, L.: Cesta Považím. In: Dielo v piatich zväzkoch, zv. II – Slovakia, bratia. Pripravil J. Ambruš. Bratislava 1956, s. 129 – 134.

ŠTÚR, L.: O poézii slovanskej. Martin 1987.

ŠTÚR, L.: Starý a nový vek Slovákov. In: Dielo v piatich zväzkoch, zv. II – Slovakia, bratia. Pripravil J. Ambruš. Bratislava 1956, s. 79 – 83.

ŠTÚR, L.: Z prednášok o histórii Slovanov. In: Dielo v piatich zväzkoch, zv. II, s. 31 – 46.

TABLIC, B.: O literních svazcích Slovákův s Čechy a Moravany v nynější i někdejší době. In: Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky. V Praze 1846, s. 10 – 25.

TIBENSKÝ, J.: Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava 1965.

VONGREJ, P.: Dielo Sama Vozára. Martin 1967.

ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, K.: Päťdesiat rokov slovenského života I. Bratislava 1974.

Zpráva Slovenského Národného divadla Nitrianskeho v Sobotišti založeného Dne 5. srpna 1841. Bratislava, b. u. r.

ŽÁČEK, V.: Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbíрка dokumentů. Praha 1958.

LITERATÚRA

BAGIN, A.: Cyrilometodská tradícia u Slovákov. Bratislava 1993.

BALEGOVÁ, O.: Šafárikov Jánošík ako epický problém a obraz konštrukcie sveta. In: Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike. Ved. redaktor P. Petrus. Košice 1993, s. 137 – 143.

BANÁRY, B.: Slovenské národné obrozenie v hudbe. Martin 1990.

- BARNA, G.: Reale Grenzen – symbolische Welten. In: Acta Ethnologica Danubiana, 2 – 3, Dunaszerdahely – Komárom 2001, s. 23 – 35.
- BÉDER, J.: Spoločnosť česko-slovanská a Slovanský ústav v Bratislave v rokoch 1835 – 1840. In: Sborník štúdií a prác Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. Zväzok I, zošit 1. Bratislava 1957, s. 3 – 80.
- BENOIST, L.: Znaky, symboly a mýty. Praha 1995.
- BRTÁŇ, R.: Jánošík v slovenskej literatúre. Vlastivedný časopis, XII, 1963, č. 2, s. 57 – 59.
- BRTÁŇ, R.: Janko Matúška – pevec hymny 1821 – 1971. Dolný Kubín 1971.
- BRUCKMÜLLER, E.: Nation Österreich. Kulturelles Bewusstsein und gesellschaftlich-politische Prozesse. Wien – Köln – Graz 1996.
- BUTVIN, J.: Devín v slovenskom národnom hnutí. Zborník Filozofickej fakulty UK Historica, XXI, 1970, s. 3 – 8.
- BUTVIN, J.: Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia u štúrovcov. In: Veľká Morava a naša doba. Bratislava 1963, s. 136 – 159.
- BUTVIN, J.: Veľkomoravská a cyrilometodská tradícia v slovenskom národnom obrodení. Historické štúdie, XVI, Bratislava 1971, s. 131 – 150.
- CSORBA, L. – VELKEY, F.: Reform és forradalom (1790 – 1849). Debrecen 1998.
- ČAVOJSKÝ, L.: Slovenské divadlo do roku 1919. Súpisy I – II. Bratislava 1997 – 1998.
- DANN, O.: Nation und Nationalismus in Deutschland 1770 – 1990. München 1996.
- Dejiny Slovenska II. Vedúci autorského kolektívu V. Matula – J. Vozár. Bratislava 1987.
- Dejiny Slovenska III. Vedúci autorského kolektívu M. Podrimavský. Bratislava 1992.
- DIVIČANOVÁ, A.: Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Békéšska Čaba – Budapešť 1999.
- EINSTEIN, A.: Hudba v období romantizmu. Bratislava 1989.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I – II. Vedúci autorského kolektívu J. Botík a P. Slavkovský. Bratislava 1995.
- GÁFRIKOVÁ, G.: Prvý historiografický koncept slovenskej literatúry. In: Studia Academica Slovaca, 33, 2004, s. 50 – 65.
- GOLÁŇ, K.: Štúrovské pokolenie. Bratislava 1964.
- GOSZCZYŃSKA, J.: Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku. Warszawa 2001.
- GULEJA, K.: Slovenskí drotári, nositelia ľudových vzťahov česko-slovenských. Slovanský prehľad, XLV, 1959, s. 292 – 294.
- GULEJA, K.: Svet drotárov. Martin 1992.
- Historiografie Moravy a Slezska. Editor Ivo Barteček. Olomouc 2001.
- HOF, U.: Evropa a osvěcenství. Praha 2001.
- HOJDA, Z. – POKORNÝ, J.: Pomníky a zapomníky. Praha – Litomyšl 1996.
- HOLEC, R.: Fridrich List, Ochranný spolok a Slovensko. Studia Historica Nitriensia, VII, 1998, s. 97 – 125.
- HOLEC, R.: Poslední Habsburgovci a Slovensko. Bratislava 2001.

- HOLLÝ, L.: Malý český člověk, velký český národ. Praha 2001.
- HORVÁTH, P.: Anton Bernolák (1762 – 1813). Pôvod a osudy jeho rodiny. Život a dielo. Bratislava 1998.
- HOUDEK, I.: Národné vychádzky na Kriváň. Slovenské pohľady, XLIX, 1933, s. 734–750.
- HRBATA, Z.: Romantism a Čechy. Praha 1999.
- HROCH, M.: Na prahu národní existence. Praha 1999.
- HUČKO, J.: Gašpar Fejérpataky-Belopotocký. Život a dielo. Bratislava 1965.
- HUČKO, J.: Michal Miloslav Hodža. Bratislava 1970.
- JUHÁSZ, I.: Vom Grabmal zum Nationalsymbol. In: Acta Ethnologica Danubiana 4, Komárom – Dunaszerdahely 2002, s. 67 – 74.
- KARAGJOZOV, P.: Slovanští světci a obrození – Kult jazyka mlčení v Čechách. In: Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí. Uherské Hradiště 2001, s. 11 – 118.
- KILIÁNOVÁ, G.: Mýtus hranice: Devín v kolektívnej pamäti Slovákov, Maďarov a Nemcov. Historický časopis, 50, 2002, s. 633 – 650.
- KISS, G. Cs.: Dwa symbole narodowe. Hymn polski i hymn słowacki. In: Związki kulturalne polsko-słowackie w dziejach. Kraków 1995, s. 67 – 76.
- KISS, G. Cs.: Lijepa naša u srednjoeuropskom kontekstu. In: Croato-Hungarica (A magyar-horvát kapcsolatok 900 éve alkalmából. Záhreb 2002 (rukopis autora).
- KLEMENTIS, E.: Obrázky zo slovenského povstania roku 1848. Slovenské pohľady, XLII, 1926, s. 78 – 86.
- KOČÍ, J.: České národní obrození. Praha 1978.
- Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Zostavili M. Csáky a E. Mannová. Bratislava 1999.
- KONTLER, L.: Dějiny Maďarska. Praha 2001.
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: Liptovský Svätý Mikuláš. Mesto spolkov a kultúry v rokoch 1835 – 1945. Liptovský Mikuláš 1992.
- KOVAČKA, M.: Matúškova Nad Tatrou sa blýska – pieseň štúrovského exodu. In: Nad Tatrou sa blýska. Bratislava 1994, s. 19 – 26 .
- KOWALSKÁ, E.: Der konfessionell geprägte Patriotismus am Beginn der nationalen Bewegung der Slowaken. In: Patriotismus und Nationsbildung am Ende des Heiligen Römischen Reiches. Hrg. O. Dann, M. Hroch, J. Koll. Köln 2003, s. 219 – 233.
- KOWALSKÁ, E.: Historická koncepcia diela P. J. Šafárika. In: Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrozenie. Zostavil I. Sedlák. Martin 1989, s. 48 – 61.
- KOZIK, Z.: „Mazurek Dąbrowskiego“: Geneza historyczna utworu jako hymnu narodowego. In: 200 lat Mazurka Dąbrowskiego. Red. S. Frica. Piotrków Trybunalski 1998, s. 9 – 25.
- Krátke dejiny Slovenska. Zostavila E. Mannová. Bratislava 2003.

- KREKOVIČOVÁ, E.: Od obrazu pastiera v slovenskom folklóre k národnému symbolu. Slovenský národopis, 42, 1994, č. 2, s. 139 – 152.
- KREKOVIČOVÁ, E.: Rekonštrukcia historických obrazov, národné symboly a historická pamäť (štúdia v tlači).
- KRUŽLIAK, I.: Cyrilometodský kult u Slovákov. Prešov 2003.
- KUJAWIŃSKA-COURTNEY, K.: Patriotyczne glosy: Europejskie hymny narodowe jako patriotyczno-kulturowe znaki. In: 200 lat Mazurka Dąbrowskiego, s. 71 – 79.
- KÜNZLI, A.: Die Funktion des Symbols in der Politik. In: Welt der Symbole. Hg. G. Benedetti – U. Rauchfleisch, Göttingen 2001, s. 234 – 246.
- KUTNAR, F. – MAREK, J.: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Praha 1997.
- LEPÁČEK, V.: Vojtech Šimko, spisovateľ Bernolákovskej školy. Turč. Sv. Martin 1942.
- LIPTÁK, L.: Taty v slovenskom povedomí. Slovenský národopis, 49, 2001, s. 145 – 161.
- LNĚNIČKOVÁ, J.: České země v době přebřeznové 1792 – 1848. Praha 1999.
- LOEWENSTEIN, B.: Symbole, Mythen, nationale Integration. Anmerkungen zum Thema „Historische Feldbeherrschung“. In: Geschichtliche Mythen in den Literaturen und Kulturen Ostmittel- und Südosteuropas. Hg. E. Behring – L. Richter – W. S. Schwarz. Stuttgart 1999, s. 23 – 31.
- MACURA, V.: Znamení zrodu. Praha 1995.
- MAČÁK, I.: Symbol fujary. In: Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Zostavili M. Csáky – E. Mannová. Bratislava 1999, s. 89 – 99.
- A magyar zenetörténet képekönnyve. Budapest 1960.
- MACHO, P.: „Náš“ Komenský? K jednotlivým vrstvám identity J. A. Komenského v novodobej slovenskej reflexii. In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Pripřavili J. Malíř a R. Vlček. Brno 2001, s. 73 – 83.
- MAJTÁN, M.: Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik a štúrovcí – a názov Bratislava. Slovenská archivistika, 31, 1996, č. 2, s. 48 – 60.
- MANNOVÁ, E.: Historické dimenzie kolektívnych identít v strednej Európe. Historický časopis, 2003, č. 3, s. 491 – 500.
- MARTÁK, J.: Divadelná činnosť Jednoty mládeže slovenskej v Levoči (1845 – 1847). Slovenské divadlo, IX, 1961, č. 2, s. 145 – 163.
- MELICHERČÍK, A.: Jánošíkovská tradícia na Slovensku. Bratislava 1952.
- MĚSÁROŠ, J.: Cyrilometodská tradícia v slovenskom národnom obrodení. Historické štúdie, 37, Bratislava 1996, s. 27 – 47.
- MORAVCOVÁ, M.: Národní oděv roku 1848. Praha 1986.
- MRÁZ, A.: Hľadanie a istoty. Bratislava 1969.
- MURPHY, R. F.: Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha 1999.
- NOGE, J.: V slovenskej literatúre o revolučných rokoch. In: Slovenská jar. Zostavil J. Sloboda. Bratislava 1971, s. 197 – 219.

- NOVÁK, J.: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Bratislava 1990.
- OREL, D.: Státní hymna Československá. Bratislava, IX, 1935, č. 1 – 2, s. 109 – 114.
- OTČENÁŠ, M.: K historickej spisbe Jána Kollára. Zborník Filozofickej fakulty UK Historica, XLIII, 1996, s. 139 – 146.
- PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, A.: Vo výtvarnom umení. In: Slovenská jar. Zostavil J. Sloboda. Bratislava 1971, s. 238 – 258.
- PODRIMAVSKÝ, M.: Obraz národnej emancipácie v období 1848 – 1918. Historický časopis, 39, 1991, č. 4 – 5, s. 435 – 442.
- PRAŽÁK, A.: České obrození. Praha 1948.
- RAK, J.: Bývali Čechové. Mýty a stereotypy. Praha 1994.
- RAPANT, D.: Slovenské povstanie 1848 – 49., Diel prvý, časť prvá. Martin 1937; diel druhý, časť prvá. Bratislava 1948; diel tretí, časť prvá. Bratislava 1956; diel štvrtý, časť prvá. Bratislava 1963.
- RAPANT, D.: Tatrín. Martin 1950.
- RAPANT, D.: Viedenské memorandum slovenské z roku 1861. Martin 1943.
- SAMSONOWICZ, H.: O „historii prawdziwej“. Mity, legendy i podania jako źródło historyczne. Gdańsk 1997.
- SCHULZ, G.: Romantika. Dějiny a pojem. Praha – Litomyšl 1999.
- SCHULZE, H.: Stát a národ. Praha 2003.
- Slovenská jar. Zostavil J. Sloboda. Bratislava 1971.
- SMITH, W.: National Symbols. In: Encyclopedia of Nationalism. Volume 1 – Fundamental Themes. Ed. A. J. Motyl. San Diego 2001, s. 521 – 529.
- STEINBAUER, J.: Land der Hymnen. Eine Geschichte der Bundeshymnen Österreichs. Wien 1997.
- STOLIČNÁ, R.: Etnická príznakovosť v strave. In: Rozpravy k slovenským dejinám. Zostavil V. Čičaj. Bratislava 2001, s. 240 – 257.
- STUDENÝ, J.: Křesťanské symboly. Olomouc 1992.
- Velký sociologický slovník I – II. Praha 1996.
- SZIKLAY, L.: Maďarské vzťahy Jána Kollára v Pešti. In: Dějiny a národy. Praha 1965, s. 85 – 107.
- ŠIŠMIŠ, M., ml.: Národné symboly očami Jána Branislava Mičátka. Genealogicko-heraldický hlas, II, 1992, č. 1 – 2, s. 5 – 12.
- ŠKVARNA, D.: Genéza moderných slovenských národných symbolov. Studia Historica Slovaca, 31, 2002, s. 356 – 369.
- ŠKVARNA, D.: Viedeň a slovenské národné aktivity v 40-tych rokoch 19. storočia. In: Slovensko v habsburskej monarchii 1526 – 1918. Editori J. Baďurík – P. Kónya. Bratislava 2000, s. 95 – 104.
- ŠTEFÁNIKOVÁ, Z.: Formy a funkcie národného odevu na Slovensku. Slovenský národopis, 39, 1991, č. 1, s. 37 – 48.

- TIBENSKÝ, J.: Historiografické zdroje a spoločenskopolitické vplyvy na vývoj veľkomoravskej tradície do počiatku slovenského národného obrodzenia. In: Svätopluk 894 – 1994. Editori R. Marsina – A. Ruttkay. Nitra 1997, s. 221 – 228.
- TIBENSKÝ, J.: Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia v živote slovenskej feudálnej spoločnosti. In: Veľká Morava a naša doba. Bratislava 1963, s. 59 – 84.
- TIBENSKÝ, J.: Miesto veľkomoravskej a cyrilometodejskej tradície vo vývoji historického vedomia slovenskej spoločnosti ako divergentného faktora vo vzťahu k ideológii svätoštefanskej. In: Polska, czeska i słowacka świadomość historyczna XIX wieku. Pod red. R. Hecka. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, s. 47 – 56.
- TIBENSKÝ, J.: Alojz Mednyanszky a Slovensko. In: MEDNYANSZKY, A.: Malebná cesta dolu Váhom. Bratislava 1962, s. 7 – 46.
- URBANCOVÁ, H.: Novouhorský štýl v slovenskej hudobnej kultúre a procesy sebaidentifikácie (rukopis štúdie v tlači).
- URBANCOVÁ, V.: Slovenská etnografia v 19. storočí. Martin 1987.
- VOIGT, R.: Mythen, Rituale und Symbole in der Politik. In: Symbole der Politik – Politik der Symbole. Opladen 1989, s. 9 – 37.
- VONGREJ, P.: Poldruhistoročie slovenskej hymny. Slovenské pohľady, 1994, č. 3, s. 138 – 139.
- VOJTECH, M.: Od baroka k romantizmu. Bratislava 2003.
- VRAGAŠ, Š.: Cyrilometodské dedičstvo v náboženskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov. Bratislava 1991.
- VRTEL, L.: O slovenskom národnom symbole. Slovenská archivistika, XXIV, 1989, č. 2, s. 60 – 85.
- VRTEL, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin 1999.
- ZAJAC, P.: Stredoeurópske hymny. Slovenský národopis, 2002, č. 2, s. 194 – 200.
- ZIELIŃSKI, B.: Bohater narodowy w świadomości kulturowej Słowiańszczyzny. In: Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí. Uherské Hradiště 2001, s. 25 – 42.
- ZUBERCOVÁ, M.: Tisícročie módy. Martin 1988.
- ZUBEREC, L.: Doklady o slovenskom národnorevolučnom hnutí v rokoch 1849 – 1849 v slovenských múzeách. Zborník Slovenského národného múzea História, LXXXV, 1991, s. 27 – 61.
- ZUBEREC, V.: Slovenská národná a štátna zástava. Vlastivedný časopis 39, 1990, č. 3, s. 97 – 102.
- Živá voda. Pamätnica k 150. výročiu štúrovskej vychádzky na Devín. Zostavil D. Machala. Bratislava 1988.

© PhDr. Dušan Škvarna, PhD.

Začiatky moderných slovenských symbolov
K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia

Recenzenti:

prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc.

PhDr. Milan Podrimavský, CSc.

Jazyková úprava:

PhDr. Otilia Škvarnová

Rozsah: 130 strán

Formát: A5

Náklad: 150 kusov

Vydanie: prvé

Vydavateľ: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Fakulta humanitných vied
2004

Tlač:

Bratia Sabovci, s. r. o., Zvolen

ISBN 80-8055-014-2